

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Διεθνών Σχέσεων

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές

Θέμα Διπλωματικής

Η Αρχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου έναντι
του Εθνικού Δικαίου ως παράγοντα εξέλιξης
της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης.

Επιβλέπων Επίκουρος Καθηγητής
Τσιλιώτης Χαράλαμπος

Εισηγητής : Κανάς Ευστράτιος
Αριθμός Μητρώου : 3033201501010

Κόρινθος, Οκτώβριος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	3
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η Αρχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου στην Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.	
1. Η κατασκευή από το ΔΕΚ της Αρχής της Υπεροχής.....	7
1.1 Η Αυτονομία της Ενωσιακής Έννομης Τάξης.....	9
1.2 Αρχές που διέπουν τον Ενωσιακό Κανόνα.....	11
1.3 Η Θεμελίωση της Αρχής της Υπεροχής.....	20
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Τα Όρια Εφαρμογής της Αρχής της Υπεροχής.	
1. Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.....	28
2. Ο σεβασμός της Εθνικής Ταυτότητας.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η Αρχή της Υπεροχής στην Ελληνική Δικαιοταξία.	
1. Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ελληνικό Σύνταγμα.....	46
1.1 Η Υπεροχή του Ενωσιακού Δικαίου έναντι του Συντάγματος.....	50
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	65
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	74

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΔΕΕ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκή Ένωσης
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκής Κοινότητας
ΕΣΣ	Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη
ΧΘΔ	Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων
ΕΟΧ	Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
Πρβλ	Παράβαλε
ΓΟΣΔ	Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο
BVerfGE	Bundesverfassungsgerichtsentscheidung (Απόφαση Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου)
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών
ΧΘΔ	Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το όνειρο των περισσότερων ηγετών της Ευρώπης και των λαών γενικότερα μετά από δύο αιματηρούς Παγκόσμιους Πολέμους ήταν να βρεθεί ένας τρόπος να μην ξαναοδηγηθούμε σε πόλεμο. Η μείωση του εθνικισμού ήταν απαραίτητη, ως καύσιμο των εχθροπραξιών. Η Ευρώπη έπρεπε να ενωθεί, τα κράτη να συνεργαστούν μεταξύ τους. Η ιδέα της δημιουργίας μιας ενιαίας Ευρώπης αν και ιδεατή δεν ήταν εφικτή εκείνη την περίοδο. Η ιδέα για την ένωση της Ευρώπης δεν είναι καινούργια ήδη από το 14^ο αιώνα η ιδέα μιας ενοποιημένης Ευρώπης εμπνέει συγγραφείς, ποιητές φιλοσόφους, πολιτικούς, οι οποίοι προβάλλουν τα πλεονεκτήματά της και αγωνίζονται για την υλοποίησή της. Στους πρωτοπόρους της ευρωπαϊκής ιδέας να μνημονεύσουμε το Γάλλο νομικό **Pierre Dubois**, ο οποίος με το έργο του *De recuperatione Terre Sancta*, πρότεινε την πολιτική ενοποίηση της Ευρώπης ήδη από το 1307, με απώτερο στόχο τη διασφάλιση της ειρήνης στη γηραιά ήπειρο. Ακολούθησαν και άλλοι όπως ο παρισινός μοναχός Emeric Cruce, ο Abbe de Saint Pierre, ο Ζαν Ζακ Ρουσό, ο Saint Simon Thierry, ο von Schmidt – Phiseldek. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι σχετικές προσπάθειες δεν περιορίστηκαν μόνο σε προτάσεις και συγγραφική δραστηριότητα. Εξέχουσα προσωπικότητα αναδεικνύεται ο κόμης **Richard Coudehove – Kallergi**, που επηρέασε καιρία την μετέπειτα δράση του, ήταν ένας πραγματικός κοσμοπολίτης πέρα από τα βιβλία του ίδρυσε την πανευρωπαϊκή ένωση, και αγωνίστηκε με πάθος για την ομοσπονδιακή συνένωση των ευρωπαϊκών κρατών. Οι καταστροφές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου οδήγησαν τον **Aristide Briand** υποστηριζόμενο από τον **Gustav Stresemann** σε μια νέα πρόταση για την ομοσπονδιακή ένωση της Ευρώπης. Στον περίφημο λόγο του της 5^{ης} Σεπτεμβρίου 1929 στην Κοινωνία των Εθνών, ο Briand πρότεινε τη δημιουργία ενός ομοσπονδιακού δεσμού ανάμεσα στους λαούς της γηραιάς ηπείρου. Η ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης οδηγήθηκε τελικά σε πρακτικά αποτελέσματα μόνο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τις τεράστιες καταστροφές που αυτός έφερε στην γηραιά ήπειρο. Στην κρίσιμη αυτή χρονική στιγμή, η Ευρώπη ευτύχησε να έχει στις πρωτεύουσες των χωρών της εξέχουσες πολιτικές προσωπικότητες, που πρεσβεύουν την ευρωπαϊκή ιδέα, ανεξάρτητα από την ιδεολογικοπολιτική τους τοποθέτηση στη χριστιανοδημοκρατία ή στη σοσιαλδημοκρατία. Το έναυσμα το έδωσε ο **Winston Churchill** με το περίφημο λόγο του στο Πανεπιστήμιο της Ζυρίχης την 19.9.1946, όπου πρότεινε τη δημιουργία των Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης. Ο Γάλλος

Υπουργός Εξωτερικών **R. Schuman** την 9.5.1950 υπέβαλε σχέδιο οικονομικής συνεργασίας περιορισμένου βεληνεκού. Ο Schuman, με βάση ένα σχέδιο που επεξεργάστηκε ο μεγάλος ευρωπαϊστής της εποχής **Jean Monnet**, πρότεινε τη Γάλλο-Γερμανική συμφιλίωση και τη συγχώνευση των γερμανικών και γαλλικών βασικών υλών, με την ίδρυση μιας **Υπερεθνικής Αρχής**, οι αποφάσεις της οποίας θα ήταν δεσμευτικές για τα συμμετέχοντα κράτη. Με αφετηρία τη Ρώμη και τη δημιουργία της **ΕΟΚ** και **ΕΚΑΕ** το 1957 που ήρθαν να ενωθούν με την **ΕΚΑΧ** του 1951, παρατηρούμε σταδιακά τη διεύρυνση και την ενδυνάμωση της προσπάθειας της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης. Αρκετές Συνθήκες και Συμφωνίες στη διάρκεια όλων αυτών των ετών ενδυνάμωσαν και έδιναν σχήμα σε αυτό που σήμερα ονομάζουμε Ευρωπαϊκή Ένωση. Η πορεία δεν ήταν εύκολη και αρκετά εμπόδια εμφανίστηκαν στο δρόμο προς την Ένωση, άλλα ξεπεράστηκαν και άλλα όχι. Έτσι για να φθάσουμε στην ολοκλήρωση οι ηγέτες έξι (6) κρατών της Ευρώπης ξεκίνησαν τις προσπάθειες με μικρά και σταθερά βήματα αρχίζοντας από την αλληλεξάρτηση των οικονομιών τους και το άνοιγμα των συνόρων μεταξύ τους. Η Συνθήκη των Βρυξελλών ή Συνθήκη Συγχωνεύσεως υπεγράφη 01.07.1967 και ενοποίησε ορισμένα από τα θεσμικά όργανα των τριών (3) τότε Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με σκοπό τον εξορθολογισμό τους. Ιδρύθηκε μια κοινή Επιτροπή και ένα κοινό Συμβούλιο και για τις τρεις (3) κοινότητες (ΕΟΚ, ΕΚΑΕ, ΕΚΑΧ) με κοινό προϋπολογισμό. Αργότερα έχουμε την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη που υπογράφηκε στις 17.02.1986 στο Λουξεμβούργο και στις 28.02.1986 στη Χάγη και τέθηκε σε ισχύ την 01.07.1987. Πρόκειται για μια τροποποιητική Συνθήκη όπου εισάγεται η δυνατότητα λήψης ειδικών πλειοψηφικών αποφάσεων για θέματα που αφορούν την ολοκλήρωση της εσωτερικής αγοράς, όπου σημαίνει ότι είναι πιο δύσκολο για μια χώρα να θέσει ΒΕΤΟ σε προτεινόμενη νομοθετική πράξη. Προχωράμε στην Συνθήκη του Μάαστριχτ – Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, υπογράφηκε στις 07.02.1992 στην ομώνυμη πόλη και τέθηκε σε ισχύ την 01.11.1993. Δημιουργείται η Ευρωπαϊκή Ένωση αλλάζοντας το όνομα της έως τότε ΕΟΚ σε ΕΚ, και τροποποιούνται οι ιδρυτικές Συνθήκες των τριών Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Ακολουθεί η Συνθήκη του Άμστερνταμ που υπεγράφη στην ομώνυμη πόλη στις 02.10.1997 και τέθηκε σε ισχύ την 01.05.1999, αργότερα έχουμε την Συνθήκη της Νίκαιας υπεγράφη στις 26.02.2001 και τέθηκε σε ισχύ την 01.02.2003, για να καταλήξουμε μετά την αποτυχία της ψήφισης του Συντάγματος της Ευρωπαϊκής Ένωσης το 2004 η λεγόμενη Συνταγματική Συνθήκη στην μετέπειτα Μεταρρυθμιστική Συνθήκη ή

Συνθήκη της Λισσαβόνας που υπεγράφη στις 13.12.2007 και τέθηκε σε ισχύ 01.12.2009 όπου και προβλέπεται η αντικατάσταση της ονομασίας Ευρωπαϊκή Κοινότητα σε Ευρωπαϊκή Ένωση. **Η Αρχή της Υπεροχής** του Ενωσιακού Δικαίου έναντι του Εθνικού Δικαίου αποτελεί το μήλο της έριδας ως το πλέον δημοφιλές θέμα θεωρητικού επιστημονικού διαλόγου μεταξύ των Νομομαθών. Η Αρχή της Υπεροχής έθεσε υπό αμφισβήτηση τον κανόνα **lex posterior derogat legi priori** (μεταγενέστερος νόμος κατischύει προγενέστερου), ο οποίος ισχύει στα περισσότερα κράτη - μέλη. Με την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ) για να αποτελέσει αργότερα την Ευρωπαϊκή Κοινότητα (ΕΚ) και νυν Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ), τα κράτη – μέλη περιόρισαν τη νομοθετική τους κυριαρχία και δημιούργησαν ένα αυτόνομο σύστημα κανόνων δικαίου, μια υπερεθνική νομική οντότητα (*supranational legal entity*), υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει σ' αυτήν εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα, σε περιορισμένους και συγκεκριμένους τομείς, εθνικές αρμοδιότητες για την επίτευξη των κοινών στόχων. Η ΕΕ δεν αποτελεί διεθνή οργανισμό κατά την κλασική έννοια του Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου αλλά μία υπερεθνική οντότητα μεταξύ παραδοσιακού διεθνούς οργανισμού και ομοσπονδιακού κράτους, χωρίς να ταυτίζεται με καμία από αυτές τις έννοιες. Η αυτονομία της έννομης τάξης της ΕΕ εξασφαλίζει την ενιαία εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου της ένωσης ταυτόχρονα σε όλα τα κράτη μέλη, και αυτό αποκτά βαρύνουσα σημασία για την ίδια την ύπαρξη της ΕΕ, ως παράγοντα εξέλιξης του νομικοπολιτικού φαινομένου της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, καθώς σε διαφορετική περίπτωση θα διακυβεύονταν τα δικαιώματα που αυτό εγγυάται. Οι διατάξεις των ιδρυτικών συνθηκών προβλέπουν ρητά τις αρχές και τους κανόνες για τη σχέση του δικαίου της Ένωσης με τα εθνικά δίκαια. Οι αρχές αυτές έχουν αναπτυχθεί νομολογιακά, μέσα από τις διαδοχικές αποφάσεις του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ, οι οποίες ερμηνεύουν τις ιδρυτικές συνθήκες, στη βάση όχι μόνον των συγκεκριμένων διατάξεών τους αλλά και των στόχων που οι συνθήκες θέτουν και των αναγκών που υπηρετεί η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση. Η διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης καταλήγει σε μία πρωτότυπη πολιτειακή συσπείρωση κρατών, λόγω της διεθνοποίησης όλων των τομών της κοινωνίας, με αντίβαρο να παράσχει την ειρήνη, την ευημερία και την ασφάλεια των κρατών μελών και γενικότερα όλης της ΕΕ. Η Αρχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου θεωρείται **a priori** (εκ των προτέρων) κανόνας αδιαμφισβήτητος του ενωσιακού δικαίου με συνέπεια την απρόσκοπτη υλοποίηση της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης .

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Η Αρχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου στην Έννομη Τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης

1. Η κατασκευή από το ΔΕΚ της Αρχής της Υπεροχής

Η Ένωση είναι μία **Υπερεθνική Νομική Οντότητα** (supranational legal entity), υπέρ της οποίας τα κράτη μέλη έχουν μεταβιβάσει προς σε αυτήν εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα, σε περιορισμένους τομείς. Σε κάθε περίπτωση, η αξίωση της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και έναντι του εθνικού Συντάγματος καλείται **Υψηλή Υπεροχή**, σε αντίθεση με την **Απλή ή Κοινή Υπεροχή** που αφορά τους τυπικούς νόμους¹ δηλαδή έχουμε την διπλή όψη της Αρχής της Υπεροχής². Η Αρχή της Υπεροχής του ενωσιακού δικαίου δεν αποτυπώνεται ρητά στις Συνθήκες παρά μόνον προς τον κανονισμό, άρθρο 288 ΣΛΕΕ. Το πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο σε σχέση με το σύνολο του εθνικού δικαίου καθώς και οι σχέσεις του κανονισμού προς τα εθνικά Συντάγματα, παρέμεναν αδιευκρίνιστες και χρειάστηκε να αντιμετωπιστούν από τον εθνικό δικαστή³ μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής, άρθρο 267 ΣΛΕΕ. Η Αρχή της Υπεροχής αποτελεί δημιούργημα της διάπλασης της νομολογίας του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ, με την σύμπραξη των εθνικών δικαστών. Το ΔΕΕ⁴ στο οποίο έχει ανατεθεί ρητώς η εξασφάλιση της τήρησης του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών άρθρο 19 ΣΕΕ, έχει διακηρύξει επανειλημμένα την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης, τόσο έναντι της διεθνούς όσο και έναντι των εσωτερικών έννομων τάξεων, την επικαλείται δε ως εγγενές χαρακτηριστικό της και ως **Αρχή Αξιωματικής φύσης**, από τη οποία εκπορεύονται όλες οι άλλες αρχές που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των ενωσιακών και των εθνικών κανόνων. Από την νομολογία του ΔΕΕ προκύπτει ότι η ενωσιακή

¹ Ο Χ. Ανθόπουλος, Το Ασυμβίβαστο των ιδιοκτητών Μέσων Ενημέρωσης πριν και μετά το νέο άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος, σε: Ξ. Κοντιάδη (επιλ.), Πέντε χρόνια μετά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, Τόμος 1 ος, Αθήνα – Κομοτηνή: Αντ. Σάκκουλα 2006, σ. 313 επ. (361), χρησιμοποιεί τους όρους συνταγματική και κοινή υπεροχή.

² Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 61 και 62.

³Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2η έκδοση Σάκκουλα 2013 σελ. 501.

⁴ Βλ. Β. Χριστιανός, Μ. Κουσκούνα, Ρ.-Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Περάκη, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από Νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα 2011 σελ. 2.

έννομη τάξη καταλαμβάνει μια ενδιάμεση θέση, μεταξύ της διεθνούς και των εσωτερικών έννομων τάξεων των κρατών μελών. Η Αρχή της Υπεροχής⁵ δεν είχε αποτυπωθεί σε συμβατικό κείμενο, μέχρι την αναφορά της στην Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη (ΕΣΣ), η οποία συντάχθηκε από ένα αντιπροσωπευτικό όργανο, τη Συνέλευση για το μέλλον της Ευρώπης και όχι, όπως όλες οι υπόλοιπες Συνθήκες, απλώς από τους εκπροσώπους των κρατών μελών. Το άρθρο 6 της ΕΣΣ προέβλεπε ρητά την Αρχή της Υπεροχής και όπου και θυσιάστηκε προκειμένου να γίνει αποδεκτή από τα συμβαλλόμενα κράτη μέλη η μεταγενέστερη Συνθήκη της Λισσαβόνας (Μεταρρυθμιστική Συνθήκη)⁶. Η Αρχή της Υπεροχής μέσω της ΕΣΣ αποτύπωνε απλώς τη νομολογία του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ όπου η αρχή περιλαμβάνεται στο **Κοινοτικό Κεκτημένο** (*acquis communautaire*), το οποίο κάθε νέο κράτος μέλος είναι υποχρεωμένο να αποδεχτεί, προκειμένου να εισέλθει στην Ένωση⁷.

Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση είναι ένα φαινόμενο που συνεχώς βρίσκεται σε εξέλιξη και μεταβάλλεται άρα χρειάζεται διαρκής ενημέρωση όπως βέβαια και κάθε δίκαιο είναι κατά κάποιο τρόπο ένας ζωντανός βιολογικός οργανισμός. Κάθε έννομη τάξη επιτρέπει τη συνεχή μεταβολή των κανόνων, θεσμών και διαδικασιών που την αποτελούν, ώστε να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες. Ιδιαίτερα η Ευρωπαϊκή Έννομη Τάξη μεταβάλλεται με ταχύς ρυθμούς σε όλα τα επίπεδα, όπου αναδιαμορφώνουν συνεχώς το περιεχόμενο και τα όρια των πολιτικών αρμοδιοτήτων. Έτσι όπως κωδικοποιήθηκαν οι σχέσεις της Ένωσης με τα κράτη μέλη αντανακλώνται προπάντων στην εφαρμογή τριών (3) αρχών, **την αρχή της υπεροχής**, η οποία αφορά την ιεραρχική σχέση μεταξύ των κανόνων της Ένωσης και

⁵ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009 σελ. 111.

⁶ Η Συνθήκη της Λισσαβόνας υπογράφηκε στις 13/12/2007 από τους Αρχηγούς Κρατών και Κυβερνήσεων των 27 Κρατών Μελών, σε συνέχεια σχετικής συμφωνίας που επιτεύχθηκε στις 18/10/2007, έπειτα από τέσσερις μόλις μήνες διαπραγματεύσεων. Η ταχύτητα με την οποία επιτεύχθηκε συμφωνία οφειλόταν, μεταξύ άλλων, στο γεγονός ότι η Συνθήκη της Λισσαβόνας αποτελούσε κατά κύριο λόγο, επανάληψη των ρυθμίσεων της ΕΣΣ, με αποτέλεσμα να μην απαιτούνται περαιτέρω διαπραγματεύσεις. Η βασική διαφορά της Συνθήκης της Λισσαβόνας με την ΕΣΣ είναι η απάλειψη όλων των συνταγματικών συμβολισμών, π.χ. απαλείφεται ο όρος Σύνταγμα στο όνομα της Συνθήκης, η αναφορά στους ευρωπαίους πολίτες στο προοίμιο, η πρόβλεψη σημαίας και ύμνου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁷ Αυτό δεν απέτρεψε βέβαια τους Βρετανούς θεωρητικούς να αμφισβητήσουν την Αρχή της Υπεροχής όταν η χώρα τους εισήλθε στην Κοινότητα σήμερα Ένωση.

των εθνικών κανόνων, την αρχή του άμεσου αποτελέσματος και άμεσης ισχύς που σημαίνει την ικανότητα των κανόνων της Ένωσης να δημιουργούν δικαιώματα υπέρ των προσώπων προστατεύσιμα από τα εθνικά δικαστήρια, και τέλος την αρχή της ευθύνης των κρατών μελών για παραβιάσεις του Δικαίου της Ένωσης. Οι παραπάνω αρχές έχουν αναπτυχθεί νομολογιακά, μέσα από τις διαδοχικές αποφάσεις του ΔΕΕ για την επίτευξη των σκοπών της Ένωσης που οι συνθήκες θέτουν και των αναγκών που υπηρετεί η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση⁸. Είναι αυτονόητο ότι από την στιγμή που σε μία νέα έννομη τάξη εφαρμόζονται διαφορετικοί κανόνες τίθεται θέμα σύγκρουσης και ιεράρχησής τους ώστε να οριστεί ποιος κανόνας θα υπερισχύσει. Με μία σειρά νομολογιακών αποφάσεων η Ένωση και δη το ΔΕΕ εδραίωσε τον κανόνα της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου έναντι του Εθνικού. Η Κοινότητα νυν Ένωση έχει ιδρυθεί για απεριόριστο χρόνο άρθρο 53 ΣΕΕ, διαθέτει δικά της όργανα, ικανότητα δικαίου και δικαιοπρακτική ικανότητα, ικανότητα να συμβάλλεται διεθνώς, έχει γνήσια κυριαρχικά δικαιώματα προερχόμενα από τον περιορισμό της αρμοδιότητας των κρατών μελών όπου περιόρισαν την κυριαρχία τους σε στενά καθορισμένο πεδίο και δημιούργησαν την **Νέα Αυτόνομη Ενωσιακή Έννομη Τάξη** που είναι δεσμευτική για τους υπηκόους της και για τα κράτη μέλη⁹.

1.1 Η Αυτονομία της Ενωσιακής Έννομης Τάξης¹⁰

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 60, το Δικαστήριο έκρινε στη θεμελιώδη απόφαση **Van Gend en Loos ΔΕΚ 26/62, 05.02.1963**, ότι η ενωσιακή τότε κοινοτική έννομη τάξη, αν και είναι προϊόν μιας διεθνούς συνθήκης, διαφοροποιείται από το διεθνές δίκαιο για λόγους που ανάγονται στην αποστολή της και στους στόχους που επιδιώκει μεταξύ ενωσιακών οργάνων, κρατών μελών και ιδιωτών χαρακτηρίζοντας

⁸ Βλ. Α. Πλιάκος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σελ. 297.

⁹ Ενώ το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα αποδεχόταν ρητά την Αρχή της Υπεροχής του Δικαίου της Ένωσης έναντι του δικαίου των κρατών μελών άρθρο 6 ΣΕΕ, η Συνθήκη της Λισσαβόνας ενέταξε αυτήν τη διάταξη στην δήλωση αριθμός 17, η οποία επιπρόσθετα περιλαμβάνει και σχετική γνωμοδότηση της νομικής υπηρεσίας του Συμβουλίου, σύμφωνα με την οποία, το γεγονός ότι η Αρχή της Υπεροχής δεν θα περιληφθεί στη μελλοντική Συνθήκη ουδόλως μεταβάλλει την ύπαρξη της αρχής και τη υφιστάμενη νομολογία του Δικαστηρίου. Πρόκειται για την πρώτη ρητή και συνταγματική, έστω και υπό μορφή δήλωσης, αναφορά στην Αρχή της Υπεροχής, κάτι που αυξάνει την νομιμοποίησή της.

¹⁰ Βλ. Β. Χριστιανός, Μ. Κουσκούνα, Ρ.-Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Περάκης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη Νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα 2011 σελ 3 έως και 26.

την ως Νέα Έννομη Τάξη Διεθνούς Δικαίου. Στην εξίσου σημαντική απόφαση **Costa / ENEL ΔΕΚ 6/64, 15.07.1964**, που εκδόθηκε ένα χρόνο αργότερα, είναι εμφανής η διαφοροποίηση από το διεθνές δίκαιο, με την αναφορά πλέον σε μια Ιδιαίτερη Έννομη Τάξη. Το Δικαστήριο προχώρησε περισσότερο προς την εμφάνιση της ενωσιακής έννομης τάξης από τη διεθνή διακηρύσσοντας τη βαθειά διαφοροποίηση της Συνθήκης ΕΟΚ από την τότε σχεδιαζόμενη Συνθήκη περί ιδρύσεως του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου (ΕΟΧ) με την **Γνωμοδότηση 1/91, 14.12.1991**, Σχέδιο συμφωνίας μεταξύ της Κοινότητας, αφενός, και των χωρών της Ευρωπαϊκής Ζώνης Ελευθέρων Συναλλαγών, αφετέρου, σχετικά με τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Οικονομικού Χώρου και την **Γνωμοδότηση του Δικαστηρίου 1/100 18.04.2002**, Σχέδιο συμφωνίας για τη δημιουργία κοινού ευρωπαϊκού εναέριου χώρου μεταξύ της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και τρίτων χωρών. Οι συνέπειες της αυτονομίας δεν έχουν απλώς μια συμβολική αξία αλλά ουσιαστική που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των υποκειμένων της ενωσιακής έννομης τάξης, και αυτό διαφαίνεται μέσα από την Αρχή της Αμοιβαιότητας¹¹ την Αρχή της Αυτοδικίας¹² την Αρχή σύμφωνα με την οποία ένα κράτος δεν μπορεί να αρνηθεί την είσοδο στους δικούς του υπηκόους¹³, επίσης η Αρχή της καλής πίστης¹⁴. Οι Αρχές *acta sunt servanda* και αναστολής μιας συμβατικής σχέσης σε περίπτωση απρόοπτης μεταβολής συνθηκών¹⁵.

Ο τομέας της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης έναντι των εθνικών. Το δικαστήριο αξιοποίησε τις εθνικές διατάξεις για την ανάδειξη ενός ενωσιακού συστήματος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ανέπτυξε μια πλούσια νομολογία η οποία αφομοιώθηκε αργότερα στο πρωτογενές δίκαιο και στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (Χ.Θ.Δ.) της Ένωσης, που απέκτησε νομική δεσμευτικότητα με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβόνας. Μια σειρά

¹¹ ΔΕΚ 90 – 91/63, 13.11.1964 Επιτροπής κατά Λουξεμβούργου και ΔΕΚ 232/78, 25.09.1979 Επιτροπή κατά Γαλλίας.

¹² ΔΕΚ C – 5/94, 23.05.1996 Hedley Lomas.

¹³ ΔΕΚ 41/74, 04.12.1974 Van Duyn.

¹⁴ ΠΕΚ T – 115/94, 22.01.1997 Opel Austria.

¹⁵ ΔΕΚ C – 162/96, 16.06.1998 Racke.

νομολογιακών αποφάσεων¹⁶ που επισφραγίζουν την αυτόνομη ερμηνεία και εγκυρότητα των κανόνων του ενωσιακού δικαίου όπως η απόφαση **Internationale Handelgesellschaft ΔΕΚ 11/70, 17.12.1970.**

1.2 Αρχές που διέπουν τον Ενωσιακό Κανόνα¹⁷

Οι Αρχές που διέπουν τον Ενωσιακό Κανόνα δεν είναι εγγεγραμμένες σε καμία διάταξη της Συνθήκης, είναι άγραφο δίκαιο που ανήκει στο πρωτογενές δίκαιο και διαπλάθεται από την δυναμική νομολογία του Δικαστηρίου με τελεολογικό προσανατολισμό προς διασφάλιση και επίτευξη των σκοπών της Ένωσης. Οι Αρχές αυτές είναι : α) η **Αρχή του Άμεσου Αποτελέσματος και άμεσης ισχύς** β) η **Αρχή της Υπεροχής**.

α) Η Αρχή του Άμεσου Αποτελέσματος και Άμεσης Ισχύος : Η ιστορική απόφαση του ΔΕΚ 26/62, 05.02.1963 Van Gend en Loos¹⁸, ήταν ένα νομικό δόγμα που θεμελίωσε τις αρχές άμεσης ισχύος, αυτονομίας και σπέρματικά της υπεροχής. Το ΔΕΚ προκειμένου να στηρίξει αυτό τον ισχυρισμό, παρέπεμψε στο Προοίμιο της Συνθήκης, το οποίο αναφέρεται όχι μόνον στα κράτη αλλά και στους λαούς της Ευρώπης. Ο θεσμός της **προδικαστικής παραπομπής του άρθρου 267 της ΣΛΕΕ**, αποσκοπεί στη διασφάλιση της ενιαίας εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, που επιτρέπει και στους ιδιώτες να επικαλούνται την άμεση ισχύ ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Στην εν λόγω Αρχή την διαχωρίζουμε σε δύο (2) νομικά σκέλη, την άμεση ισχύ και το άμεσο αποτέλεσμα. Η άμεση ισχύς νοείται η ικανότητα του

¹⁶ ΔΕΚ 4/73, 14.05.1974 Nold, ΔΕΚ C – 201/02, 07.01.2004 Delena Wells, ΔΕΚ 75/63, 19.03.1964 Urger, ΔΕΚ 53/81, 23.03.1982 Levin, ΔΕΚ C – 24/92, 30.03.1993 Corbiau, ΔΕΚ C – 54/96, 17.09.1997 Dorsch Consult, ΔΕΚ 149/79, 17.12.1980 Επιτροπή κατά Βελγίου, ΔΕΚ C – 47/02, 30.09.2003 Anker, ΔΕΚ 152/73, 12.12.1974 Sotgiu, ΔΕΚ C – 402/05 P και C – 415/05 P, 03.09.2008 Kadi και Al Barakaat.

¹⁷ Όρος που αναγράφεται στο Βλ. Β. Χριστιανός, Μ. Κουσκούνας, Ρ. – Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Περάκης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα 2011, σελ. 27.

¹⁸ Η Κοινότητα αποτελεί νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, σε περιορισμένους έστω τομείς, και της οποίας υποκείμενα είναι όχι μόνο τα κράτη μέλη, αλλά επίσης και οι υπήκοοί τους. Επομένως, όπως το κοινοτικό δίκαιο, που είναι ανεξάρτητο από τη νομοθεσία των κρατών μελών, δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, πρέπει επίσης να γεννά και δικαιώματα υπέρ αυτών. Τα δικαιώματα αυτά γεννώνται όχι μόνον όταν τούτο προβλέπεται ρητά στη Συνθήκη, αλλά επίσης λόγω σαφών υποχρεώσεων που επιβάλλει η Συνθήκη τόσο στους ιδιώτες όσο και στα κράτη μέλη και κοινοτικά όργανα.

ενωσιακού κανόνα να αναπτύσσει απευθείας τα αποτελέσματά του στην εθνική έννομη τάξη χωρίς να απαιτείται σε αυτήν με εθνικές διαδικασίες. Ως άμεση ισχύς νοείται ο κανονισμός **άρθρο 288 ΣΛΕΕ** που αναπτύσσει άμεσες συνέπειες στο εσωτερικό των κρατών μελών, χωρίς να χρειασθεί οποιαδήποτε πράξη κύρωσης ή μεταφοράς του και μάλιστα συγχρόνως σε όλα τα κράτη μέλη, μόλις παρέλθει ο χρόνος, που ο ίδιος ο κανονισμός προβλέπει ή το εικοσαήμερο (20) από τη δημοσίευση του, **άρθρο 297 ΣΛΕΕ**¹⁹. Πέρα της ρύθμισης αυτής, η ιδρυτική Συνθήκη δεν προέβλεπε τίποτα σχετικά με τον τρόπο ισχύος του πρωτογενούς δικαίου, ενώ για τις οδηγίες²⁰ έχουν άμεση ισχύ με την προϋπόθεση ότι απαιτείτο η παρεμβολή των εθνικών αρχών, προκειμένου η οδηγία να αναπτύξει τις συνέπειες της, την διαδικασία μεταφοράς της στο εθνικό δίκαιο. Το ζήτημα έλαβε διαστάσεις όταν οι ιδιώτες (φυσικά ή νομικά πρόσωπα) επικαλέστηκαν το ενωσιακό δίκαιο είτε από οδηγίες ή αποφάσεις, δικαιώματα τα οποία τους παραχωρούσε το κοινοτικό νυν ενωσιακό δίκαιο και τα οποία δεν εξασφάλιζε το εθνικό δίκαιο. Στην περίπτωση αυτή το Δικαστήριο κάνει λόγο όχι πλέον για άμεση ισχύ, αλλά για άμεσο αποτέλεσμα των κοινοτικών νυν ενωσιακών πράξεων. Η ανάλυση²¹ έγκειται σε τρία (3) διακριτά μεταξύ τους στάδια, i) με τη θέση του σε ισχύ, ο ενωσιακός κανόνας διεισδύει στην εθνική έννομη τάξη, ενσωματώνεται σ' αυτή (incorporation) και αποκτά ισχύ στο εσωτερικό της, ii) ο ενωσιακός κανόνας εφαρμόζεται άμεσα εντός του κράτους χωρίς να απαιτείται πράξη μεταφοράς του (direct applicability), iii) ο ενωσιακός κανόνας αναπτύσσει άμεσο αποτέλεσμα (direct effect) για τους ιδιώτες παρέχοντας δικαιώματα και επιβάλλοντας υποχρεώσεις, άρα οι ιδιώτες μπορούν να προβάλουν αγωγίμες αξιώσεις. Στην περίπτωση του κανονισμού, η άμεση εφαρμογή δεν συνεπάγεται και άμεσο αποτέλεσμα υπό την έννοια ότι ένας ιδιώτης μπορεί να επικαλεστεί ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου τα δικαιώματα του που απορρέουν από τον κανονισμό, από την οπτική γωνία των ιδιωτών ο κανονισμός είναι όπως ένας νόμος, πολλές διατάξεις του έχουν άμεσο αποτέλεσμα και μπορούν να γίνουν

¹⁹ Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Β' έκδοση Σάκκουλα 2013 σελ. 486.

²⁰ Η Επιτροπή μπορεί βέβαια να κινήσει τη διαδικασία προσφυγής κατά του κράτους μέλους ή των κρατών μελών, άρθρο 258 ΣΛΕΕ. Η εν λόγω διαδικασία είναι ωστόσο, χρονοβόρα και κινείται μεταξύ θεσμικών οργάνων και κρατών μελών, χωρίς να μπορεί να βοηθήσει άμεσα και αποτελεσματικά το φυσικό ή νομικό πρόσωπο, που θίγεται από την αδιαφορία ή αδράνεια του κράτους μέλους.

²¹ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 113.

αντικείμενο επίκλησης ενώπιον των Δικαστηρίων, ενώ άλλες δεσμεύουν μόνον τις εθνικές αρχές, χωρίς να αποδίδουν αγώγιμα δικαιώματα στους ιδιώτες²². Στο εσωτερικό δίκαιο διαπιστώνουμε ότι οι ιδιώτες συχνά δεν μπορούν να επικαλεστούν ορισμένες διατάξεις του Συντάγματος ή των Νόμων, οι οποίες κατά την ερμηνεία που τους δίνουν τα δικαστήρια, αποτελούν εντολές προς τον νομοθέτη μόνο και δεν γεννούν άμεσα αγώγιμα δικαιώματα σε ιδιώτες²³. Όσο δεν έχουν εκδοθεί οι νόμοι προς εκτέλεσή τους, οι ιδιώτες δεν μπορούν να τις επικαλεστούν αποτελεσματικά. Εν προκειμένω, η του άμεσου αποτελέσματος προϋποθέτει την επίλυση του θέματος εάν ο επίμαχος κανόνας απευθύνεται αποκλειστικά στα κράτη μέλη ή αφορά και τους ιδιώτες, οπότε αυτοί μπορούν δικαστικά να ζητήσουν την εφαρμογή του. Το κάθετο άμεσο αποτέλεσμα σημαίνει ότι το επικαλείται ο ιδιώτης ενώπιον του εθνικού δικαστή έναντι του κράτους, ώστε τα κράτη μέλη να μην μπορούν να επωφεληθούν από τις δικές τους παραβάσεις²⁴ και οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα σημαίνει ότι μπορεί να γίνει επίκληση στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών. Η επαγρύπνηση για τη διαφύλαξη του ενωσιακού δικαίου ανατέθηκε όχι μόνον στο αρμόδιο προς τούτο ενωσιακό όργανο, την Επιτροπή ή στα κράτη μέλη, όπως προβλέπει η Συνθήκη, αλλά πρωτίστως στους θιγόμενους ιδιώτες και στα εθνικά δικαστήρια, στα οποία προστρέχουν οι ενδιαφερόμενοι. Η Αρχή του Άμεσου Αποτελέσματος και Άμεσης Ισχύς, διαπλάθεται και θεμελιώνεται μέσα από το πλέγμα της Νομολογίας του Κοινοτικού και νυν Ενωσιακού Δικαστηρίου²⁵.

Άμεσο αποτέλεσμα διατάξεων του **Πρωτογενούς Ενωσιακού Δικαίου** έχουν:

1. Οι διατάξεις της Συνθήκης που διακηρύσσουν την **ελεύθερη κυκλοφορία των συντελεστών της παραγωγής**, το άρθρο 30 ΣΛΕΕ απαγόρευση δασμών και φορολογικών επιβαρύνσεων ισοδύναμου αποτελέσματος μεταξύ των κρατών μελών απόφαση Van Gend en Loos, ΔΕΚ 26/62, 05.02.1963, διακήρυξη της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων²⁶ άρθρο 45 ΣΛΕΕ²⁷, διακήρυξη του δικαιώματος

²² Winter, Direct Applicability and Direct Effect, όπ.π., σελ 436.

²³ Α. Πλιάκος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σελ. 301.

²⁴ Αρχή του Estoppel.

²⁵ ΔΕΚ 106/77, 09.03.1978 Simmenthal και ΔΕΚ 34/73, 10.10.1973 Variola και ΔΕΚ 28/67, 3.04.1968 Molkerei.

²⁶ ΔΕΚ 41/74, 04.12.1974 Van Duyn.

ελεύθερης εγκατάστασης²⁸, αρχή της ισότητας των αμοιβών μεταξύ ανδρών και γυναικών για όμοια εργασία²⁹.

2. Οι διατάξεις της Συνθήκης που διακηρύσσουν την **ελεύθερη κυκλοφορία ως γενικό δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης**³⁰.

3. Ο αποκλεισμός του άμεσου αποτελέσματος **γενικών ή προγραμματικών διατάξεων της Συνθήκης**³¹, άμεσο αποτέλεσμα των **Κανονισμών**³², άμεσο αποτέλεσμα των **Αποφάσεων**³³, άμεσο αποτέλεσμα των **Οδηγιών**³⁴, το χρονικό³⁵ σημείο ενεργοποίησης του άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών, το κάθετο³⁶ αποτέλεσμα των οδηγιών, αποκλεισμός του οριζόντιου³⁷ άμεσου αποτελέσματος των οδηγιών. **Τα υποκατάστατα της Έλλειψης άμεσου αποτελέσματος του ενωσιακού κανόνα**, η υποχρέωση σύμφωνης³⁸ προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου περίπτωση οδηγίας, περίπτωση των διατάξεων του πρωτογενούς³⁹ ενωσιακού δικαίου, περίπτωση του κανονισμού⁴⁰, εφαρμογή της αρχής της σύμφωνης ερμηνείας στο σύνολο⁴¹ των νομικών πράξεων της Ένωσης, τα όρια⁴² της υποχρέωσης σύμφωνης προς το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου, ενεργοποίηση

²⁷ Χ. Τσιλιώτης, Η διακίνηση των δημοσίων υπαλλήλων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Σακούλα 2004, σελ. 23 – 69.

²⁸ ΔΕΚ 2/74, 21.06.1974 Reyners.

²⁹ ΔΕΚ 43/75, 08.04.1976 Defrenne/ SABENA.

³⁰ ΔΕΚ C – 413/99, 17.09.2002 Baumbast.

³¹ ΔΕΚ 126/86, 29.09.1987 Gimenez Zaera.

³² ΔΕΚ 93/71, 17.05.1972 Leonasio και ΔΕΚ C – 403/98, 11.01.2001 Monte Arcosu.

³³ ΔΕΚ 9/70, 06.10.1970 Grad.

³⁴ ΔΕΚ 41/74, 04.12.1974 Van Duyn και ΔΕΚ 148/78, 05.04.1979 Ratti.

³⁵ ΔΕΚ C – 129/96, 18.12.1997 Inter – Environnement Wallonie.

³⁶ ΔΕΚ 8/81, 19.01.1982 Becker και ΔΕΚ 80/86, 08.10.1987 Kolpinghuis Nijmegen και ΔΕΚ 103/88, 22.06.1989 Frateli Costanzo και ΔΕΚ C – 188/89, 12.07.1990 Foster και ΔΕΚ C – 157/02, 05.02.2004 Rieser.

³⁷ ΔΕΚ 152/84, 26.02.1986 Marshall και ΔΕΚ C – 91/92, 14.07.1994 Faccini Dori και ΔΕΚ C – 194/94, 30.04.1996 CIA Security και ΔΕΚ C – 443/98, 26.09.2000 Unilever και ΔΕΚ C – 201/02, 07.01.2004 Delena Wells.

³⁸ ΔΕΚ 14/83, 10.04.1984 Von Colson and Kamann και ΔΕΚ C- 397/01 έως C – 403/01, 05.10.2004 Preiffer και ΔΕΚ C – 212/04, 04.07.2006 Αδενέλερ.

³⁹ ΔΕΚ C – 200/91, 28.09.1994 Coloroll Pension Trustees.

⁴⁰ ΔΕΚ C – 60/02, 07.01.2004 X (Rolex).

⁴¹ ΔΕΚ C – 105/03, 16.06.2005 Pupino.

⁴² ΔΕΚ C – 98/09, 24.06.2010 Sorge.

της αστικής ευθύνης⁴³ του κράτους και ευθύνη του κράτους από πράξεις ή παραλείψεις της νομοθετικής εξουσίας, η διακήρυξη της αστικής ευθύνης των κρατών μελών για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου και προϋποθέσεις στοιχειοθέτησης⁴⁴ της αστικής ευθύνης του κράτους για παραβιάσεις του ενωσιακού δικαίου, ευθύνη του κράτους από πράξεις ή παραλείψεις της δικαστικής εξουσίας⁴⁵.

β) Η Αρχή της Υπεροχής : Το ερώτημα⁴⁶ σχετικά με τον κανόνα, στον οποίο πρέπει να δοθεί προτεραιότητα, δεν είχε απαντηθεί στις ιδρυτικές Συνθήκες, παρά μόνον σε συνάρτηση προς τον κανονισμό. Οι σχέσεις του πρωτογενούς και του υπόλοιπου δευτερογενούς δικαίου με το σύνολο του εθνικού δικαίου καθώς και οι σχέσεις του κανονισμού προς τα εθνικά Συντάγματα, παρέμεναν αδιευκρίνιστες και χρειάστηκε να αντιμετωπιστούν από τον εθνικό δικαστή. Τα εθνικά δικαιοδοτικά όργανα διαθέτουν τη δυνατότητα να ζητούν τη βοήθεια του ΔΕΕ μέσω της διαδικασίας της προδικαστικής παραπομπής. Δεν είναι λοιπόν παράδοξο ότι τα ζητήματα των σχέσεων εθνικού και ενωσιακού δικαίου αντιμετωπίστηκαν μέχρι τώρα κυρίως με συνεργασία εθνικών και ενωσιακού δικαστηρίου. Η θεμελίωση της αρχής της υπεροχής έναντι του εθνικού αποτέλεσε δημιουργήμα κατά κύριο λόγο της νομολογίας του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ, δεν θα ήταν, ωστόσο εφικτή χωρίς την κατά κανόνα πρόθυμη σύμπραξη των εθνικών δικαστηρίων.

Το χαρακτηριστικό⁴⁷ της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης έναντι των έννομων τάξεων των κρατών μελών είναι, όπως προαναφέρθηκε, αλληλένδετο με την αρχή της υπεροχής, υπό την έννοια ότι η ενωσιακή έννομη τάξη δεν μπορεί να επηρεάζεται από τους εθνικούς κανόνες και τις αντίστοιχες ερμηνείες. Η πτυχή αυτή της αυτονομίας αποτυπώνεται στην **αρχή της ομοιόμορφης εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου** και ταυτόχρονα αποτελεί την βασική έκφανση της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου. Στις ιδρυτικές Συνθήκες δεν υπήρχε ρητή διάταξη που να καθιερώνει την αρχή της υπεροχής, μια ρητή διάταξη που είχε ενσωματωθεί

⁴³ ΔΕΚ C – 46/93 and C – 48/93, 05.03.1996 Brasserie du Pecheur and Factortame.

⁴⁴ ΔΕΚ C – 6/90 and C – 9/90, 19.11.1991 Francovich.

⁴⁵ ΔΕΚ C – 224/01, 30.09.2004 Kobler και ΔΕΚ C – 173/03, 13.06.2006 Traghetti.

⁴⁶ Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο Β' έκδοση Σάκκουλα 2013, σελ. 501.

⁴⁷ Βλ. Κ. Στεφάνου, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έκδοση Νομική Βιβλιοθήκη 2015, σελ. 152 – 153.

στη Συνταγματική Συνθήκη τελικά δεν περιλήφθηκε στις τροποποιήσεις της Λισσαβόνας, λόγω του πολιτικού συμβολισμού της. Στη συνθήκη αυτή επισυνάφθηκε απλώς η **Δήλωση αριθμός 17** η οποία καταγράφει το νομολογιακό κεκτημένο⁴⁸. Κατά την μονιστική αντίληψη⁴⁹, αντίληψη που υιοθετεί το Δικαστήριο και η οποία διαφοροποιείται ριζικά από την προσέγγιση του διεθνούς δικαίου, η σχέση του ενωσιακού με το εθνικό δίκαιο καθορίζεται από την ίδια την ενωσιακή έννομη τάξη. Ο ενωσιακός κανόνας υπερέχει έναντι οιαδήποτε εθνικού κανόνα, είτε αυτός είναι προγενέστερος είτε μεταγενέστερος, και ανεξάρτητα από τη θέση που κατέχει ο τελευταίος στην εσωτερική ιεραρχία κανόνων. Αυτό είναι νομοτελειακή απόρροια της ιδιαίτερης φύσης της Ένωσης ως νέας έννομης τάξης και ταυτόχρονα αναγκαίος όρος για την επιβίωση και τη λειτουργία της.

Η νομολογία του ΔΕΚ στο ζήτημα της Υπεροχής του κοινοτικού νυν ενωσιακού δικαίου έχει ως αφετηρία την απόφαση Costa/ENEL 1964, που εκδόθηκε περίπου ένα έτος μετά την απόφαση Van Gend en Loos 1963. Στην υπόθεση Costa/ENEL τέθηκε με προδικαστικό ερώτημα Ιταλικού Δικαστηρίου το ζήτημα αν νεότερος εθνικός νόμος ο οποίος αντιβαίνει στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της ΕΟΚ, μπορεί να αναπτύξει κανονικά τις συνέπειες του στο εσωτερικό της χώρας του. Το ΔΕΚ κατέφυγε σε μια πρωτότυπη κατασκευή, η οποία εξελίσσει ουσιαστικά την επιχειρηματολογία της απόφασης Van Gend en Loos. Η νομολογία του ΔΕΚ περιλαμβάνει την αξίωση ότι το κοινοτικό δίκαιο νυν ενωσιακό να προηγείται κάθε κανόνα εθνικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένων των Συνταγματικών. Συγκεκριμένα, τόνισε ότι τα κράτη ίδρυσαν μία Κοινότητα για απεριόριστο χρόνο, με δικά της όργανα, ικανότητα δικαίου και δικαιοπρακτική ικανότητα, ικανότητα να συμβάλλεται σε διεθνές επίπεδο και με κυριαρχικά δικαιώματα, τα οποία προέρχονται από την μεταβίβαση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων των κρατών μελών στη κοινότητα, εντός περιορισμένων

⁴⁸ Δήλωση αριθμός 17 η οποία αναφέρει ότι σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της ΕΕ, οι Συνθήκες και το δίκαιο που θεσπίζεται από την Ένωση βάσει των Συνθηκών υπερισχύουν του δικαίου των κρατών μελών, υπό τους όρους που ορίζονται στην εν λόγω νομολογία. Παράλληλα αποφασίστηκε να προσαρτηθεί στην τελική πράξη η γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σχετικά με την υπεροχή. Σύμφωνα με αυτή τη γνωμοδότηση με ημερομηνία 22.06.2007. Το γεγονός ότι η αρχή της υπεροχής δεν θα περιληφθεί στη μελλοντική Συνθήκη ουδόλως μεταβάλλει την ύπαρξη της αρχής και την υφιστάμενη νομολογία του Δικαστηρίου.

⁴⁹ Βλ. Β. Χριστιανός, Μ. Κουσκουνάς, Ρ.-Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Περάκης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Σάκκουλα 2011, σελ. 28.

πλαισίων. Ως εκ τούτου, τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα, για να δημιουργήσουν ένα σώμα δικαίου δεσμευτικό για τους πολίτες. Η Υπεροχή του ενωσιακού δικαίου επιβάλλεται ακόμη και επί μεταγενέστερου εθνικού δικαίου, διαστρέφεται έτσι το κλασικό δόγμα που ισχύει επί σύγκρουσης ισόκυρων κανόνων δικαίου, ότι δηλαδή μεταγενέστερο δίκαιο υπερισχύει του προγενέστερου. Η απόφαση Costa/ ENEL διασφαλίζει την αυτονόμηση του ενωσιακού δικαίου, υπονοώντας ότι διαθέτει την ποιότητα της συντακτικής εξουσίας, το γνώρισμα μιας νέας αυτόνομης και ανεξάρτητης έννομης τάξης⁵⁰. Οι εθνικές διατάξεις⁵¹ αδρανοποιούνται ενώπιον του ενωσιακού δικαίου και έναντι του Συντάγματος, πράγμα που θεμελιώνει και η απόφαση του ΔΕΚ 11/70 Internationale Handelsgesellschaft, 17.12.1970, δεν ισχύουν, συνεπώς στις σχέσεις εθνικού και δικαίου της ένωσης ούτε ο κανόνας νεότερος νόμος καταργεί τον παλαιότερο, ούτε η αρχή ειδικότερος κανόνας υπερισχύει του γενικότερου, διότι εθνικοί και ενωσιακοί κανόνες δεν εντάσσονται στην ίδια κλίμακα, όπως επίσης ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ότι δεν επιτρέπεται η μη συμμόρφωση ενός κράτους μέλους προς τη Συνθήκη όσον αφορά τις επιβαλλόμενες υποχρεώσεις του ακόμη και όταν η συμμόρφωση αυτή προσκρούει σε συνταγματικής περιωπής διατάξεις. Με την απόφαση ΔΕΚ 11/70 Internationale Handelsgesellschaft, 17.12.1970, αποτελεί τη βάση για την εύρυθμη λειτουργία της ενωσιακής δικαιοταξίας παρέχοντας το εύρος της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, υποδεικνύοντας την υπεροχή και έναντι του εθνικού Συντάγματος ως υψηλής υπεροχής και ως εκ τούτου ακολούθησε και η απόφαση (Solange II). Επίσης ακολουθούν οι αποφάσεις, ΔΕΚ 48/71 Επιτροπή κατά Ιταλίας, 13.07.1972 και η ΔΕΚ 55/77, Maris, 06.12.1977. Εντούτοις⁵² είναι συχνά εξαιρετικά δύσκολο να διαπιστωθεί πότε αμφισβητείται η εθνική πράξη και πότε η πράξη της Ένωσης και πολλές φορές το αποτέλεσμα του εν λόγω ελέγχου λειτουργεί τελικά σε βάρος της ενωσιακής πράξης, για το λόγω αυτόν η ορθότερη λύση θα ήταν η προηγούμενη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο, κάθε φορά που ανακύπτουν ανάλογα προβλήματα π.χ. στην υπόθεση που έγινε γνωστή ως υπόθεση

⁵⁰ Απόφαση ΔΕΚ 14/68 Walt Wilhelm, 13.02.1969 και την απόφαση Ενωμένο Βασίλειο κ Συμβούλιο, ΔΕΚ C – 68/86, 23.02.1988.

⁵¹ Απόφαση ΔΕΚ 48/71 Επιτροπή κατά Ιταλίας, 13.07.1972 και απόφαση ΔΕΚ 55/77, Maris, 06.12.1977.

⁵² Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλα 2013, σελ. 507 – 508.

του βασικού μετόχου⁵³, απόφαση 3242/2004 ΣτΕ. Το Δικαστήριο ελέγχει κυρίως αν τα εθνικά μέτρα σέβονται την αρχή της αναλογικότητας⁵⁴, η οποία ανάγεται σε γενική αρχή του ενωσιακού δικαίου, απόφαση ΔΕΚ C – 213/07 Μηχανική ΑΕ κατά ΕΣΡ και Υπουργού Επικρατείας, 16.12.2008⁵⁵.

Η υποχρέωση παραμερισμού του εθνικού δικαίου από τον εθνικό δικαστή μέσω της υπεροχής ως κανόνα άρσης συγκρούσεων. Το Δικαστήριο παρέχει σαφείς οδηγίες για τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει να επιλύονται οι σχετικές συγκρούσεις και είναι έργο των εθνικών αρχών, κυρίως όμως των εθνικών δικαστηρίων να επιλύουν τις διαφορές. Κάθε εθνικός δικαστής, που επιλαμβάνεται αρμοδίως μια διαφορά, έχει την υποχρέωση να εφαρμόζει στο ακέραιο το δίκαιο της Ένωσης και να προστατεύει τα δικαιώματα που απονέμει το δίκαιο αυτό στους ιδιώτες, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε ενδεχομένως αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου. Η δικαιολογία του κράτους μέλους ότι δεν χρειάζεται να καταργήσει την αντίθετη στο ενωσιακό δίκαιο εθνική νομοθεσία, εφόσον αυτή μένει εκ των πραγμάτων ανεφάρμοστη, δεν γίνεται δεκτή από το ΔΕΚ⁵⁶. Προκειμένου οι εθνικές έννομες τάξεις να συμβαδίζουν με τις επιταγές του ενωσιακού δικαίου έχουν υποστεί μέχρι και τροποποίηση των εθνικών

⁵³ Βλ. Β. Τζέμος, Ο Βασικός Μέτοχος, εκδόσεις Σάκκουλα 2006. Βασικός Μέτοχος, για το ασυμβίβαστο της επιχειρηματικής και διευθυντικής δραστηριότητας στους τομείς των δημοσίων έργων και των ΜΜΕ, όπως θεσπίστηκε συνταγματικά άρθρο 14 παρ.9 του Συντάγματος και νομοθετικά Ν. 3021/2002, 3310/2005 και 3414/2005. Το ασυμβίβαστο αυτό προκάλεσε την αντίδραση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, οδήγησε στην αντικατάσταση του Ν. 3310/2005, στην de facto ατονία του άρθρου 14 παρ.9 του Συντάγματος και στη θέσπιση του συμβιβαστικού Ν.3414/2005.

⁵⁴ Βλ. Γ.- Ε. Φ. Καλαβρός – Θ. Γ. Γεωργόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Θεσμικό Δίκαιο, 2η έκδοση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2013 τόμος Ι. Με προδικαστικό ερώτημα που έθεσε το Συμβούλιο της Επικρατείας, το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί της συμβατότητας με το κοινοτικό δίκαιο της διάταξης του άρθρου 14 παρ. 9 του Συντάγματος που καθιστά ασυμβίβαστη την ιδιότητα του ιδιοκτήτη του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσω ενήμερωσης με εκείνη του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Με την απόφασή του, 16 ης Δεκεμβρίου 2008, το ΔΕΚ έκρινε ότι η συγκεκριμένη ρύθμιση σε συνδυασμό με τις διατάξεις του άρθρου 3 του Ν. 3021/2002, που ρυθμίζει τις λεπτομέρειες της συνταγματικής διάταξης, ήταν αντίθετη με το κοινοτικό δίκαιο περί συμβάσεων δημοσίων έργων.

⁵⁵ Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 2^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα 2013, σελ. 509.

⁵⁶ ΔΕΚ 167/73, Επιτροπή / Γαλλίας, 4.4.1974.

τους Συνταγμάτων⁵⁷. Το θέμα αντιμετωπίστηκε από το ΔΕΚ νυν ΔΕΕ με μία σειρά αποφάσεων⁵⁸.

Όπως έχουμε αναφέρει και παραπάνω το Σχέδιο της Συνταγματικής Συνθήκης προέβλεπε ρητά ότι το Σύνταγμα και το δίκαιο που παράγεται από τα όργανα της Ένωσης κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων που της έχουν μεταβιβασθεί υπερισχύουν του δικαίου των κρατών μελών άρθρο 6 παρ. 1 της Συνταγματικής Συνθήκης. Η διάταξη δεν υιοθετήθηκε από τη Συνθήκη της Λισσαβόνας (Μεταρρυθμιστική Συνθήκη) και το θέμα διευθετήθηκε συγκεκριμένα με την συμπερίληψη της **Δήλωσης 17⁵⁹** σχετικά με την υπεροχή, προσαρτημένη στην τελική πράξη της Διακυβερνητικής Διάσκεψης, που ουσιαστικά αφομοιώνει τη νομολογία του Δικαστηρίου. Με την Δήλωση 17, η Διάσκεψη υπενθυμίζει ότι η πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης βάσει των Συνθηκών υπερισχύουν του δικαίου των κρατών μελών, υπό τους όρους που ορίζονται στην εν

⁵⁷ Βλ. Έτσι άρθρο 12 α του Γερμανικού Θεμελιώδη Νόμου, σχετικά με τη δυνατότητα απασχόλησης των γυναικών στο στράτευμα σε θέσεις στις οποίες επιβάλλεται η χρήση όπλων, αντίθεση μεταξύ του γερμανικού θεμελιώδη νόμου και της κοινοτικής οδηγίας 76/207 για την ίση μεταχείριση ανδρών και γυναικών, υπόθεση Tanja Kreil, C – 285/98, 11.01.2000.

⁵⁸ ΔΕΚ 106/77, 09.03.1978 Simmenthal και ΔΕΚ 48/71, 13.07.1972 Επιτροπής κατά Ιταλίας και ΔΕΚ C – 213/89, Factortame 19.06.1990 ΔΕΚ C – 10/97 έως C – 22/97 InCoGe 22.10.1998 και ΔΕΚ C – 118/00, 28.06.2001 Larsy.

⁵⁹ Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 326 : Η Διάσκεψη υπενθυμίζει ότι, σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι Συνθήκες και το δίκαιο που θεσπίζεται από την Ένωση βάσει των Συνθηκών υπερισχύουν του δικαίου των κρατών μελών, υπό τους όρους που ορίζονται στην εν λόγω νομολογία. Επίσης, η Διάσκεψη αποφάσισε να προσαρτηθεί στην παρούσα τελική πράξη η γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου σχετικά με την υπεροχή, η οποία περιλαμβάνεται στο έγγραφο 11197/07 (JUR 260) : **Γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου της 22 ας Ιουνίου 2007** : Από τη νομολογία του Δικαστηρίου απορρέει ότι η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου αποτελεί θεμελιώδη αρχή του εν λόγω δικαίου. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, η αρχή αυτή είναι συνυφασμένη με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Κατά την πρώτη απόφαση στο πλαίσιο αυτής της πάγιας νομολογίας (Costa/ ENEL 15 Ιουλίου 1964, υπόθεση 6/64 συνάγεται ότι, εφ' όσον το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν είναι δυνατόν, λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας.) δεν υπήρχε μνεία της υπεροχής στη Συνθήκη, πράγμα που εξακολουθεί να συμβαίνει και σήμερα. Το γεγονός ότι η αρχή της υπεροχής δεν θα περιληφθεί στη μελλοντική Συνθήκη ουδόλως μεταβάλλει την ύπαρξη της αρχής και υφιστάμενη νομολογία του Δικαστηρίου.

λόγω νομολογία. Επίσης με απόφαση της Διάσκεψης στην τελική πράξη προσαρτήθηκε και η γνωμοδότηση της Νομικής Υπηρεσίας του Συμβουλίου της 22ας Ιουνίου 2007, σύμφωνα με την οποία από την νομολογία του Δικαστηρίου απορρέει ότι η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου αποτελεί Θεμελιώδη Αρχή. Επίσης είναι αξιοσημείωτο να αναφέρουμε την **δικαστική αρμοδιότητας της αρμοδιότητας**⁶⁰ σύμφωνα το ΔΕΚ ανακηρύσσει εαυτό ως τον τελικό και οριστικό κριτή του ευρωπαϊκού συστήματος, αυτή η έκφανση της αρχής της υπεροχής αποτέλεσε όπως θα δούμε στη συνέχεια και αποτελεί μέχρι και σήμερα το μεγαλύτερο, ίσως αγκάθι στις σχέσεις μεταξύ του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ και των εθνικών δικαστηρίων⁶¹.

1.3 Η Θεμελίωση της Αρχής της Υπεροχής

Η διαδικασία προσχώρησης ενός κράτους στην ΕΕ διαφέρει από κράτος σε κράτος, συγκεκριμένα, σε κάποια εθνικά Συντάγματα με γενική διάταξη που προβλέπει τη προσχώρηση σε διεθνείς οργανισμούς (Ισπανία, Φιλανδία, Βέλγιο, Ιταλία) σε άλλα βασίστηκε στην γενική διάταξη περί διεθνούς συνεργασίας (Σλοβενία, Τσεχία, Πολωνία, Λιθουανία, Λεττονία) , σε άλλα με ειδική διάταξη για την ΕΕ (Γαλλία, Γερμανία, Πορτογαλία, Σουηδία, Ιρλανδία Αυστρία, Σλοβακία, Ουγγαρία, Εσθονία, Ρουμανία και Ελλάδα⁶²), ενώ δεν παραλείπεται σε κάποια Συντάγματα να υπόκειται σε Συνταγματική αναθεώρηση όπου προηγείται της κύρωσης. Η ρητή αναφορά στην εθνική κυριαρχία μέσα στο Σύνταγμα αποτελεί μια ακόμη πηγή συγκρούσεων μεταξύ του Εθνικού Συντάγματος και του Ενωσιακού Δικαίου, στα περισσότερα Εθνικά Συντάγματα η μετάβαση προς τους ευρωπαϊκούς θεσμούς που συνεπάγεται την εκχώρηση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων αντανάκλαται ελάχιστα ή και καθόλου όσον αφορά την πραγματική κατανομή και διάκριση των εξουσιών.

Τα Εθνικά Δικαστήρια που είναι οι αποδέκτες της αρχής της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου ιδιαίτερα τα ανώτερα και τα συνταγματικά επιφορτισμένα με την διαφύλαξη της εθνικής έννομης τάξης προβάλλουν όσον αφορά τη διαφωνία τους με την ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου που επιβάλλει το ΔΕΕ, που απορρέει από το γεγονός διατάραξης και αμφισβήτησης σε εθνικό επίπεδο της δικαϊκής πρακτικής ή και το

⁶⁰ ΔΕΚ 314/85 Firma Foto – Frost k Hauptzollamt Lubeck – Ost.

⁶¹ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 133.

⁶² Με την προσθήκη της ερμηνευτικής δήλωσης στο άρθρο 28 του Έλλην. Συντάγματος.

αντίστροφο. Σε αντίθεση με τα κατώτερα δικαστήρια που χρησιμοποιούν τον μηχανισμό της προδικαστικής παραπομπής προδικαστικών ερωτημάτων, προκειμένου να θέσουν υπό αμφισβήτηση τη νομολογία των ανώτατων. Μέσω της προδικαστικής παραπομπής το ΔΕΕ προσδιορίζει την αρμοδιότητα ή και δικαιοδοσία των εθνικών δικαστηρίων⁶³. Οι αντιρρήσεις κυρίως απέναντι στο ΔΕΕ είναι *obiter dictum* (το παρεπιπτόντως λεχθέν, συμπτωματική, τυχαία παρατήρηση, κάτι που αναφέρεται στο περιθώριο) και όχι στο διατακτικό, συχνά στις αποφάσεις τους, ενώ διαφωνούν με την επιχειρηματολογία του ΔΕΕ, βρίσκουν άλλη, δική τους νομική θεμελίωση προκειμένου να φτάσουν στο ίδιο νομικό αποτέλεσμα, ή δέχονται τη λογική του ΔΕΕ μόνον για την συγκεκριμένη περίπτωση, επισημαίνοντας, παράλληλα ότι αυτό δεν θα ισχύει αναγκαστικά σε άλλες υποθέσεις⁶⁴. Η αποδοχή της αρχής της υπεροχής από τα εθνικά δικαστήρια τόσο της υψηλής όσο και της κοινής είναι στην φύση του ενωσιακού δικαίου για τα κράτη (Λουξεμβούργο, Ολλανδία) όπου γίνεται δεκτή η μονιστική θεώρηση των σχέσεων εθνικού και διεθνούς δικαίου σε αντιδιαστολή με τα κράτη της δυαδικής θεώρησης, η μονιστική θεώρηση στηρίζεται στην βάση της Διεθνοδικαϊκής Αρχής *pacta sunt servada*⁶⁵.

Στην Ελλάδα δεν δημιουργήθηκε ζήτημα αναγνώρισης της υπεροχής του διεθνούς δικαίου έναντι των απλών, τυπικών νόμων, λόγω της ειδικής πρόβλεψης του άρθρου 28 παρ. 1 του Συντάγματος ωστόσο όσον αφορά την θεμελίωση της κοινή υπεροχής στη συνταγματική πρόβλεψη άφηνε πηγή αμφισβητήσεως ως προς την υψηλή υπεροχή. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι αποφάσεις των Ελληνικών Δικαστηρίων δεν εμφανίζουν ομοιογένεια σε σχέση κυρίως προς τη θεμελίωση της υπεροχής διότι η μεγάλη πλειοψηφία των αποφάσεων θεμελιώνει την υπεροχή στο άρθρο 28 του Συντάγματος όπου κάποιες αναφέρονται στην παρ. 1 άλλες στην παρ. 2 και άλλες γενικώς στο άρθρο 28 του Συντάγματος, επίσης δεν βρίσκει εφαρμογή η απόπειρα ιεράρχησης των ενωσιακών κανόνων ο ειδικός κανόνας (ενωσιακός) προς το γενικό

⁶³ Β. Κονδύλη, Η συμβολή του ΔΕΚ στον προσδιορισμό της αρμοδιότητας ή δικαιοδοσίας των εθνικών δικαστηρίων, Νο Β 1997, σ.9 επ.

⁶⁴ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 150.

⁶⁵ Οι συμφωνίες πρέπει να τηρούνται. Αρχή του δικαίου των συμβάσεων, η οποία θεμελιώθηκε από τους νομοδιδασκάλους του κανονικού δικαίου, επιτυγχάνοντας δεσμευτικότητα της σύμβασης, κατά την οποία δεν τηρήθηκε τύπος. Σύμβασης της Βιέννης του 1969 άρθρο 26.

κανόνα (εθνικό) στην ιεραρχία του εθνικού δικαίου αλλά ούτε στο πεδίο της σχέσης με το εύρος της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου διαπιστώνεται ομοφωνία και επί των αποφάσεων ελληνικών δικαστηρίων άλλοτε αναγνωρίζουν την υπερσυνταγματική ισχύ του ενωσιακού δικαίου και άλλοτε την υπερνομοθετική ισχύ ούτε σώστε να αποφεύγουν την σύγκρουση προς το Σύνταγμα⁶⁶.

Η αυτονομία⁶⁷ της νέας έννομης τάξης δηλαδή της ενωσιακής έννομης τάξης ως θεμελιώδους γνωρίσματος της εντοπίστηκε στην νομολογία του Δικαστηρίου, το οποίο στηριζόμενο στην αυτονομία, εξήγαγε κρίσιμα συμπεράσματα για τις σχέσεις της νέας έννομης τάξης με τις έννομες τάξεις των κρατών μελών. Κατά το Δικαστήριο η Συνθήκη της ΕΟΚ, αντίθετα με τις συνηθισμένες Διεθνείς Συνθήκες δημιούργησε μια δική της έννομη τάξη για απερίοριστο χρόνο, η οποία διαθέτει δικά της όργανα, ικανότητα δικαίου και ιδίως γνήσια κυριαρχικά δικαιώματα, προερχόμενα από τον περιορισμό της αρμοδιότητας των κρατών μελών ή την μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων των κρατών μελών στην Ένωση και δημιούργησαν ένα σώμα δικαίου *corpus juris* (το σώμα της νομοθεσίας) που είναι δεσμευτικό για τα υποκείμενα της ενωσιακής έννομης τάξης δηλαδή την ίδια την Ένωση, τα κράτη μέλη, τα όργανα της ένωσης νομοθετικά και δικαστικά αλλά και για τους ιδιώτες της, φυσικά και νομικά πρόσωπα. Η προέλευση και η θεμελίωση των ιεραρχημένων κανόνων δικαίου που συνθέτουν την ενωσιακή έννομη τάξη ονομάζεται πηγή, και η θεωρία εν προκειμένω διακρίνει και κατηγοριοποιεί μεταξύ γραπτών και άγραφων πηγών ή πρωτογενούς και δευτερογενούς (παράγωγου) δικαίου. Στις πηγές του ενωσιακού δικαίου εντάσσεται και το νομολογιακό δίκαιο που διαπλάθεται από την νομολογία του ΔΕΕ και αποτελεί άγραφη πηγή πρωτογενούς δικαίου που πηγάζει από τις γενικές αρχές συμπεριλαμβάνοντας και το έθιμο, με την κάλυψη των κενών να είναι έργο του νομοθέτη αλλά και όταν αυτός δεν παρεμβαίνει, τότε το ΔΕΕ σύμφωνα με το άρθρο 19 ΣΕΕ έχει καθήκον να εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου τόσο κατά την ερμηνεία όσο και κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Το ΔΕΕ διαμέσου της νομολογίας διαμόρφωσε αρχές και μηχανισμούς όπως για παράδειγμα την Αρχή της Υπεροχής του ενωσιακού δικαίου, την Αρχή της άμεσου ισχύος. Οι κανόνες του ενωσιακού δικαίου για να

⁶⁶ Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο Β' έκδοση*, εκδόσεις Σάκκουλα 2013, σελ. 512 – 514.

⁶⁷ Βλ. Δ. Παπαγιάννης, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, 4^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα 2011, σελ 253 – 255.

υλοποιηθούν χρειάζεται η παρέμβαση των εκτελεστικών οργάνων όσο από τα ενωσιακά όργανα όσο και από τα κράτη μέλη (Αρχή της Καλόπιστης Συνεργασίας)⁶⁸.

Η Θεμελίωση⁶⁹ της αρχής της υπεροχής, παρά τη συχνή αποτύπωση της στη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης ΔΕΕ και της έλλειψης ρητής τυποποίησής της στις Συνθήκες της Ένωσης και έναντι του εθνικού, συμπεριλαμβανόμενου και του συνταγματικού βρίσκει στη νομολογία αυτή ισχνή θεωρητική θεμελίωση. Η τελευταία συνίσταται στους ισχυρισμούς περί ειδικής φύσης, αυτονομίας και διαφοροποίησης του ενωσιακού από το διεθνές δίκαιο, καθώς και στην τελεολογία ως παράγοντα της εξέλιξης της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, ως απόρροια της δικαιοκρατικής αρχής (Rule of Law). Από την άλλη πλευρά, τα εθνικά δικαστήρια θεωρούν ότι το ενωσιακό δίκαιο αντλεί σε τελευταία ανάλυση τη νομιμοποίησή του από το εθνικό Σύνταγμα, όπου και ερείδεται η υπεροχή του έναντι του νόμου. Θεμελιωμένη σε αυτή τη βάση, ωστόσο η υπεροχή δύσκολα μπορεί να επεκταθεί τόσο ώστε να θεωρηθεί ότι το ενωσιακό δίκαιο υπερισχύει και του ίδιου του θεμελίου άντλησης της νομικής του ισχύος, του Συντάγματος. Το ΔΕΕ εκκινώντας από τη φύση της Ένωσης, διατύπωσε την αξιωματική παραδοχή περί αυτονομίας ως εγγενούς και αναπόσπαστου χαρακτηριστικού της ενωσιακής έννομης τάξης, το οποίο συνεπάγεται ότι η τελευταία δεν έλκει τη νομιμοποίησή της ούτε από το διεθνές δίκαιο ούτε από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών, αλλά είναι αυτοαναφορική⁷⁰. Το ενωσιακό δίκαιο, είναι ένα κλειστό σύστημα δικαίου, το οποίο

⁶⁸ Αρχή της Καλόπιστης Συνεργασίας άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ : Σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν κάθε γενικό ή ειδικό μέτρο ικανό να διασφαλίσει την εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από τις Συνθήκες ή προκύπτουν από πράξεις των θεσμικών οργάνων της Ένωσης. Τα κράτη μέλη διευκολύνουν την Ένωση στην εκπλήρωση της αποστολής της και απέχουν από τη λήψη οποιουδήποτε μέτρου ικανού να θέσει σε κίνδυνο την πραγματοποίηση των στόχων της Ένωσης.

⁶⁹ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 218 – 223.

⁷⁰ Έτσι και από την πλευρά του ελληνικού Συντάγματος, Α. Μανιτάκη, Εκχώρηση αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η επιφύλαξη κυριαρχίας, ΕΕΕυρΔ 2003, σ. 741 επ. (746), ο οποίος σημειώνει ότι ή η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου είναι μια αξίωση που πηγάζει από την ίδια τη φύση του δικαίου αυτού και επιβάλλεται να αναγνωρισθεί σαν τέτοια από τον εθνικό δικαστή ή παύει να ισχύει ως υπεροχή, όταν θεμελιώνεται σε διάταξη του εθνικού δικαίου και η εφαρμογή της εξαρτάται από τη θέληση εθνικού

έχει τη δική του εσωτερική συνοχή, δικαιοπαραγωγικές δομές και ιεραρχία κανόνων δικαίου και αξιώνει την ομοιόμορφη και άμεση εφαρμογή τους στα κράτη μέλη⁷¹.

Η απόφαση Van Gend & Loos, του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ είχε επιβεβαιώσει ότι η ΕΟΚ νυν ΕΕ συνιστούσε μία νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, η απόφαση αυτή είναι η πιο σημαντική στο ενωσιακό δίκαιο, στο βαθμό που αποκόπτει το ενωσιακό δίκαιο από το διεθνές δίκαιο και θεμελιώνει τόσο την άμεση ισχύ όσο και την υπεροχή, είναι ριζοσπαστική και επαναστατική και μπορεί να θεωρηθεί ότι αποτελεί το θεμέλιο λίθο του ευρωπαϊκού συνταγματικού δικαίου. Το ενωσιακό δίκαιο αντλεί την εξουσία από τους λαούς και τους πολίτες της Ευρώπης και όχι μόνο από τα κράτη και τις κυβερνήσεις τους⁷² όπου αυτό ρητά θεμελιώνει και υπονοεί ότι οι ιδιώτες ως υποκείμενα της έννομης τάξης έχουν υποχρεώσεις και δικαιώματα επομένως άγουν αγωγίμες αξιώσεις. Η αρχή της υπεροχής την βρίσκουμε να αποτυπώνεται στην απόφαση Costa/ ENEL που υπήρξε σταθμός στην ιστορία του ενωσιακού δικαίου και απετέλεσε τη βάση της θεωρητικής θεμελίωσης της υπεροχής, όπου η ένωση αποτελεί μια νέα νομική οντότητα⁷³. Επίσης με το ίδιο ιδεολόγημα επαναλήφθηκε σχεδόν αυτολεξεί στην απόφαση Internationale Handelsgesellschaft⁷⁴, από τα εθνικά δικαστήρια ήταν το Βελγικό Cour de Cassation, που αποδέχτηκε στην απόφαση του Le Ski τη θεμελίωση αυτή. Η θεμελιώδη απόφαση Costa/ENEL προσέδωσε την αρχή

οργάνου, από την αντίθετη οπτική γωνία Ν. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό Δίκαιο. Θεσμοί και έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι, σ. 172 επ.

⁷¹ Βλ. Γ. Δρόσου, Ελληνική συνταγματική τάξη και Ευρωπαϊκές κοινότητες στις διεθνείς σχέσεις, σ. 21.

⁷² Van Gend en Loos, Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι οι πολίτες των κρατών που συνενώθηκαν στην κοινότητα απαιτείται να συνεργαστούν για τη λειτουργία της κοινότητας αυτής μέσω των ενδιάμεσων τους, του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής.

⁷³ Σε αντίθεση με τις κλασικές διεθνείς Συνθήκες, η Συνθήκη έχει δημιουργήσει το δικό της νομικό σύστημα, το οποίο, με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης, κατέστη αναπόσπαστο μέρος των νομικών συστημάτων των Κρατών – Μελών και το οποίο πρέπει να εφαρμόζεται από τα Δικαστήρια τους..... το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν είναι δυνατόν, λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας.

⁷⁴ Σκέψη 3 : το δίκαιο που πηγάζει από τη Συνθήκη, η οποία αποτελεί αυτόνομη πηγή δικαίου, δεν μπορεί, λόγω της ίδιας της φύσης, να παραμεριστεί από κανόνες του εθνικού δικαίου, οποιαδήποτε μορφή και αν έχουν αυτοί, χωρίς να στερηθεί του χαρακτήρα του ως κοινοτικού δικαίου και χωρίς να αμφισβητηθεί η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας.

της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι παντός κανόνα εσωτερικού δικαίου ακόμη και του Συντάγματος συνεπικουρώντας πολύ αργότερα στην τελεολογική θεμελίωση και έναντι του εθνικού Συντάγματος με την απόφαση Hauer⁷⁵, όπου η σχετικοποίηση μεταξύ των αρχών της υπεροχής και της επικουρικότητας και αναλογικότητας είναι ότι αυτές αποτελούν κατευθυντήριες αρχές για την επίλυση των συγκρούσεων που αφορούν τις αρμοδιότητες και όχι τους δικαϊκούς κανόνες⁷⁶. Σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ του ενωσιακού κανόνα και του εθνικού κανόνα το άμεσα ισχύον ενωσιακό δίκαιο διαθέτει υπεροχή με την ειδικότερη έννοια της προτεραιότητας ακόμη και αν ο εθνικός κανόνας είναι μεταγενέστερος⁷⁷ η ειδικός, σε τέτοια περίπτωση το εθνικό δίκαιο δεν εφαρμόζεται δηλαδή αδρανοποιείται, ωστόσο δεν παύει να ισχύει, συνεχίζει να υφίσταται δεν ακυρώνεται διότι μπορεί να ρυθμίζει άλλα θέματα που δεν εμπίπτουν στην σφαίρα του ενωσιακού δικαίου. Με την νεότερη νομολογία του ΔΕΚ στην απόφαση ΔΕΚ 106/77, Simmenthal II, διέκρινε ανάμεσα σε προγενέστερο και μεταγενέστερο εθνικό δίκαιο, χαρακτηρίζοντας το πρώτο απλώς ως ανεφάρμοστο και το δεύτερο ως ανύπαρκτο. Στην απόφαση ΔΕΚ C – 10- 22/97, IN.CO.GE, το Δικαστήριο δήλωσε ότι το εθνικό δίκαιο που έρχεται σε αντίθεση με αμέσως ισχύον κοινοτικό δίκαιο, δεν καθίσταται άκυρο ή ανύπαρκτο, αλλά πρέπει να μείνει ανεφάρμοστο. Η ΕΕ έχει την αρμοδιότητα της αρμοδιότητας (Kompetenz – Kompetenz) αυτών τις οποίες τα κράτη μέλη της έχουν μεταβιβάσει δυνάμει των διατάξεων της Συνθήκης για την νομοθετική εξουσία, να προβαίνει σε αυθεντική ερμηνεία των Συνθηκών με το άρθρο 19 ΣΕΕ, προκειμένου να εξασφαλίσει και περιφρουρήσει την ομοιόμορφη εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου για συνεκτική ενωσιακή έννομη τάξη στα πεδία εκείνα που εμπίπτουν στο ρυθμιστικό

⁷⁵ ΔΕΚ 44/79 Hauer, Η χρήση ειδικών κριτηρίων εκτιμήσεως, που προέρχονται από τη νομολογία ή τη συνταγματική τάξη ορισμένου κράτους μέλους, λόγω του ότι θα προσέβαλε την ουσιαστική ενότητα και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου, θα είχε αναποφεύκτως ως αποτέλεσμα τη ρήξη της ενότητας της κοινής αγοράς και τη διακινδύνευση της συνεκτικότητας της Κοινότητας.

⁷⁶ Ν. Σκανδάμη, Η λειτουργική σημασία της αρχής της επικουρικότητας στο κοινοτικό σύστημα, σε : Κράτος, Δίκαιο και Κοινωνία στην Ενοποιημένη Ευρώπη, σ. 181 επ. (186 επ.) κατά τον Στάγκο, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 93, η επικουρικότητα ρυθμίζει, πάντως, την άσκηση και όχι την κατανομή των αρμοδιοτήτων.

⁷⁷ Πρβλ. ΔΕΚ 83/78, Pigs Marketing Board v. Redmond, όπου σκέψη 69 το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η προτεραιότητα του Κοινοτικού δικαίου επί των εθνικών ρυθμίσεων εφαρμόζεται χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η σχετική ημερομηνία των ρυθμίσεων αυτών.

της πεδίο σύμφωνα με την αρχή των ανατεθειμένων, δοτών ή περιορισμένων αρμοδιοτήτων άρθρο 5 ΣΕΕ.

Μεγάλη πλειονότητα των νομομαθών και θεωρητικών του ενωσιακού δικαίου αποδέχονται ότι η σχέση του ενωσιακού δικαίου με τα εθνικά δίκαια, όσον αφορά την υπεροχή του ενωσιακού έναντι του εθνικού δεν προσδιορίζεται από τους κανόνες συνταγματικούς ή άλλους κάθε εθνικού δικαίου αλλά από την ίδια τη Συνθήκη, τη φύση της τις διατάξεις της. Είναι προφανές ότι η ανεξαρτησία του ενωσιακού δικαιοπαραγωγικού συστήματος είναι γεγονός ότι καμία αναφορά δεν γίνεται στα συντάγματα των κρατών μελών, προκειμένου να ελεγχθούν οι νομοθετικές και εκτελεστικές λειτουργίες της Ένωσης⁷⁸. Η βασική επιχειρηματολογία του Δικαστηρίου μπορεί να συνοψιστεί στο ότι η Ένωση απαιτεί την ενιαία εφαρμογή του δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη⁷⁹ που περιόρισαν την κυριαρχία τους, δημιουργώντας την αυτονομία της νέας έννομης τάξης, την δεσμευτικότητα και τη γενική ισχύ του κανονισμού χωρίς καμία επιφύλαξη, οποιοσδήποτε ενωσιακός κανόνας υπερισχύει οποιουδήποτε εθνικού κανόνα, αφήνοντας ακόμη ανεφάρμοστες διατάξεις του εθνικού δικαίου που τυχόν αντιβαίνουν στο ενωσιακό δίκαιο, το Δικαστήριο

⁷⁸ Η αρχή της Υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι του εθνικού ως θεμέλιο λίθο αποδέχονται οι κάτωθι : Δατόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, σ. 183 επ., Β Σκούρης, Το κοινοτικό δίκαιο στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία – Βασικοί προβληματισμοί, ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 3 επ. (5), Κακούρης, Η σχέση της κοινότητας νομικής τάξης με τις νομικές τάξεις των κρατών μελών, όπ.π, σ. 541 επ, Κεραμεύς, Σύνταγμα, εθνικός δικαστής και κοινοτικό δίκαιο, όπ.π., σ. 69, Σκανδάμης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Θεσμοί και έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης I, σ. 53, Σαχπεκίδου, Δίκαιο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σ. 232 επ, Α. Βαλτούδη, Θεμελίωση και οριοθέτηση της σύμφωνης με την οδηγία ερμηνείας, Αρμ 1999, σ. 6 επ. (21) και Παπαγιάννης, Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, σ. 264, ο οποίος, ωστόσο επισημαίνει (ibid, σ. 265) την ανάγκη αμοιβαίας αποδοχής μεταξύ των δύο εννόμων τάξεων.

⁷⁹ Πρβλ. ΔΕΚ 14/68, Walt Wilhelm et al κ Bundeskartellamt, 13.02.1969, σκέψη 6 : Η Συνθήκη εγκαθίδρυσε το δικό της δικαστικό σύστημα, το οποίο ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των Κρατών – Μελών και πρέπει να εφαρμόζεται από τα δικαστήρια των τελευταίων. Θα ήταν αντίθετο στη φύση ενός τέτοιου συστήματος να επιτρέπεται στα κράτη μέλη να εισάγουν ή να διατηρούν μέτρα ικανά να βλάπτουν την αποτελεσματικότητα της Συνθήκης. Η δεσμευτική ισχύς της Συνθήκης και των μέτρων που λαμβάνονται κατ' εφαρμογή της δεν πρέπει να διαφέρουν από το ένα κράτος στο άλλο, ως αποτέλεσμα εσωτερικών μέτρων, και πολύ περισσότερο δεν πρέπει η λειτουργία του κοινοτικού συστήματος να εμποδίζεται και να τίθεται σε κίνδυνο η επίτευξη των στόχων της Συνθήκης. Κατά συνέπεια, συγκρούσεις μεταξύ των κοινοτικών κανόνων και των εθνικών κανόνων στο ζήτημα του δικαίου των επιχειρηματικών συμπράξεων (καρτέλ) πρέπει να επιλύονται με την εφαρμογή της αρχής ότι το κοινοτικό δίκαιο προηγείται.

αυτεπάγγελτα εφαρμόζει το ενωσιακό κανόνα έστω και αν οι διάδικοι δεν ήγειραν ζήτημα εφαρμογής του⁸⁰. Ακόμη και στις οριστικά περαιωμένες εθνικές διοικητικές πράξεις το ενωσιακό δίκαιο διεκδικεί εφαρμογή⁸¹ και αυτό το ίδιο το δεδικασμένο μιας δικαστικής απόφασης⁸². Ο ελεγκτικός μηχανισμός του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, διαδικασία προσφυγής κατά κράτους μέλους από την Επιτροπή να φέρνει ένα κράτος μέλος ενώπιον του ΔΕΕ ενόψει παραβίασης υποχρεώσεων του που του απορρέουν από τις Συνθήκες. Επιπλέον το ΔΕΕ του επιτρέπεται να εναρμονίζει την αρχή των ανατεθειμένων αρμοδιοτήτων (attributed powers) με εκείνη των σιωπηρών εξουσιών (implied powers) και να στηρίζει την αρχή ότι τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να ερμηνεύουν το εθνικό δίκαιο υπό το φως του ενωσιακού δικαίου⁸³. Η αρχή της υπεροχής απορρέει από τη φύση και την τελεολογία του ενωσιακού δικαίου και όχι από το θετικό δίκαιο, ενωσιακό ή εθνικό, παραμένει στα χέρια του Δικαστηρίου για να διαφυλαχτεί η ευελιξία και η πλαστικότητα της εν λόγω αρχής, αποφεύγοντας τις ανελαστικές δογματικές λύσεις.

⁸⁰ ΔΕΚ C -87,88,89/90 Verholen

⁸¹ ΔΕΚ C -224/97 Giola, ΔΕΚ C – 453/00 Kuhne, Heitz, ΔΕΚ C – 2/06 Kempter

⁸² ΔΕΚ C – 119/05 Lucchini

⁸³ Χ. Τσιλιώτης, Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2014, σελ. 101 – 131.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Τα όρια Εφαρμογής της Αρχής της Υπεροχής

1. Προστασία των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων

Τα εθνικά δικαστήρια είναι επιφορτισμένα και με την προστασία των συνταγματικών κανόνων και ιδιαίτερα των θεμελιωδών δικαιωμάτων που αποτυπώνονται στο εθνικό Σύνταγμα τους έτσι ώστε να μην έρχονται σε σύγκρουση με τους ενωσιακούς κανόνες και τις δικαστικές αποφάσεις που αξιώνουν την υπεροχή του ευρωπαϊκού κεκτημένου απέναντι στο εθνικό δίκαιο. Τα εθνικά δικαστήρια καλούνται να παίξουν το ρόλο του ερμηνευτή τόσο της ενωσιακής δικαστικής λειτουργίας όσο και της εθνικής δικαστικής λειτουργίας και να επιλύουν τις διαφορές. Αυτό ονομάζεται **λειτουργικός διχασμός ή λειτουργικός διπλασιασμός**. Τα θεμελιώδη δικαιώματα θα έπρεπε να προστατεύονται και εντός ενωσιακής έννομης τάξης λόγω της αποδοχής της αρχής της υπεροχής, με αποτέλεσμα να προκαλέσει την ανησυχία κάποιων εθνικών δικαστηρίων και ιδιαίτερα του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (ΓΟΣΔ), για την ανάγκη της ύπαρξης ενός γραπτού καταλόγου των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁸⁴ που θα παρέχει ασφάλεια δικαίου. Η συζήτηση για την ιδιαίτερη θέση που κατέχουν τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ενωσιακή έννομη τάξη ξεκίνησε με αφορμή με την απόφαση **Stauder**⁸⁵. Αυτή αποτέλεσε σπουδαίο νομολογιακό βήμα ως προς τον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η προστασία αυτών αναδείχτηκε ως προτεραιότητα του ενωσιακού δικαίου ως θεμέλιο της ενωσιακής έννομης τάξης. Η απόφαση όμως αυτή, άφησε και αναπάντητα ερωτήματα, όπως ποια δικαιώματα προστατεύονται και ποιό είναι το πεδίο εφαρμογής της παραπάνω αρχής. Τα ερωτήματα αυτά τα απάντησε ο ενωσιακός δικαστής με επόμενες αποφάσεις του, διαμορφώνοντας μία μακροσκελή και συνεπή νομολογία, την οποία αργότερα αποτύπωσε στις Συνθήκες ο ενωσιακός συντακτικός νομοθέτης αναγνωρίζοντας την αξία και το κύρος⁸⁶ της.

⁸⁴ Βλ. Κ. Στεφάνου, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015, σελ. 155- 156.

⁸⁵ Βλ. Μ. Περάκης, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015, ΔΕΚ 29/69, 12.11.1969 Stauder, σελ. 17 – 22.

⁸⁶ Άρθρο 6 παρ.3 ΣΕΕ.

Ακολούθησε η απόφαση **Internationale Handelsgesellschaft** με την οποία το ΔΕΚ διακήρυξε την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου και έναντι των Εθνικών Συνταγμάτων, και η απόφαση **Nold**⁸⁷ όπου γίνεται αναφορά στις πηγές από τις οποίες το Δικαστήριο αντλεί τα θεμελιώδη δικαιώματα που προστατεύονται στο πλαίσιο της γενικής αρχής του ενωσιακού δικαίου. Με την απόφαση αυτή αναγνωρίστηκαν διεθνείς συνθήκες για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων παράλληλα με τα εθνικά συντάγματα, ως πηγή για τον προσδιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων, που προστατεύονται στο πλαίσιο της γενικής αρχής που διέπει την ενωσιακή έννομη τάξη. Η παραπάνω συλλογιστική του Δικαστηρίου επιρρώθηκε και με την επόμενη σημαντική απόφαση η οποία εκδόθηκε επί της υποθέσεως **Hauer**⁸⁸. Σύμφωνα με αυτή η ΕΣΔΑ κατέχει σπουδαία θέση ανάμεσα στις διεθνείς συμφωνίες, χωρίς όμως να αποτελεί πηγή του ενωσιακού δικαίου για τα ανθρώπινα δικαιώματα αφού η Ένωση δεν είναι συμβαλλόμενο μέρος της. Η νομολογιακή τάση του Δικαστηρίου να προσδίδει ιδιαίτερη σημασία στην ΕΣΔΑ, όχι μόνο ως διεθνή συνθήκη αλλά και ως πηγή έμπνευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων γενικώς, αντλώντας έμπνευση από την ΕΣΔΑ αντί για τα εθνικά Συντάγματα των κρατών μελών. Και αυτό διότι στα εθνικά Συντάγματα παρατηρείται διαφοροποιήσει στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ενώ αντιθέτως η ΕΣΔΑ μπορεί να λειτουργήσει ως ένα σταθερό και συνολικό σημείο αναφοράς. Ο σύνδεσμος μεταξύ των δυο νομικών καθεστώτων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων επιβεβαιώθηκε από το Δικαστήριο, μετέπειτα με την απόφαση του, επί της υπόθεσης **Rutili**⁸⁹, αναγνωρίζοντας την ΕΣΔΑ ως σύνολο κατευθυντήριων γραμμών, που πρέπει να ακολουθούνται και στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου κατά την ερμηνεία του περιεχομένου και των επιτρεπόμενων περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Με την απόφαση αυτή το Δικαστήριο παγίωσε την άποψη του στην ΕΣΔΑ και στη νομολογία του ΕΔΔΑ.

Το Διοικητικό Δικαστήριο της Φρανκφούρτης απέστειλε προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΚ ζητώντας του να κηρύξει ανίσχυρο έναν ευρωπαϊκό κανονισμό⁹⁰,

⁸⁷ ΔΕΚ 4/73, 14.5.1974, Nold KG/ Επιτροπή.

⁸⁸ ΔΕΚ 44/79, 13.12.1979, Hauer/Land Rheinland – Pfalz.

⁸⁹ ΔΕΚ 36/75, 28.10.1975, Rutili/Ministre de l'interieur.

⁹⁰ Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr – und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel, προδικαστικό ερώτημα από το Verwaltungsgerichtshof (VWG) της Φρανκφούρτης, 18.03.1970, CMLRep 1970, σ. 294. Η υπόθεση αφορούσε έναν ευρωπαϊκό

προσδοκία που ωστόσο διαψεύστηκε. Η προδικαστική αυτή παραπομπή στηρίζεται στη βάση της γνωστής απόφασης Internationale Handelsgesellschaft, με την οποία το ΔΕΚ διακήρυξε την υπεροχή του ευρωπαϊκού δικαίου και έναντι των εθνικών Συνταγμάτων. Το Διοικητικό Δικαστήριο της Φρανκφούρτης αρνήθηκε να δεχτεί την απόφαση του ΔΕΚ και υπέβαλε δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, αυτή την φορά προς το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (ΓΟΣΔ) διατυπώνοντας την άποψη του, ότι η υπεροχή του κοινοτικού δικαίου θα έπρεπε να υποχωρεί ενώπιον των αρχών του Γερμανικού Θεμελιώδους Νόμου. Επί του αιτήματος αυτού, το ΓΟΣΔ απάντησε με την απόφαση **Solange I**⁹¹ σύμφωνα με την οποία

κανονισμό, βάσει του οποίου οι εισαγωγείς προϊόντων θα έπρεπε να παρέχουν εγγύηση, η οποία χάνονταν, αν τελικά δεν προέβαιναν στην εισαγωγή. Σε παλιότερη απόφασή του το Διοικητικό Δικαστήριο της Φρανκφούρτης είχε θεωρήσει αντίθετη με τα θεμελιώδη δικαιώματα την απώλεια της εγγύησης και, συνεπώς, ανίσχυρη. Βλ. σχετικά, M. Zuleeg, "Fundamental Rights and the Law of the European Communities " CMLRev 1971, σ. 446 επ. (448).

⁹¹ Στην απόφαση Solange I του 1974 το Γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), όρισε για πρώτη φορά τα κριτήρια, βάσει των οποίων καθορίζεται η διαδικασία σε περίπτωση σύγκρουσης διατάξεων του Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου με το Γερμανικό Συνταγματικό Δίκαιο. Πρακτικά το BVerfG διατύπωσε την επιφύλαξη, ότι θα κρίνει το ίδιο τη συμβατότητα του ευρωπαϊκού με το γερμανικό δίκαιο σε κάθε συγκεκριμένη υπόθεση. Το 1974 το BVerfG έλαβε τη λεγόμενη απόφαση Solange I (BVerfGE 37, 221 επ. = NJW 1974, 1697 επ.). Αφορμή ήταν η αίτηση ενός δικαστηρίου κατά τη διεξαγωγή συγκεκριμένου ελέγχου συνταγματικότητας σύμφωνα με το άρθρο 100 του Θεμελιώδους Νόμου και 13 § 13 αριθμ. 11, 80 επ. BVerfGG. Το δικαστήριο θεώρησε μία διάταξη του κοινοτικού δικαίου ως ανεφάρμοστη, επειδή ερχόταν σε αντίθεση με θεμελιώδη δικαιώματα του γερμανικού Συντάγματος. Το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων είχε πρωτύτερα επιβεβαιώσει, κατόπιν προδικαστικού ερωτήματος του δικαστηρίου σύμφωνα με το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ, την ισχύ του κανονισμού. Το BVerfG έκρινε το παραδεκτό της αίτησης, παρόλο που κατά το άρθρο 100 γερμ. Συντ. αντικείμενο ελέγχου μπορούν να αποτελέσουν μόνο γερμανικοί νόμοι που θεσπίστηκαν μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος. Ως αιτιολογία προβλήθηκε ότι το κοινοτικό δίκαιο δεν διακρίνει μεταξύ τυπικών νόμων και κανονισμών. Ο τρόπος δράσης των κανονισμών είναι ίδιος με των τυπικών νόμων. Το πρόβλημα του γερμανικού νόμου επιλύθηκε υπέρ της εφαρμογής των διατάξεών του. Το BVerfG υπέδειξε ότι η γερμανική δημόσια εξουσία υποχρεούται να εφαρμόζει τους κανονισμούς της ΕΚ, ενώ παράλληλα δεσμεύεται και από τα θεμελιώδη δικαιώματα (βλ. ά. 1 παράγρ. 3 γερμ. Συντ.). Η συγκέντρωση του ελέγχου αυτού στο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο επιβάλλεται από το άρθρο 100 του Θεμελιώδους Νόμου και εμπίπτει και στα συμφέροντα της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του δικαίου της. Το BVerfG επεξήγησε μεν ότι είναι αρμόδιο να κρίνει για την ισχύ ή μη του παράγωγου κοινοτικού δικαίου, καθώς η αρμοδιότητα αυτή ανήκει αποκλειστικά στο ΔΕΚ, ότι μπορεί όμως να αποφασίσει για το αν μια πράξη της ΕΚ επιτρέπεται να μην εφαρμοστεί από τις γερμανικές αρχές και τα δικαστήρια και για το αν αναπτύσσει στη γερμανική έννομη τάξη ισχύ, στο μέτρο που συγκρούεται με γερμανικά θεμελιώδη δικαιώματα. Προϋπόθεση είναι ωστόσο, κατά το BVerfG, ότι θα έχει προηγουμένως απευθυνθεί

επιβεβαιώνεται και η προηγούμενη νομολογία, δηλαδή η αυτοδύναμη έννομη τάξη του κοινοτικού δικαίου. Περαιτέρω⁹² το ΓΟΣΔ διακήρυξε ότι το ίδιο διατηρεί την αρμοδιότητα να ελέγχει ένα κανόνα του δευτερογενούς κοινοτικού δικαίου, με μέτρο κρίσης τα προστατευόμενα στο Θεμελιώδη Νόμο της Βόννης θεμελιώδη δικαιώματα και να το κρίνει ανεφάρμοστο στη Γερμανία λόγω αντίθεσης προς αυτά. Όσο χρόνο η κοινότητα δεν διέθετε κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων, ψηφισμένο από το Κοινοβούλιο, τότε το ΓΟΣΔ θα παρακρατούσε την αρμοδιότητα. Το ΔΕΚ αναγνωρίζοντας το νομικό κενό που υπήρχε στη απουσία πρόβλεψης ενός συστήματος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις Συνθήκες και προκειμένου να περιφρουρήσει την αρχή της υπεροχής, αναγνώρισε την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου, νυν ενωσιακού δικαίου. Πηγές έμπνευσης και άντλησης των δικαιωμάτων αποτελούσαν για το Δικαστήριο οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και οι διεθνείς Συνθήκες⁹³, στις οποίες έχουν προσχωρήσει τα κράτη μέλη, με προεξάρχουσα την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ)⁹⁴.

προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ σύμφωνα με το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ. Λόγω της εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων σύμφωνα με το άρθρο 24 παρ. 1 του Γερμανικού Συντάγματος, το Κοινοτικό Δίκαιο πρέπει να διαθέτει έναν κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων αντίστοιχο των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Γερμανικού Συντάγματος, ώστε να μπορούν να διασφαλίζονται για την ακρίβεια να προστατεύονται αποτελεσματικά τα δικαιώματα του ατόμου. Εφόσο χρόνο (Solange) η διαδικασία ένταξης της Κοινότητας δεν έχει προχωρήσει τόσο, ώστε το κοινοτικό δίκαιο να περιλαμβάνει και έναν κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων που έχει ψηφιστεί από το Κοινοβούλιο και είναι σε ισχύ, αντίστοιχο του καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων του Θεμελιώδους Νόμου, επιτρέπεται και εοιβάλλεται, κατόπιν λήψης της από το άρθρο 234 ΣυνθΕΚ απαιτούμενης απόφασης του ΔΕΚ, η υποβολή αίτησης από δικαστήριο της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας στο ΒVerfG στο πλαίσιο της διαδικασίας ελέγχου συνταγματικότητας, εάν το δικαστήριο κρίνει ότι η ρύθμιση του κοινοτικού δικαίου, επί της οποίας καλείται να αποφασίσει, με βάση την ερμηνεία που δόθηκε από το ΔΕΚ δεν πρέπει να εφαρμοστεί, επειδή και στο βαθμό που αυτή συγκρούεται με κάποιο από τα δικαιώματα του Συντάγματος. Συνεπώς, σύμφωνα με την νομολογία αυτή του ΒVerfG, η ΥΠΕΡΟΧΗ του παράγωγου κοινοτικού δικαίου είχε ως όριο τα θεμελιώδη δικαιώματα του Γερμανικού Συντάγματος. Η νομολογία αυτή ανατράπηκε όμως με την απόφαση Solange II.

⁹² Βλ. Α. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009, σελ. 275.

⁹³ ΔΕΚ 4/73, 14.05.1974, Nold

⁹⁴ ΔΕΚ 36/75, 28.10.1975, Rutili

Το πρώτο βήμα για τη στροφή στη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου ήταν η απόφαση που εξέδωσε στις 25.7.1979 και έμεινε γνωστή ως **Vielleicht – Beschlub**, σύμφωνα με την οποία απομακρύνθηκε από τη γραμμή που οδήγησε στη Solange I, απόφαση κάτω από οποιοσδήποτε συνθήκες. Δεν ενέμεινε πλέον στο σύστημα νομικής προστασίας της κοινότητας ότι δηλαδή τα θεμελιώδη δικαιώματα πρέπει να ισοδυναμούν με το σύστημα νομικής προστασίας που υφίσταται στο εσωτερικό της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας όπως κατοχυρώνονται μέσω του Θεμελιώδους Νόμου. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο πάραυτα δέχτηκε έντονη κριτική για την αλλαγή της νομολογίας, το Δικαστήριο αφήνει ανοιχτό το θέμα σχετικά με το εάν και σε ποιο βαθμό οι βασικές κατευθύνσεις που υιοθέτησε η απόφαση της 29.5.1974 (Solange I) θα ισχύουν. Με την Veilleicht απόφαση να μην έγινε η αρχή για τη στροφή προς κοινοτικές θέσεις, αλλά δεν οδήγησε στην ακύρωση της Solange I απόφασης.

Στις 14.2.1983 το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εξέδωσε άλλη μια απόφαση την **Mittlerweile – Beschlub** που υπήρξε κι αυτή σταθμός στη νομολογία του αναφορικά με τις σχέσεις Κοινοτικού και Εθνικού Γερμανικού Δικαίου. Με αυτήν εγείρεται το ερώτημα κατά πόσο το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εξακολουθεί να είναι αρμόδιο να κρίνει για την εφαρμογή νομοθετημάτων της κοινότητας στον κυριαρχικό τομέα, όταν αυτή η εφαρμογή είναι ασυμβίβαστη με τα θεμελιώδη δικαιώματα του Θεμελιώδους Νόμου, εφ' όσον διασφαλίζεται σε κοινοτικό επίπεδο. Αργότερα με την απόφαση **Solange II**⁹⁵ 22.10.1986 το δικαστήριο

⁹⁵ BVerfGE 73,σ. 339, Wunsche Handelsgesellschaft (Solange II), 2 BvR 197/83 της 22.10.1986 και σε : <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv073339.html>. Βλ. Μετάφραση αποσπασμάτων της απόφασης στα ελληνικά Το Σ 1987, σ. 683 επ. με παρατηρήσεις Θ. Αντωνίου. Η νέα θέση του γερμανικού Συνταγματικού Δικαστηρίου απέναντι στο παράγωγο κοινοτικό δίκαιο, Το Σ 1987, σ. 693 επ. Βλ. επίσης Ε. Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 2008, σ. 212 επ. Κατρούγκαλου, Η σχέση Συντάγματος και κοινοτικού δικαίου, όπ.π., σ. 1094 επ. Στην απόφαση Solange II, 22/10/1986, το γερμανικό Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο (Bundesverfassungsgericht, BVerfG), ήρε τη νομολογία του σχετικά με τον έλεγχο της συμβατότητας νομοθετικών πράξεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων με το γερμανικό συνταγματικό δίκαιο. Αποκλίνοντας από την απόφαση Solange I του 1974, το BVerfG διαπίστωσε τώρα, ότι η δικαστική προστασία που παρέχεται από τα όργανα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, ιδίως από το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών, επαρκεί για την πλήρωση των Κριτηρίων που θέτουν τα γερμανικά θεμελιώδη δικαιώματα, έτσι ώστε κατά κανόνα να μην χρειάζεται το BVerfG να διεξάγει ίδιο έλεγχο. Αυτό είχε εκτεταμένες συνέπειες ως προς το παραδεκτό συνταγματικών προσφύγων. Εφόσον χρόνο η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, ιδίως η νομολογία του Δικαστηρίου των

οδηγήθηκε σε αναδίπλωση της απόφασης του ΓΟΣΔ με την ένταξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, διαμέσου της νομολογία του ΔΕΕ. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το ΔΕΕ εμπίπτει στην έννοια του άρθρου 101 του Θεμελιώδους Νόμου περί νόμιμου δικαστή. Συγχρόνως, επιβεβαίωσε ότι πρόκειται για ένα από τα ανώτερα όργανα της κοινότητας, του οποίου ο τρόπος λειτουργίας και η οργάνωση διέπονται από την Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και του οποίου οι αποφάσεις που εγκαθιδρύονται πάντα σε αμιγώς νομικά κριτήρια είναι οριστικές. Επίσης υπογράμμισε την ανεξαρτησία των μελών του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το ΔΕΚ παρέχει μια επαρκή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων έναντι της κυριαρχικής εξουσίας των Κοινοτήτων, η οποία προστασία συνάδει στην ουσία της με την παρεχόμενη προστασία αυτών από τον Θεμελιώδη Νόμο και επομένως το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εκπίπτει της δικαιοδοσία να αποφαινεται επί της εφαρμογής ή μη του κοινοτικού δικαίου στην προκειμένη περίπτωση, μάλιστα δε ελέγχεται πλέον με μέτρο σύγκρισης την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από την εσωτερική γερμανική έννομη τάξη. Συμπερασματικά προκύπτει ότι το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν επιμένει πλέον στη δημιουργία ενός καταλόγου με τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως απαιτούσε με τη Solange I απόφαση

Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, διασφαλίζει γενικά την αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων απέναντι στην κυριαρχική εξουσία των Κοινοτήτων, η οποία προστασία απολαμβάνει ουσιαστικά ίδια αντιμετώπιση με την από το Σύνταγμα παρεχόμενη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, ιδίως εφόσον εγγυάται γενικά την προστασία της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο δεν θα ασκεί πλέον τις ελεγκτικές του αρμοδιότητες ως προς την εφαρμογή παράγωγου κοινοτικού δικαίου που λαμβάνεται ως νομική βάση για πράξεις γερμανικών δικαστηρίων ή αρχών εντός των ορίων εθνικής κυριαρχίας της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, και συνεπώς δεν θα ελέγχει πλέον το δίκαιο αυτό με βάση τα κριτήρια που θέτουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, αντίστοιχες απαιτήσεις με βάση το άρθρο 100 του Συντάγματος είναι κατά συνέπεια απαράδεκτες. Έτσι το BVerfG αναγνώρισε την επαρκή προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σε κοινοτικό επίπεδο από το ΔΕΚ. Μετά την απόφαση Maastricht της 12ης Οκτωβρίου 1993, η κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ του BVerfG και του ΔΕΚ χαρακτηρίζεται πλέον ως σχέση συνεργασίας. Αυτό σημαίνει ότι εφεξής το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο ασκεί την αρμοδιότητά του σχετικά με την εφαρμογή παράγωγου κοινοτικού δικαίου στη Γερμανία σε σχέση συνεργασίας με το Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Αξιοπρόσεκτη είναι η επιφύλαξη που τέθηκε στην απόφαση ότι το BVerfG απέχει από την άσκηση των αρμοδιοτήτων του μόνο στο βαθμό που σε κοινοτικό επίπεδο διασφαλίζει μία επαρκής προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από το ΔΕΚ και η προστασία αυτή εγγυάται γενικά την προστασία της ουσίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συνεπώς την πλήρωση του από το Σύνταγμα προβλεπόμενου ελάχιστου μέτρου προστασίας.

του. Το περιεχόμενο και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο κοινοτικό χώρο κινούνται στα ίδια επίπεδα με αυτά που ισχύουν στο εσωτερικό της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Επομένως, η απόφαση Solange II καθιέρωσε τη δικαιοδοσία του ΔΕΚ. Από την δική του πλευρά το ΕΔΔΑ διακήρυξε, με την υπόθεση **Bosphorus Hava Yollari/ Ιρλανδίας**⁹⁶, ότι η κατοχύρωση των θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως επιτυγχάνεται μέσω της νομολογίας του ΔΕΚ νυν ΔΕΕ είναι ισοδύναμη ως προς την έννομη προστασία, στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ. Επομένως, ήδη από την απόφαση αυτή, η Ένωση εξοπλίστηκε με το μαχητό τεκμήριο ότι η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων που παρέχει είναι ισοδύναμη με αυτή που παρέχει το σύστημα της ΕΣΔΑ, με συνέπεια τα κράτη μέλη της να μην μπορούν να θεωρηθούν υπόλογα ενώπιον του ΕΔΔΑ για παραβιάσεις της Σύμβασης, όταν αυτές λαμβάνουν χώρα κατά την εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου από αυτά.

Μεταγενέστερη απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, στις 9.11.1987, **DENKAVIT**, αναφέρεται στην παραβίαση ενός γερμανικού προνομίου. Η εγκαλούσα υποστήριξε ότι τυχόν επίκληση του εθνικού προνομίου συγκρούεται με το κοινοτικό δίκαιο. Το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο, όπως και τα δικαστήρια των προηγούμενων βαθμίδων, δεν ήταν αυτής της άποψης και γι' αυτό απέρριψε το ενδεχόμενο ενός σχετικού ελέγχου. Όμως η εγκαλούσα υποστήριξε ότι έτσι θίγεται το θεμελιώδες δικαίωμα της, όπως προκύπτει από το άρθρο 101 του Θεμελιώδους Νόμου, επειδή το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο δεν έθεσε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ όπως επιβάλλει η Συνθήκη της Κοινότητας. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο, όταν κλήθηκε να πάρει θέση, επανέλαβε ότι το ΔΕΚ, εμπίπτει στην έννοια του άρθρου 101 του Θεμελιώδους Νόμου, όπως είχε ήδη υποστηρίξει με τη απόφαση Solange II.

Ωστόσο με την απόφαση **Maastricht**⁹⁷ - **URTEIL** 12.10.1993, το ΓΟΣΔ σκλήρυνε την στάση του, επιβεβαιώνοντας την προηγούμενη νομολογία του, σύμφωνα με την οποία στην ενωσιακή έννομη τάξη παρέχεται προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων αντίστοιχη με εκείνη του Γερμανικού Συντάγματος. Προκειμένου να

⁹⁶ ΕΔΔΑ προσφυγή υπ' αριθμ. 45036/98, απόφαση της 30.6.2005, Bosphorus κατά Ιρλανδίας.

⁹⁷ BVerfGE 89, 155, Maastricht, όπ.π Βλ. και Ι. Αναστόπουλος, Συνθήκη του Μάαστριχτ και Σύνταγμα υπό το πρίσμα της 12.10.1993 του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, σε: Δελτίον Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών 1994, σ. 117 επ.

σχετικοποιήσει την προφανή αμφισβήτηση της νομολογίας του ΔΕΚ, νυν ΔΕΕ, διατύπωσε την σκέψη ότι ασκεί την αρμοδιότητα του αυτή σε μια σχέση συνεργασίας με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο⁹⁸ (**Solange III**). Αντικείμενο της απόφασης ήταν ο κυρωτικός νόμος της Συνθήκης, για την Ένωση, τον οποίο το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εξέτασε υπό το πρίσμα, εάν, η μέσω του κυρωτικού νόμου, μεταβίβαση κυριαρχικών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κατά τρόπο αντίθετο προς το Θεμελιώδη Νόμο, υποσκάπτει τη συνταγματικά κατοχυρωμένη δημοκρατική αρχή. Πρόκειται ουσιαστικά για ερώτημα, εάν και κατά πόσο, στην υποχώρηση της γερμανικής έννομης τάξης, προς όφελος της κυριαρχικής εξουσίας ενός υπερεθνικού οργανισμού, δηλαδή της Ευρωπαϊκής Ένωσης, πρέπει να τίθενται συνταγματικά όρια. Για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων του Θεμελιώδους Νόμου έναντι πράξεων της Ένωσης, το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο αποφάσισε πως το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο εγγυάται ότι διασφαλίζει μια αποτελεσματική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων για τους κατοίκους της Γερμανίας και έναντι της κυριαρχικής εξουσίας της Ένωσης. Οι πράξεις μιας ιδιαίτερης ξεχωριστής από την κρατική εξουσία των κρατών μελών δημόσιας εξουσίας ενός υπερεθνικού οργανισμού αφορούν στους δικαιούχους των θεμελιωδών δικαιωμάτων στη Γερμανία, γιατί στηρίζονται στις εγγυήσεις του Θεμελιώδους Νόμου και στη νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, οι οποίες αφορούν εν γενεί στην προστασία των δικαιωμάτων αυτών, όχι μόνο έναντι των γερμανικών κρατικών οργάνων. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο ασκεί τη δικαιοδοσία του με την εφαρμογή κανόνων του κοινοτικού δικαίου στη Γερμανία, σε συνεργασία με το ΔΕΚ, νυν ΔΕΕ. Υπάρχει δηλαδή μια σχέση συνεργασίας μεταξύ των δυο δικαστηρίων, που εξασφαλίζει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας. Αυτό συνάδει με τη γραμμή που ακολουθήθηκε στη απόφαση Solange II, ενώ με τη νέα έννοια της συνεργασίας μεταξύ των δυο δικαστηρίων διασφαλίζεται

⁹⁸ BVerGE Maastricht, 89, 155 (174 – 5), B. 2. b., EuGRZ 1993, S. 435. Στο επιχείρημα αυτό, ωστόσο, είχε προκαταβολικά διατυπωθεί η αντίρρηση από τον Everling Brauchen wir “ Solange III “ – Zu den Forderungen nach Revision der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts, όπ.π., σ. 201, ότι, αν ένα δικαστήριο διαθέτει πραγματικά αρμοδιότητα, δεν μπορεί να υπαναχωρήσει από την υποχρεωτική άσκηση των καθηκόντων του, επειδή επιθυμεί να κινηθεί σε μια σχέση εμπιστοσύνης προς ένα άλλο δικαστήριο. Κριτικός επίσης απέναντι στον όρο Kooperation, λόγω της αμφι – και πολυσημίας του ο H.P. Ipsen, “ Zehn Glossen zum Maastricht – Urteil”. EuR 1994, σ. 1 (9 επ.).

συνολικά η προστασία των πολιτών μέσω διάκρισης αρμοδιοτήτων των δυο δικαστηρίων. Το Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο ενεργοποιείται, όταν η παρεχόμενη από το ΔΕΚ νυν ΔΕΕ, προστασία, βρίσκεται κάτω από το κατώτατο όριο που ορίζει ο Θεμελιώδης Νόμος. Το 2000 στην απόφαση Kreil⁹⁹ το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι ο σεβασμός και η ίση μεταχείριση μεταξύ ανδρών και γυναικών που επιβάλλεται από κοινοτική οδηγία του Συμβουλίου (OJ 1976 L 39) επιτρέπει την πρόσβαση των γυναικών στις ένοπλες δυνάμεις.

Αναφορικά με τα θεμελιώδη δικαιώματα, το πλέον κρίσιμο στοιχείο στην απόφαση Maastricht είναι ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο διακηρύσσει την αρμοδιότητα του να ελέγχει τις ενωσιακές πράξεις σε περιπτωσιολογική βάση, να ελέγχει δηλαδή κάθε φορά αν έχει γίνει σεβαστός ο πυρήνας του εγγυημένου στο γερμανικό Σύνταγμα θεμελιώδους δικαιώματος. Το Δικαστήριο πραγματοποίησε στροφή με μια πιο πρόσφατη απόφαση του, τη γνωστή ως **απόφαση Μπανάνες της 07.06.2000**, με την οποία υπαναχώρησε και επιβεβαίωσε την πρόθεσή του να μην ασχολείται με τις ατομικές περιπτώσεις προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων και να επιλαμβάνεται μόνον στην περίπτωση που μια συστηματική και συνεχιζόμενη παραβίαση του πυρήνα των δικαιωμάτων λαμβάνει χώρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προωθείται σταδιακά, δίπλα στο πληθωρικό Συμβούλιο της Ευρώπης, ένα σύστημα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, στην ευρωπαϊκή δικαιοταξία, που μετά την Συνθήκη της Λισσαβόνας απέκτησε τυπικά ένα συγκεκριμένο περιεχόμενο. Η νέα θέση του ΔΕΕ επικεντρώνεται στη διαπίστωση ότι, ο σεβασμός θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου, η τήρηση των οποίων εξασφαλίζεται από το ΔΕΕ, εμπνεόμενη από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις. Παρά το υψηλό επίπεδο προστασίας που εξασφαλίζει η νομολογία του Δικαστηρίου, ο τρόπος είναι αποσπασματικός και υποκειμενικός, σε κάθε υπόθεση, με αποτέλεσμα την αναγκαιότητα θέσπισης καταλόγου θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση. Με την Συνθήκη του Μάαστριχτ η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ), που υπογράφηκε στη

⁹⁹ ΔΕΚ C – 285/98, Kreil

Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου¹⁰⁰. Η ΕΣΔΑ τέθηκε σε ισχύ το φθινόπωρο του 1953 και αποτέλεσε δε, έκτοτε διεθνώς, το υπόδειγμα σε υπερεθνικό επίπεδο και για άλλες διεθνείς πρωτοβουλίες όπως της Αμερικανικής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 1969. Η ΕΣΔΑ είναι μία κλειστή διεθνή συνθήκη του παραδοσιακού διεθνούς δικαίου, η οποία ισχύει για τα συμβαλλόμενα κράτη, μετά από κύρωσή της, και καταλαμβάνει τη θέση που επιφυλάσσεται κάθε φορά για τις διεθνείς συνθήκες, από το εθνικό σύνταγμα. Συνιστά δηλαδή αναπόσπαστο τμήμα π.χ. του ελληνικού νομικού συστήματος και υπερισχύει οποιασδήποτε αντίθετης διάταξης του εσωτερικού δικαίου με αυξημένη κατά το άρθρο 28 παρ. 1 του Συντάγματος νομοθετική ισχύ. Το Δικαστήριο του Στρασβούργου ή αλλιώς Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), είναι ένα υπερεθνικό Δικαστήριο, το οποίο όλα τα συμβαλλόμενα κράτη της ΕΣΔΑ οφείλουν να σέβονται, όσον αφορά την νομολογιακή ερμηνεία την οποία εκφέρει.

Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο της Κολονίας και του Tampere¹⁰¹, τον Ιούνιο και Οκτώβριο 1999, αποφάσισε να συνταχθεί ένας Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΧΘΔ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σύμφωνα¹⁰² με την εντολή του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, ο Χάρτης θα έπρεπε να περιλαμβάνει ιδίως τα δικαιώματα ελευθερίας και ισότητας, καθώς και τα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα, όπως διασφαλίζονται στην ΕΣΔΑ και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών. Κατά την εκπόνηση του Χάρτη λήφθηκαν, εξάλλου, υπόψη τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα που περιέχονται στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών δικαιωμάτων των εργαζομένων. Σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 1 ΣΕΕ η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7^{ης} Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος (ισόκυρος)

¹⁰⁰ Άρθρο 6 ΣΕΕ.

¹⁰¹ Βλ. Σ. Πετράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδόσεις Ι. Σιδέρης 2013, σελ. 129 – 131.

¹⁰² Βλ. Α. Πλιάκος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012, σ. 102.

με τις Συνθήκες. Το επίπεδο προστασίας πρέπει να είναι το ίδιο με εκείνο των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ, εκτός και αν η Ένωση προσφέρει ευρύτερη προστασία¹⁰³ από εκείνη της ΕΣΔΑ, (άρθρο 52 παρ. 3 και 4 του ΧΘΔ). Έτσι, μετά τη θέση σε ισχύ της Μεταρρυθμιστικής Συνθήκης, ο Χάρτης με τη σημερινή του μορφή αποτελεί τμήμα του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, και οι διατάξεις του αναπτύσσουν πλήρη νομική δεσμευτικότητα και υπεροχή έναντι των εθνικών δικαίων αλλά και των κατώτερων, των πρωτογενών πηγών του ενωσιακού δικαίου. Η θεσμική αυτή αναβάθμιση του Χάρτη κρίνεται ως ιδιαίτερα θετική εξέλιξη ως προς το νομικό εξοπλισμό της Ένωσης, στο τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αφού προσφέρει χρήσιμες ερμηνευτικές κατευθύνσεις στα ενωσιακά και στα εθνικά δικαστήρια, περιορίζει τις ανακολουθίες που παρατηρούνται στον ενωσιακό τρόπο προσέγγισης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, και περιβάλλει και τυπικά πλέον τα θεμελιώδη δικαιώματα με τις έννομες συνέπειες των ενωσιακών κανόνων, ήτοι την υπεροχή τους έναντι των εθνικών και το άμεσο αποτέλεσμά τους εντός των έννομων τάξεων των κρατών μελών.

Η Συνθήκη της Λισσαβόνας προβλέπει την προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ. Έτσι, η πρώτη απόπειρα που έλαβε χώρα τη δεκαετία του 90 δεν ευοδώθηκε, ενώ η δεύτερη έληξε επίσης άδοξα στα τέλη του 2014. Η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ αναμένεται να επιλύσει το πρόβλημα της μη ευθύνης των κρατών έναντι της ΕΣΔΑ. Επειδή η Ένωση δεν είναι μέλος της ΕΣΔΑ, οι πράξεις των οργάνων της Ένωσης δεν μπορούν να ελεγχθούν, εκτός εάν στο επίπεδο της Ένωσης, εξασφαλίζεται μια αντίστοιχη προστασία. Η προσχώρηση θα διευκολύνει στα όργανα της Ένωσης να υπερασπίζονται τις θέσεις τους ενώπιον του ΔΕΕ, καθώς επίσης το δικαίωμα της ατομικής προσφυγής έναντι των οργάνων της Ένωσης αλλά και των εθνικών μέτρων. Στον αντίποδα βέβαια υπάρχει και το μειονέκτημα της απονομής της δικαιοσύνης, αναφορικά με το πιο Δικαστήριο θα έχει την πρωτοκαθεδρία, σε αυτό το σημείο. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι οι διατάξεις της ΕΣΔΑ, μετά από προσχώρηση της Ένωσης, θα αποτελέσουν αντικείμενο

¹⁰³ Κατά τον καθηγητή Jacques, ο Χάρτης έχει δικαιώματα που δεν έχει η ΕΣΔΑ, όπως εκείνα για την βιοηθική, την πρόσβαση στα έγγραφα, την προστασία των δεδομένων, τα δικαιώματα για χρηστή διοίκηση ή διευρύνει την προστασία που η σύμβαση αυτή παρέχει, όπως γίνεται με το δικαίωμα στο γάμο, την ελευθερία ενώσεων, το δικαίωμα στην εκπαίδευση, το δικαίωμα σε αποτελεσματική δικαστική προστασία, η απαγόρευση της διπλής ποινής.

ερμηνείας από το Δικαστήριο. Πράγματι το ΔΕΕ θεμελίωσε από νωρίς την αποκλειστική του αρμοδιότητα να ερμηνεύει διατάξεις των διεθνών συνθηκών, που έχει συνάψει η Ένωση, στη βάση ότι έχουν καταστεί ενωσιακό δίκαιο κατά την έννοια των άρθρων 19 παρ. 2 ΣΕΕ και άρθρο 267 και 344 ΣΛΕΕ, και άρα η ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή τους είναι θεμελιώδεις για την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης. Επομένως, θα αποτελούσε αρμοδιότητα αλλά και καθήκον του Δικαστηρίου να ερμηνεύει τις διατάξεις της ΕΣΔΑ ως δεσμεύουσες την Ένωση. Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων γίνεται πλέον σε τρία (3) επίπεδα, στο επίπεδο των κρατών μελών, στο επίπεδο της ΕΣΔΑ και στο επίπεδο της Ένωσης¹⁰⁴.

¹⁰⁴ Σε πρόσφατη ανακοίνωση της Επιτροπής « Στρατηγική για την αποτελεσματική εφαρμογή του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων από την Ευρωπαϊκή Ένωση », COM (2010) 573 τελικό, η Επιτροπή διευκρινίζει τους τρόπους με τους οποίους θα επιβλέπει τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τα κράτη μέλη, καταρχήν μέσω πρόληψης, υπενθυμίζοντας στις εθνικές αρχές, που μεταφέρουν τη σχετική νομοθεσία στο εσωτερικό των κρατών μελών, την υποχρέωση σεβασμού του χάρτη, κατόπιν μέσω διαδικασιών του άρθρου 258 ΣΛΕΕ, Διαδικασία Προσφυγής κατά κράτους μέλους, καθώς και του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, Διαδικασία Προδικαστικής Παραπομπής καθώς και του άρθρου 7 ΣΕΕ, Μηχανισμού Εγκαθίδρυσης Αξιών η διαδικασία έχει διοικητικό και όχι δικαστικό χαρακτήρα. Η διάταξη του άρθρου 7 ΣΕΕ, που εισήχθη στο ενωσιακό πρωτογενές δίκαιο με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ, εγκαθιδρύει κατά τα πρότυπα του διεθνούς δικαίου ένα σύστημα ελέγχου και επιβολής κυρώσεων, που λαμβάνουν χώρα κατόπιν αποφάσεων του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου έναντι κράτους μέλους, εάν διαπιστωθεί ότι το τελευταίο προβαίνει ή πρόκειται να προβεί σε σοβαρή και διαρκή παραβίαση των θεμελιωδών αξιών της Ένωσης, οι οποίες αναφέρονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Όπως ήδη ειπώθηκε, στη διάταξη αυτή αναφέρονται οι σημαντικότερες αξίες, στις οποίες βασίζεται η Ένωση και ασπάζονται τα κράτη μέλη της, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται η ανθρωπινή αξιοπρέπεια, η ελευθερία, η δημοκρατία, η ισότητα, το κράτος δικαίου, η απαγόρευση των διακρίσεων, η δικαιοσύνη, και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πράγματι, κατά το Δικαστήριο οι αρχές αυτές αποτελούν τα θεμέλια της έννομης τάξης της Ένωσης, και υπερισχύουν κάθε άλλου κανόνα και αρχής, συμπεριλαμβανομένων κατά μία ερμηνεία ακόμη και των λοιπών κανόνων του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου. Ο Μηχανισμός του άρθρου 7 ΣΕΕ είναι περίπλοκος λόγω της ύπαρξης αναγκαιών δικλείδων ασφαλείας, αφού πρόκειται για τη μόνη διάταξη στις Συνθήκες μαζί με αυτή του άρθρου 126 ΣΛΕΕ (Διαδικασία Υπερβολικού Ελλείμματος), που όχι μόνο θεσμοθετεί την επιβολή κυρώσεων από την Ένωση σε κράτος μέλος χωρίς να έχει προηγηθεί απόφαση δικαιοδοτικού οργάνου, αλλά εγκαθιδρύει και ένα μηχανισμό με έντονα πολιτικό χαρακτήρα, όπου το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έχει ενισχυμένο ρόλο. Η δε έντονη πολιτική φόρτιση και η συναίνεση, που απαιτείται για να τεθεί σε λειτουργία ο θεσμός αυτός, αποτελούν και την αιτία για την οποία ουδέποτε έχει χρησιμοποιηθεί έως σήμερα. Έτσι σε περίπτωση ύπαρξης σαφούς κινδύνου σοβαρής παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, το 1/3 των κρατών μελών, το Κοινοβούλιο ή η Επιτροπή υποβάλλουν αιτιολογημένη πρόταση στο Συμβούλιο, το οποίο με πλειοψηφία 4/5 και έγκριση του Κοινοβουλίου διαπιστώνει την ύπαρξη του κινδύνου αυτή και δύναται, αφού προηγουμένως ακούσει το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος, να απευθύνει συστάσεις, Αρχή της Ακροάσεως. Όσον αφορά δε την διαπιστώσει

της ύπαρξης σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, από κράτος μέλος αυτή διαπιστώνεται ομοφώνως από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο με έγκριση του Κοινοβουλίου και κατόπιν πρότασης του 1/3 των κρατών μελών ή της Επιτροπής, και μπορεί να οδηγήσει σε αυστηρότερες των συστάσεων κυρώσεις, αφού καλέσει το εν λόγω κράτος μέλος να υποβάλλει τις παρατηρήσεις του, Αρχή της Ακροάσεως. Εάν πράγματι διαπιστωθεί από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο η ύπαρξη σοβαρής παραβίασης των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ από κράτος μέλος, το άρθρο 7 ΣΕΕ παρέχει τη δυνατότητα στο Συμβούλιο να προβεί κατόπιν αποφάσεως με ενισχυμένη πλειοψηφία σε κυρώσεις εις βάρος του κράτους μέλους / παραβάτη, οι οποίες μπορούν να φτάσουν στον ύψιστο βαθμό αυστηρότητας έως και στην αναστολή δικαιωμάτων του, που απορρέουν από τις Συνθήκες, αλλά όχι και των αντίστοιχων υποχρεώσεών του. Κάποια από τα δικαιώματα του κράτους μέλους, των οποίων μπορεί να αποφασιστεί η αναστολή, είναι αυτό της ψήφου του στο Συμβούλιο και της χρηματοδότησης του από τα Διαρθρωτικά Ταμεία ή το Ταμείο Συνοχής. Όπως προκύπτει από τα παραπάνω, το άρθρο 7 ΣΕΕ εγκαθιδρύει ουσιαστικά δύο Εξωδικαστικούς Μηχανισμούς Επιτήρησης του σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ένωση, οι οποίοι είναι ανεξάρτητοι μεταξύ τους και όχι διαδοχικοί ή ιεραρχικοί. Ο ένας, που περιγράφεται στην πρώτη παράγραφο της διάταξης, αφορά τη διαπίστωση από το Συμβούλιο σαφούς κινδύνου παραβίασης των αρχών του άρθρου 2 ΣΕΕ, και μπορεί να οδηγήσει σε συστάσεις του ίδιου προς το κράτος μέλος. Ο δεύτερος, που περιγράφεται στη δεύτερη και στην τρίτη παράγραφο του άρθρου, αφορά τη διαπίστωση από το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο ύπαρξης σοβαρής και διαρκούς παραβίασης των αρχών του άρθρου 2 ΣΕΕ, και οδηγεί στην επιβολή από το Συμβούλιο των αυστηρότερων ποινών που αναφέρθηκαν. Σε κάθε περίπτωση το Συμβούλιο μπορεί με ειδική πλειοψηφία να μεταβάλει ή να ανακαλέσει με βάση το άρθρο 7 παρ. 4 ΣΕΕ τις κυρώσεις που έχουν ήδη επιβληθεί, εάν διαπιστώσει ότι η σοβαρή παραβίαση εξέλιπε. Η σαφώς ευκολότερη διαδικασία άρσης των κυρώσεων, (ειδική πλειοψηφία στο Συμβούλιο, έλλειψη σύμπραξης Κοινοβουλίου) αποτελεί εν προκειμένω ακόμη μία δικλείδα ασφαλείας κατά της τυχόν καταχρηστικής εκμετάλλευσης του Μηχανισμού. Αξίζει να σημειωθεί ότι η έννοια παραβίαση στο άρθρο 7 ΣΕΕ αφορά είτε πράξη, είτε παράλειψη του κράτους μέλους, και μπορεί να λάβει τη μορφή κάθε είδους εθνικής κανονιστικής, διοικητικής και συνταγματικής πράξης ή και πρακτικής από οποιοδήποτε όργανο του κράτους μέλους, ανεξαρτήτως του κλάδου εξουσίας στον οποίο ανήκει. Επιπλέον, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι με το Μηχανισμό του άρθρου 7 ΣΕΕ η Ένωση δύναται να παρέμβει όχι μόνο σε περίπτωση παραβίασης των κοινών αξιών στο πλαίσιο εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου, αλλά και στην περίπτωση παραβίασης σε ένα τομέα, που εμπίπτει στην αποκλειστική αρμοδιότητα ενός κράτους μέλους (COM 2003 606 τελικό) γεγονός που αναδεικνύει την αλματώδη εξέλιξη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ως προϋπόθεσης όχι μόνο ένταξης, αλλά και ουσιαστικής παραμονής ενός κράτους μέλους στην Ένωση. Εξάλλου, ο κίνδυνος παραβίασης στο πλαίσιο του άρθρου 7 ΣΕΕ πρέπει να είναι σαφής, ενώ η ίδια η παραβίαση σοβαρή και διαρκής. Έτσι, δεν πρέπει να κρίνεται εξ ορισμού ως σοβαρή οιαδήποτε παραβίαση μίας ή περισσότερων εκ των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ, αλλά θα πρέπει επιπλέον η ένταση της προσβολής να είναι τέτοια, ώστε να απαιτείται η ενεργοποίηση του Μηχανισμού. Επομένως, για παράδειγμα η μη έγκαιρη μεταφορά Οδηγίας στην εθνική έννομη τάξη ή η παραβίαση των διαδικασιών περί κρατικών ενισχύσεων δεν μπορεί να κριθεί ότι αποτελούν σοβαρή παράβαση για τους σκοπούς του άρθρου 7 ΣΕΕ, παρότι θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι θίγουν μία εκ των αξιών που περιλαμβάνονται στο άρθρο 2 ΣΕΕ. Αντιθέτως, συναφείς αποφάσεις εις βάρος του κράτους μέλους εκδοθείσες από το Διεθνές Ποινικό Δικαστήριο, το ΕΔΔΑ ή την Επιτροπή Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών, πλήθος καταγγελιών από διακρατικές ή Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις διεθνώς,

Κατά συνέπεια οι σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ αυτών των τριών επιπέδων δεν είναι πάντοτε αρμονικές. Η πρακτική¹⁰⁵, συνέπεια της σύγκρουσης μεταξύ διατάξεων του εθνικού δικαίου και δικαιωμάτων, που κατοχυρώνονται από τον Χάρτη, οδηγεί τον εθνικό δικαστή σε παραμερισμό του εθνικού κανόνα δικαίου. Η υποχρέωση του εθνικού δικαστή να διασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, δεν του επιτρέπει παρά να έχει δυο λύσεις, είτε θα αφήσει αυτεπαγγέλτως ανεφάρμοστη την εθνική διάταξη, έστω και μεταγενέστερη, χωρίς να υποχρεούται να αναμένει την προηγούμενη εξαφάνισή της με οποιαδήποτε συνταγματική διαδικασία, είτε θα υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο, αν χρειάζεται βοήθεια για την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης. Από την νομική δεσμευτικότητα του Χάρτη εξαιρέθηκαν η Πολωνία και το Ηνωμένο Βασίλειο, με το υπ' αριθ. 30 Πρωτόκολλο που επισυνάφθηκε στις Συνθήκες. Παρόλα αυτά τα δύο κράτη δεσμεύονται κανονικά

ή και εξαιρετικά δυσμενείς αναφορές του Επιτρόπου για τα ανθρώπινα δικαιώματα του Συμβουλίου της Ευρώπης στις ετήσιες εκθέσεις του, πρέπει να θεωρούνται επαρκή στοιχεία της σοβαρότητας της παραβίασης. Όσον αφορά το χαρακτηρισμό διαρκής, αυτός υποδηλώνει ότι η παραβίαση πρέπει να έχει κάποια διάρκεια, όχι μόνο υπό την έννοια του χρόνου, αλλά και υπό αυτή της ένδειξης πρόθεσης. Ειδικότερα, η διάρκεια της παραβίασης θα πρέπει να φανερώνει την παγίωση μίας συγκεκριμένης αντίληψης και πρακτικής του παραβιάζοντος τις αξίες του άρθρου 2 ΣΕΕ κράτους μέλους, και να αποκλείει έτσι το σφάλμα ή την υπό καθεστώς εξαιρετικής ανάγκης μεμονωμένη ενέργεια. Τονίζεται ότι οι διαδικασίες ψηφοφορίας στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και του Συμβουλίου, που προβλέπονται στο άρθρο 7 ΣΕΕ, διέπονται από τους κανόνες που θέτει η διάταξη του άρθρου 354 ΣΛΕΕ, βάσει των οποίων ο εκπρόσωπος του κράτους μέλους / παραβάτης δεν συμμετέχει στην ψηφοφορία και δεν λαμβάνεται υπόψη για τον υπολογισμό της απαιτούμενης πλειοψηφίας, ενώ η ειδική πλειοψηφία, διά της οποίας αποφασίζει το Συμβούλιο, ορίζεται στο άρθρο 238 παρ. 3 εδ. β' ΣΛΕΕ. Εξάλλου, οι αποφάσεις του Κοινοβουλίου στο πλαίσιο του άρθρου 7 λαμβάνονται με πλειοψηφία 2/3 των ψηφισάντων, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν την πλειοψηφία των κρατών μελών που το απαρτίζουν. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, λόγω του έντονα πολιτικού χαρακτήρα του Μηχανισμού του άρθρου 7 ΣΕΕ, το Δικαστήριο έχει κατά τις Συνθήκες περιορισμένη αρμοδιότητα ελέγχου και την ενεργοποίησή του. Ειδικότερα, η διάταξη του άρθρου 269 ΣΛΕΕ, η οποία λειτουργεί ως ειδικότερη σε σχέση με αυτή του άρθρου 263 ΣΛΕΕ Διαδικασία Προσφυγής Ακυρώσεως, προβλέπει ότι, κατόπιν αίτησης του κράτους μέλους του φερόμενου ως παραβάτη, η οποία υποβάλλεται ενώπιον του Δικαστηρίου εντός μηνός από τη σχετική απόφαση, ο ενωσιακός δικαστής έχει αρμοδιότητα να αποφανθεί σε πρώτο και τελευταίο βαθμό επί της τήρησης μόνο των διαδικαστικών επιταγών του άρθρου 7 ΣΕΕ, ήτοι των διαδικασιών απόφασης και ψηφοφορίας από τα ενωσιακά όργανα. Αντιθέτως, ουδεμία δικαιοδοσία έχει να ελέγξει την ουσία της διαφοράς, το εάν δηλαδή υπήρξε όντως σοβαρή και διαρκής παραβίαση των αξιών του άρθρου 2 ΣΕΕ ή κίνδυνος επέλευσης αυτής. Λόγω δε του επείγοντος χαρακτήρα της διαδικασίας, το Δικαστήριο υποχρεούται να αποφανθεί επί της αίτησης εντός ενός μήνα από την υποβολή της.

¹⁰⁵ Βλ. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Β' έκδοση Σάκκουλα 2013, σελ. 144.

από όσα θεμελιώδη δικαιώματα γίνονται δεκτά στο πλαίσιο του άρθρου 6 παρ. 3 ΣΕΕ από το ΔΕΕ ως γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης. Τέλος στην παρούσα χρονική στιγμή το Ενωσιακό δίκαιο και παρά το ότι η Ένωση δεν είναι μέλος της ΕΣΔΑ, ελέγχεται τουλάχιστον έμμεσα ως προς τη συμβατότητά του με την ΕΣΔΑ, όπως νομολόγησε το ΕΔΔΑ¹⁰⁶. Σε αντιδιαστολή τα κρατικά όργανα, όταν εφαρμόζουν ενωσιακό δίκαιο, δεσμεύονται απολύτως από την ΕΣΔΑ και δεν μπορούν να θεωρηθούν ως ενωσιακά όργανα για να αποφύγουν την δέσμευση¹⁰⁷. Παρόλα αυτά οι σχέσεις των δυο δικαιοδοτικών οργάνων, του ΔΕΕ και του ΕΔΔΑ, έως τώρα, στη συνεργασία και στη διάδραση έχει υπάρξει εν γενεί αρμονική και εποικοδομητική για την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρώπη. Ειδικότερα, τα δυο δικαστήρια ακολουθούν έως σήμερα σιωπηρά την **Αρχή του Πειστικού Προηγούμενου** (Persuasive Precedent or Persuasive Authority) που εφαρμόζεται στο αγγλοσαξονικό δίκαιο, σύμφωνα με την οποία ένας δικαστής ενός κράτους που ανήκει στην Κοινοπολιτεία, λαμβάνει υπόψη του την απόφαση και το σκεπτικό του δικαστή ενός άλλου κράτους, χωρίς ωστόσο να δεσμεύεται από την κρίση του τελευταίου.

2. Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας

Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών αποτυπώθηκε ρητά στη Ευρωπαϊκή Συνταγματική Συνθήκη (ΕΣΣ) και συμπεριλήφθηκε στην ΣΕΕ στο άρθρο 4 παρ. 2 ενώ η εμφάνισή της έγινε και με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ. Ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας σημαίνει ότι η Ένωση σέβεται τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική δομή των κρατών μελών, συμπεριλαμβάνοντας την περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση, συμπλέκεται με έννοιες όπως η πολιτική και διοικητική οργάνωση του κράτους, όπως οι ουσιώδεις λειτουργίες του κράτους, η διασφάλιση της εδαφικής του ακεραιότητας και η προστασία της δημόσιας τάξης και της εθνικής ασφάλειας. Η συσχέτιση της εθνικής ταυτότητας με τη συνταγματική ταυτότητα δεν τη καθιστά βεβαίως απρόσβλητη. Στην υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft το ΔΕΕ είχε αποφανθεί πως η επίκληση προσβολών στις αρχές μιας εθνικής συνταγματικής δομής δεν είναι ικανή να επηρεάσει την ισχύ μιας

¹⁰⁶ ΕΔΔΑ απόφαση της 10.3.2004 (Senator Lines) και την απόφαση στην υπόθεση Bosporous κατά Ιρλανδίας της 30.6.2005.

¹⁰⁷ Απόφαση του ΕΔΔΑ της 15.11.1996 (Cantoni/Γαλλίας) RJD 1996 – v, 1614.

πράξης της Κοινότητας ή το αποτέλεσμα της στο έδαφος αυτού του κράτους. Η απάντηση του ΔΕΚ για την νομολογιακή συνταγματοποίηση της Συνθήκης ως ανάχωμα στην πλήρη κατίσχυση του κοινοτικού, νυν ενωσιακού δικαίου, στηρίχθηκε σε νομολογιακές κατασκευές, όπως στη γενέθλια απόφαση *Les Verts* 1986, ΔΕΚ 294/83, όπου η Συνθήκη της ΕΟΚ αποτελεί το βασικό Συνταγματικό Χάρτη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Το νέο Σύνταγμα είναι οι Συνθήκες. Με τον τρόπο αυτό το ΔΕΚ αντιμετώπιζε μεγάλο μέρος της νομικής θεωρίας και του πολιτικού κόσμου. Η παγιωμένη του άποψη είναι ότι το ενωσιακό δίκαιο απολαύει Υπεροχής έναντι κάθε διάταξης εθνικού δικαίου ακόμη και αυτών των Συνταγμάτων.

Εξαρχής υπήρξε δυσκολία να προσδιοριστεί ο όρος της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών, ενώ σχεδόν ελάχιστη υπήρξε η καθοδήγηση από το ΔΕΚ. Ως όριο στην αξίωση¹⁰⁸ της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου αναδύονται οι θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές, ενώ το ρόλο αυτό, σε ιδιαίτερες μόνον περιπτώσεις εθνικής ευαισθησίας, μπορεί να διαδραματίσει μια ειδική και ρητή συνταγματική διάταξη. Στην περίπτωση αντίθετης ενός ενωσιακού κανόνα με ειδική συνταγματική διάταξη αναζητούνται, συνήθως συμβιβαστικές λύσεις, είτε πολιτικές π.χ. αναθεώρηση του Συντάγματος ή συμπλήρωση του ενωσιακού δικαίου, είτε δικαστικές αποφάσεις. Αν το αντίθετο γινόταν δεκτό, αν δηλαδή κάθε διάταξη τυπικού Συντάγματος κατίσχυε του ενωσιακού δικαίου, τότε κάθε κράτος θα μπορούσε να ανάγει μέσω Συνταγματικής Αναθεώρησης έναν απλό νόμο σε συνταγματική διάταξη, προκειμένου να αποφύγει τις ενωσιακές υποχρεώσεις και την υπαγωγή στο ενωσιακό δίκαιο. Η Ένωση οφείλει να λαμβάνει υπόψη της την εθνική ταυτότητα των κρατών μελών, σε όλες τις δραστηριότητές της, ιδίως όταν νομοθετεί, διότι ο παραμερισμός της εθνικής ταυτότητα ενός κράτους μέλους μπορεί να οδηγήσει σε αμφισβήτηση της νομιμότητας της πράξης ή παράλειψης της Ένωσης.

Το κρίσιμο ερώτημα¹⁰⁹ που μπορεί να αναδειχτεί εδώ είναι, αν μπορεί ο σεβασμός της εθνικής ταυτότητας να οδηγήσει στην ανατροπή της θεμελιώδους αρχής της υπεροχής της ενωσιακής έννομης τάξης έναντι της εθνικής. Σε κάθε περίπτωση η αρχή του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας με βάση το σκοπό της εν λόγω διάταξης

¹⁰⁸ Βλ. Α. Παπαδοπούλου, *Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής*, εκδόσεις Σάκκουλα 2009. Σελ. 329.

¹⁰⁹ Δ. Παπαγιάννης, *Ευρωπαϊκό Δίκαιο*, εκδόσεις Σάκκουλα 2011, σελ. 61.

πρέπει να έχει εφαρμογή μόνο κατά την διάρκεια θέσπισης του ενωσιακού κανόνα, ο οποίος σεβόμενος την εθνική ταυτότητα οφείλει να τη λαμβάνει υπόψη του και να χορηγεί τις αναγκαίες εξαιρέσεις ή ενδεχομένως να παραιτείται από τη θέσπιση του κανόνα με σκοπό την υπεροχή του ενωσιακού κανόνα έναντι του εθνικού. Οι επιφυλάξεις των κρατών μελών, που σχετίζονται με τις εθνικές τους ιδιομορφίες συνταγματικού, πολιτικού ή διοικητικού χαρακτήρα, πρέπει εγκαίρως να απομονώνεται από τα ίδια, που οφείλουν να τις κατοχυρώνουν με ιδιαίτερο τρόπο δηλαδή με ειδικά Πρωτόκολλα.

Το Δικαστήριο είχε εξετάσει ενστάσεις βασισμένες στην εθνική ταυτότητα¹¹⁰ σε δύο γνωστές υποθέσεις. Στην υπόθεση Επιτροπή / Λουξεμβούργο¹¹¹, το Δικαστήριο δέχτηκε ότι η προάσπιση της εθνικής ταυτότητας αποτελεί θεμιτό λόγο αποκλεισμού των υπηκόων άλλων κρατών μελών από την άσκηση καθηκόντων στο πλαίσιο της δημόσιας εκπαίδευσης. Επίσης στην υπόθεση Omega Spielhalle¹¹² το Δικαστήριο πρώτα δέχτηκε, ότι συνιστούσε βάσιμο λόγο περιορισμού της ελεύθερης κυκλοφορίας εμπορευμάτων η προάσπιση του δικαιώματος στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια που αποτελεί στοιχείο της γερμανικής συνταγματικής ταυτότητας και στη συνέχεια έκρινε ότι το αρμόδιο γερμανικό δικαστήριο διέθετε ευρύ περιθώριο εκτίμησης αναφορικά με τον προσδιορισμό του περιεχομένου αυτού του δικαιώματος, τηρούμενη της αρχής της αναλογικότητας. Το ζήτημα του σεβασμού της συνταγματικής ταυτότητας των κρατών μελών απαντήθηκε στις υποθέσεις¹¹³ C – 53/04 Marrosu και C – 180/04 Sardino που αφορούσαν στην υποχρέωση σεβασμού μιας διάταξης του Ιταλικού Συντάγματος που επέβαλε τη διεξαγωγή διαγωνισμών για προσλήψεις στο Δημόσιο. Λιγότερο κατηγορηματική ήταν η θέση που έλαβε ο Γενικός Εισαγγελέας Poiares Maduro στην αναφερθείσα υπόθεση του Βασικού Μετόχου¹¹⁴, ΔΕΚ 16.12.2008, C – 213/07 Μηχανική. Το Δικαστήριο δεν έκανε μνεία

¹¹⁰ Βλ. Κ. Στεφάνου, Το νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015, σελ. 157 – 159.

¹¹¹ ΔΕΚ 2.7.1996, C – 473/93, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου.

¹¹² ΔΕΚ 14.10.2004, C – 36/02, Omega Spielhalle.

¹¹³ ΔΕΚ 7.9.2006, C – 53/04 Marrosu και C- 180/04 Sardino.

¹¹⁴ Βλ. τα σημεία 31 – 33 των προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Poiares Maduro της 8.10.2008 στην υπόθεση του βασικού μετόχου, ΔΕΚ 16.12.2008, C – 213/07 Μηχανική.

της υποχρέωσης σεβασμού της συνταγματικής ταυτότητας¹¹⁵, δέχτηκε όμως ότι τα κράτη μέλη μπορούν να λαμβάνουν μέτρα που συνδέονται με την υλοποίηση των στόχων της οδηγίας για την διαφάνεια των δημοσίων συμβάσεων, καθώς και τη διασφάλιση της πολυφωνίας των ΜΜΕ και την καταπολέμηση της διαφθοράς που αποτελούν θεμιτούς στόχους γενικού συμφέροντος. Το Δικαστήριο δεν αμφισβήτησε την νομοθεσία, ούτε τη διάταξη του άρθρου 14 παρ. 9 του Συντάγματος, αλλά τις νομοθετικές επιλογές για την εφαρμογή αυτής της διάταξης.

Αξιοσημείωτο, είναι να αναφέρουμε ότι η αρχή της προστασία της εθνικής ταυτότητας αποτέλεσε αντικείμενο εκτεταμένης ανάλυσης από το Γερμανικό Συνταγματικό Δικαστήριο στην απόφαση¹¹⁶ 30.6.2009, αναφορικά με τη συνταγματικότητα της Συνθήκης της Λισσαβόνας, όπου διακρίνει μεταξύ υπεροχής εφαρμογής και υπεροχής εγκυρότητας. Δέχεται ότι το ενωσιακό δίκαιο παρ' όλη την ύπαρξη της Δήλωσης 17, έχει μόνο την πρώτη ιδιότητα, ενώ η δεύτερη αφορά τα ομοσπονδιακά συντάγματα, όπως το Γερμανικό. Σε μία τέτοια περίπτωση, οι πράξεις της Ένωσης δεν μπορούν να εφαρμοστούν στη Γερμανία, ως προσβάλλουσες τη συνταγματική της ταυτότητα. Εν κατακλείδι ο χώρος του νέου άρθρου 4 ΣΕΕ δεν εξαιρείται από τις δικαιοδοτικές εξουσίες του Δικαστηρίου και μπορούν πλέον να εξετάζονται κανονικά από το Δικαστήριο. Τα εθνικά Δικαστήρια θα προσδιορίζουν το περιεχόμενο της εθνικής συνταγματικής ταυτότητας και το Δικαστήριο της Ένωσης θα περιορίζεται στον έλεγχο του συμβατού της προς την ενωσιακή δημόσια τάξη, και στον έλεγχο των ακραίων ορίων.

¹¹⁵ Χρ. Παπαστυλιανού, Η συνταγματική ταυτότητα των κρατών μελών της ΕΕ και η ομοιόμορφη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου από τα κράτη μέλη, ΕφημΔΔ 4/2009, 538 (538 – 9).

¹¹⁶ Θεοδώρα Αντωνίου, Το ΓΟΣΔ και τα νέα όρια στην εξέλιξη της ΕΕ. Μία παρουσίαση της από 30/06/2009 απόφαση του ΓΟΣΔ για τη Συνθήκη της Λισσαβόνας. Το Σύνταγμα, τευχ. 3, 2009, σελ. 645 – 675.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η Αρχή της Υπεροχής στην Ελληνική Δικαιοταξία

1. Η έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το Ελληνικό Σύνταγμα.

Η ένταξη της χώρα μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση είχε ως αποτέλεσμα μια ριζική και εκτεταμένη επιρροή πάνω στην ελληνική έννομη τάξη, προκειμένου να επέλθει η σύγκλιση ανάμεσα στην ελληνική και την ενωσιακή έννομη τάξη. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι η επίσημη αίτηση για την ένταξη της Ελληνικής Δημοκρατίας στις τότε Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ΕΟΚ – ΕΚΑΧ – ΕΚΑΕ) υποβλήθηκε στις 11.6.1975, δηλαδή την ημέρα που τέθηκε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1975, μετά την ψήφισή του από την Ε΄ Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων. Οι περισσότερες χώρες – μέλη της ΕΕ βρέθηκαν, είτε πριν την ένταξή τους είτε μετά, στην ανάγκη να κινήσουν τη διαδικασία αναθεώρησης των Συνταγμάτων τους για να διαμορφώσουν τις αναγκαίες και κατάλληλες υποδοχές του κοινοτικού φαινομένου. Ο Έλληνας συντακτικός νομοθέτης, έχοντας προφανώς γνώση των συνταγματικών προβλημάτων που είχε προκαλέσει σε άλλα κράτη – μέλη το κοινοτικό φαινόμενο, στην διαμόρφωση της σχέσης μεταξύ των δυο έννομων τάξεων, προσπάθησε να αντιμετωπίσει ρητά και προληπτικά τα σχετικά προβλήματα με την εισαγωγή των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 του Ελληνικού Συντάγματος. Με τις δυο διατάξεις έτοιμες να υποδεχτούν το κοινοτικό φαινόμενο διευκολύνοντας την εναρμόνιση των δυο έννομων τάξεων, εκεί όπου οι δυο αυτές διατάξεις τέμνονται ως προς το κανονιστικό τους περιεχόμενο, αλλά δεν ταυτίζονται ως προς τις τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις που τάσσουν. Τα προβλήματα αυτά εντείνονται και από την παρουσία της παραγράφου 1 του άρθρου 28 του Σ, όπου η θέση της είναι πλησιέστερη προς τις διατάξεις του άρθρου 36 του Σ, τις σχετικές με τη συνομολόγηση, την κύρωση και την τυπική ισχύ των διεθνών συμβάσεων. Προς την κατεύθυνση ερμηνεύεται η γενεαλογία του άρθρου 28 του Σ, το οποίο λειτουργεί σύμφωνα και με την οικεία ερμηνευτική δήλωση,¹¹⁷ ως θεμέλιο της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ως όριο απέναντι στην Αρχή της Υπεροχής του ενωσιακού δικαίου δεν μπορεί να είναι οι όποιες ειδικές

¹¹⁷ Βλ. σχετικά Ε. Βενιζέλου, Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, Αθήνα – Κομοτηνή : Αντ. Σάκκουλα 2002, σ. 234 επ.

διατάξεις, αν αυτές δεν ανάγονται στις ρήτρες του άρθρου 28 παρ. 3 του Σ, συγκεκριμένα στις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και στα θεμελιώδη δικαιώματα του ανθρώπου. Την απεικόνιση της προβληματικής των σχέσεων μεταξύ ενωσιακού δικαίου και ελληνικού συντάγματος μπορούμε ενδεικτικά να την αντιληφθούμε εστιάζοντας στην νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας (ΣτΕ), το οποίο, ως ανώτατο διοικητικό δικαστήριο, υποδέχεται τις πιέσεις του ενωσιακού δικαίου, σε σχέση με το συνταγματικό δίκαιο, δηλαδή υποθέσεις όπως ο Βασικός Μέτοχος (άρθρο 14 παρ. 9 του Σ) και η Αναγνώριση Πτυχίων Κολεγίων (άρθρο 16 παρ. 5 και 8 εδ. 2 του Σ).

Συνεπώς, δύσκολα μπορεί να χαρακτηριστεί η παράγραφος 2 ειδικότερη σε σχέση με την παράγραφο 3 του άρθρου 28, εφόσον στην παράγραφο 3 εξακολουθούν να υπάρχουν πρόσθετες και ουσιαστικές προϋποθέσεις, όπως τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος ή ο όρος της αμοιβαιότητας, που απουσιάζουν από την παράγραφο 2. Επίσης συγκρίνοντας τις δύο παραγράφους παρατηρείται διαφορά στις απαιτούμενες κοινοβουλευτικές πλειοψηφίες που πρακτικά σημαίνει τη συνεργασία δύο τουλάχιστον κομμάτων ¹¹⁸ . Επίσης, προστέθηκε, με ευρύτατη πλειοψηφία από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή το 2001, κάτω

¹¹⁸ Βλ. Ε. Βενιζέλος, *Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου*, εκδόσεις 2015, σελ. 199 – 200. Τα ερμηνευτικά αυτά προβλήματα παρέμειναν εκκρεμή κατά την ψήφιση του νόμου με το οποίο κυρώθηκε η συνθήκη προσχώρησης της χώρας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (ν. 945/1979 περί κυρώσεως της Συνθήκης προσχωρήσεως της Ελλάδος στην ΕΟΚ – ΕΚΑΕ – ΕΚΑΧ). Στο προοίμιο του νόμου μνημονεύεται γενικά το άρθρο 28 του Σ, χωρίς καμία ειδικότερη αναφορά σε παράγραφο. Βέβαια, ο κυρωτικός νόμος υπερψηφίστηκε από 191 επί 300 βουλευτών, είχε όμως προηγηθεί δήλωση της τότε Κυβέρνησης πως αυτό δεν σημαίνει αποδοχή της διαδικασίας που τάσσει η παράγραφος 2 του άρθρου 28 ούτε γενικά ερμηνευτικό προηγούμενο κρίσιμο και για τυχόν μεταγενέστερες περιπτώσεις. Η ασάφεια επιτάθηκε και από το γεγονός ότι στη συνέχεια τόσο η συνθήκη προσχώρησης της Ισπανίας και της Πορτογαλίας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, όσο και η κύρωση της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης, που τροποποίησε τις ιδρυτικές συνθήκες των Κοινοτήτων (ν. 1681/1987), έγιναν με τη συνήθη διαδικασία της κύρωσης των διεθνών συνθηκών (άρθρα 36 παρ. 1 και 2 και άρθρο 28 παρ. 1 του Σ) χωρίς αναφορά ούτε στην παράγραφο 2 ούτε στην παράγραφο 3 του άρθρου 28 του Σ. Τα πράγματα εξελίχθηκαν και στη συνέχεια κατά τον ίδιο τρόπο. Καμία κύρωση συνθήκης με την οποία τροποποιούνται ή συμπληρώνονται οι ιδρυτικές συνθήκες της σημερινής Ευρωπαϊκής Ένωσης δεν προκάλεσε ερμηνευτικό πρόβλημα και σύγκρουση στη Βουλή των Ελλήνων. Σε καμία περίπτωση δεν υπήρξε πρακτικό πρόβλημα αμφισβήτησης λόγω του σταθερά ευρωπαϊκού προσανατολισμού και των δύο μεγάλων κομμάτων εξουσίας (ΠΑΣΟΚ – ΝΔ). Αυτό αφορά όλες τις μεγάλες στιγμές της Ένωσης τις συνθήκες αλλά και τις διευρύνσεις.

από το άρθρο 28 η εξής ερμηνευτική δήλωση: **Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετοχή της χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.** Συμπληρωματική προς την ερμηνευτική δήλωση υπό το άρθρο 28 είναι και η ερμηνευτική δήλωση υπό το άρθρο 80 του Σ, που προστέθηκε με την αναθεώρηση του 2001. Το άρθρο 80 παρ. 2 του Σ, προβλέπει ότι: **Νόμος ορίζει τα σχετικά με την κοπή ή την έκδοση νομίσματος.** Η ερμηνευτική δήλωση που προστέθηκε για να θεμελιώσει και συνταγματικά τη συμμετοχή της χώρας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση και τη ζώνη του ευρώ προβλέπει ρητά ότι : **Η παράγραφος 2 δεν κωλύει τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 28.** Ωστόσο, η ανάγκη διαφορετικής νομικής μεταχείρισης του ενωσιακού δικαίου απορρέει από την ποιοτική του διαφοροποίηση από τις κλασικές διεθνείς συνθήκες, λόγω της διεισδυτικότητάς του ¹¹⁹, της κανονιστικής πυκνότητάς του και της έντασης και έκτασης των εφαρμογών του στην εσωτερική έννομη τάξη, χαρακτηριστικά που ενσωματώνονται στις διακηρυγμένες από το Δικαστήριο Αρχές της Αυτονομίας, Υπεροχής και Άμεσης Εφαρμογής του ¹²⁰. Στην περίπτωση του ενωσιακού δικαίου έχουμε διαχωρισμό αρμοδιοτήτων και δικαιοδοσιών ¹²¹ και όχι ενσωμάτωση του ενωσιακού δικαίου στο εσωτερικό, αποκλειστικά εθνικό δίκαιο.

Υποστηρίχθηκε ¹²² σύμφωνα με τη παράγραφο 2 του άρθρου 28 του Σ, ότι η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα προϋποθέτει τη μεταβίβαση αρμοδιοτήτων της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας στα όργανα των Κοινοτήτων. Η άποψη αυτή στηρίζεται στη βασική παραδοχή ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό, δεν μπορούν όμως να ασκηθούν παρά με εξουσιοδότηση προς τα κρατικά όργανα. Ένας άλλος τρόπος άσκησης της εξουσίας αυτής είναι με εξουσιοδότηση

¹¹⁹ Πρβλ. Β. Σκουρή, Το κοινοτικό δίκαιο στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία, ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 3 επ. (11).

¹²⁰ Πρβλ. Δαγτόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο, σ. 183.

¹²¹ Πρβλ. Μανιτάκη, Τα όρια της κοινοτικής αρμοδιότητας και η συνταγματική θεώρηση τους, όπ.π., σ. 496 επ. Αυτό φαίνεται να αποδέχεται και ο Κατρούγκαλος, Η σχέση συντάγματος και κοινοτικού δικαίου, όπ.π., σ. 1109. Πρβλ. όμως και Βενιζέλου, Η Συνθήκη του Μάαστριχτ και ο ευρωπαϊκός συνταγματικός χώρος, όπ.π., σ. 456 – 7.

¹²² Κυπραίου, Ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων από τα δικαστήρια, όπ. π. σ. 251.

προς όργανα διεθνών οργανισμών. Η μεταβίβαση αυτή γίνεται με γνήσια εξουσιοδότηση, δηλαδή με συνταγματικά επιτρεπτό τρόπο. Με την εξουσιοδότηση αυτή δίδεται η αρμοδιότητα στα όργανα της Κοινότητας να ασκήσουν τμήματα της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας. Πρόκειται για έναν διαφορετικό τρόπο άσκησης της εθνικής κυριαρχίας από εκείνον που ορίζει το άρθρο 26 του Σ. Στον αντίποδα υποστηρίχτηκε η εφαρμογή αποκλειστικά και μόνον της παραγράφου 3 του άρθρου 28 του Σ, με το επιχείρημα ότι με την προσχώρηση επέρχονται περιορισμοί ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας και συνεπώς αρκεί για την ψήφιση του κυρωτικού νόμου, η απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών¹²³. Ο γρίφος της εφαρμογής της μιας ή της άλλης παραγράφου του άρθρου 28 δεν λύνεται ούτε με την προσθήκη, από την Ζ' Αναθεωρητική Βουλή, της ερμηνευτικής δήλωσης¹²⁴. Η λύση της σωρευτικής εφαρμογής των δύο παραγράφων επικρατεί, καθώς δεν δημιουργεί πρόβλημα υπό συνθήκες ευρέων κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών, αφήνοντας να υπονοηθεί, στην καλύτερη περίπτωση, μια νομική κακοτεχνία του συνταγματικού κειμένου¹²⁵.

Σχετικά με τη αξίωση Υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι των κοινών νόμων, τόσο από τη θεωρία¹²⁶ όσο και από τη νομολογία¹²⁷, δεν υπήρξαν αμφισβητήσεις όπως σε άλλα κράτη – μέλη, περί υπερίσχυσης έναντι και του μεταγενέστερου νόμου.

¹²³ Εφαρμογή της τρίτης παραγράφου υποστήριξε ο Π. Δαγτόγλου, Ο Έλλην νομικός και το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο, ΝοΒ 1976, σ. 929 επ. (932).

¹²⁴ Βλ. Μαυριά, Συνταγματικό Δίκαιο, σ. 278. Τον αυτονόητο χαρακτήρα της δήλωσης αναγνωρίζει, άλλωστε, και ο Εισηγητής της Πλειοψηφίας Ε. Βενιζέλος, στη σχετική Εισήγησή του, σε : www.parliament.gr.

¹²⁵ Σ' αυτό το συμπέρασμα φαίνεται να καταλήγει ο Φατούρος, Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο. Σχέσεις Διεθνούς και Εσωτερικού Δικαίου, σ. 85.

¹²⁶ Βλ. σχετικά Β. Σκούρη, Το κοινοτικό δίκαιο στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία, ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 3 επ. Ε. Κρουσταλάκη, Το κοινοτικό δίκαιο στη δικανική σκέψη : η ελληνική πραγματικότητα, ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 59 επ. Σαχπεκίδου, Η εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου από τα ελληνικά δικαστήρια, οπ.π, σ. 741.

¹²⁷ Βλ. ενδεικτικά, ΕφΑθ 14/2008, ΣτΕ 3312/1989, 2152/1986 και 815/1984, ΑΠ 1008/193. Η απόφαση ΣτΕ 1035/2000, φαίνεται μάλιστα να βασίζει την υπερνομοθετική ισχύ του κανονισμού στο ίδιο το κοινοτικό δίκαιο, και όχι στο άρθρο 28 του Σ, καθώς αναφέρει ότι ο κανονισμός συνιστά κοινοτικό κανόνα ο οποίος από την δημοσίευσή του στην επίσημη εφημερίδα των ευρωπαϊκών κοινοτήτων ισχύει αυτοδικαίως και ευθέως στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών – μελών, κατισχύει, διότι έχει υπερνομοθετική ισχύ, των αντίθετων εθνικών ρυθμίσεων, ήτοι των κανόνων που περιέχονται στους τυπικούς νόμους και τις κανονιστικές πράξεις της Διοικήσεως.

Η θεμελίωση¹²⁸, ωστόσο της ισχύος του ενωσιακού δικαίου στο ίδιο το Σύνταγμα, και δη στο άρθρο 28 παρ. 1 του Σ, και η μετουσίωση του σε αναπόσπαστο μέρος της εσωτερικής έννομης τάξης εγείρει το ερώτημα της σχέσης του με τις συνταγματικές περιωπής διατάξεις και συγκεκριμένα τη σχέση του με το Σύνταγμα στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου.

1.1 Η Υπεροχή του Ενωσιακού Δικαίου έναντι του Συντάγματος

Κατά την κοινοτική, νυν ενωσιακή αντίληψη, η νομολογία του ΔΕΚ, νυν ΔΕΕ, τάσσεται υπέρ της Υπεροχής του κοινοτικού, νυν ενωσιακού δικαίου, όπου θεμελιώνεται στην αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης, σε σχέση με τις έννομες τάξεις των κρατών μελών. Συνεπώς, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η υπεροχή αναπτύσσεται όχι μόνο σε σχέση με τους κανόνες του κοινού εθνικού δικαίου, αλλά και σε σχέση με το εθνικό Σύνταγμα όπου υποχωρούν οι εθνικοί συνταγματικοί ή κοινοί κανόνες δικαίου και ισχύουν οι κανόνες του ενωσιακού δικαίου σύμφωνα με την δική τους ιεραρχία και τάξη. Οι ιδρυτικές συνθήκες είναι η αφετηρία αυτής της αντίληψης όπως κατά την συνταγματική αντίληψη ο υπερέχων κανόνας δικαίου είναι το Σύνταγμα που ρυθμίζει και τη θέση του ενωσιακού δικαίου μέσα στην εθνική έννομη τάξη. Στην Ελληνική έννομη τάξη η συνταγματική δομή των παραγράφων 1 (ως προς το διεθνές συμβατικό δίκαιο), 2 και 3 και της ερμηνευτικής δήλωσης υπό το άρθρο 28 του Σ, προσφέρουν επαρκή επίλυση του προβλήματος της σχέσης ανάμεσα στο ενωσιακό (πρωτογενές και παράγωγο) και το εθνικό κοινό δίκαιο, υπό το πρίσμα του εθνικού Συντάγματος. Η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου (πρωτογενούς και παράγωγου) έναντι του εθνικού κοινού δικαίου θεμελιώνεται από ενωσιακής πλευράς αυτοαναφορικά, δηλαδή προβλέπεται στις ίδιες τις ιδρυτικές συνθήκες, θεμελιώνεται όμως και συνταγματικά μέσω της υποδοχής που δημιουργεί το άρθρο 28 του Σ. Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί συνεπώς να μην διαθέτει ένα Ευρωπαϊκό Σύνταγμα που να είναι ενιαίο και κωδικοποιημένο αλλά συγκροτείται μέσα από την ίδια τη λογική του ευρωπαϊκού ενωσιακού δικαίου. Η διάκριση μεταξύ πρωτογενούς και δευτερογενούς (παράγωγου) δικαίου παραπέμπει στη διάκριση μεταξύ Συντάγματος και κοινού δικαίου. Το διάχυτο αυτό **Ευρωπαϊκό Σύνταγμα**

¹²⁸ Βλ. όλως ενδεικτικά ΣτΕ 4190/1983, ΕΛΛΔνη 1984, σ. 618, ΟΛΣτΕ 815/1984, ΝοΒ 1984, σ. 925, ΣτΕ 3596/1985, Το Σ 1986, σ. 448, ΟΛΣτΕ 2152/1986, Το Σ 1986, σ. 452, ΣτΕ 3312/1989, ΕΛΛΔνη 1989, σ. 894.

συντίθεται από τις ιδρυτικές συνθήκες και τις ουσιαστικές διατάξεις (ΕΣΔΑ), αλλά και από μη κωδικοποιημένες αρχές και κανόνες, όπως οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών – μελών.

Η κρατούσα άποψη είναι ότι, η θεμελίωση της υψηλής υπεροχής του ενωσιακού δικαίου στο ίδιο το Σύνταγμα είναι στην Ελλάδα μειοψηφική, τόσο στη θεωρία, όσο και στη νομολογία¹²⁹. Συνήθως, όσοι αναγνωρίζουν την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου βασίζονται στη φύση και την τελεολογία του και δεν επηρεάζονται από το συνταγματικό θεμέλιο της κύρωσης των ευρωπαϊκών συνθηκών. Όσοι πάλι αναγνωρίζουν την υπεροχή του Συντάγματος δεν είναι πρόθυμοι να παραδεχτούν ότι υπάρχει έστω και η εννοιολογική δυνατότητα αναγνώρισης εκ μέρους του ίδιου του Συντάγματος κάποιου κανόνα δικαίου ως υπέρτερου του. Το ζήτημα της υπεροχής είναι μάλλον φιλολογικής υφής. Συνεπώς είτε το Σύνταγμα αποτελεί την υπέρτατη κανονιστική αποτύπωση και κανένα νομικό κείμενο δεν μπορεί να διαθέτει νομική υπεροχή εντός της εδαφικής επικράτειας ισχύος του, είτε η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, ως κανονιστικό πρόταγμα που απορρέει από ένα πραγματικό γεγονός, την εν τοις πράγμασι υπέρτερη πολιτικής και οικονομικής ισχύς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, και συνεπώς ούτε διαθέτει ούτε χρειάζεται κανονιστικό θεμέλιο. Η εφαρμογή του άρθρου 28 παρ. 2 του Σ συνεπάγεται ότι κάθε αρμοδιότητα που εκχωρείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποκόπτεται οριστικά από τον εθνικό συνταγματικό κορμό, εκφεύγει από τον έλεγχο της εθνικής συνταγματικής δικαιοδοσίας, ενώ η άσκηση τέτοιων αρμοδιοτήτων, για όσο διάστημα τα κράτη – μέλη δεν αποχωρούν από αυτή, καταγγέλλοντας τις ιδρυτικές συνθήκες, παράγει δεσμεύσεις πέρα και ανεξάρτητα από το Σύνταγμα¹³⁰. Βάσει της διάρρηξης της κανονιστικής ενότητας των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 28 του Σ, δεν μπορεί να γίνει δεκτό πως κάθε

¹²⁹ Προσπάθεια να στηρίξουν την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου σε συνταγματικές διατάξεις κυρίως στο άρθρο 28 του Σ, κάνουν κάποιες αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων π.χ. ΣτΕ 3312/1989, ΠΠρΑθ 9099/1994, η μειοψηφία των ΣτΕ 3242/2004 και 3243/2004, ενώ η ΟΛΣτΕ 3670/2006 δεν αναφέρεται σε συνταγματική διάταξη, προκειμένου να θεμελιώσει τον έλεγχο της συμβατότητας του συνταγματικού κανόνα προς το ενωσιακό δίκαιο αλλά την εκ μέρους του οριοθέτηση των πεδίων εφαρμογής των δυο κρίσιμων διατάξεων.

¹³⁰ Μανιτάκη, Εκχώρηση αρμοδιοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση και η επιφύλαξη κυριαρχίας, όπ.π, 773, σύμφωνα με τον οποίο αρκεί να μην θίγεται η επιφύλαξη κυριαρχίας της παραγράφου 3 του άρθρου 28. Το άρθρο 28 του Σ ως θεμέλιο της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου δέχεται και ο Θ. Αλαμάνης, Ιδιωτική εκπαίδευση και κοινοτικό δίκαιο, ΝοΒ 1993, σ. 602 επ. (606, 610 επ).

αρμοδιότητα που εκχωρείται στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποκόπτεται. Το γεγονός ότι κάθε τέτοια αρμοδιότητα εκφεύγει από τον έλεγχο της εθνικής συνταγματικής δικαιοδοσίας σηματοδοτεί ακριβώς την αδρανοποίηση των εθνικών συνταγματικών διατάξεων, τον παραμερισμό τους, στο βαθμό που το ενωσιακό δίκαιο έχει επιληφθεί και έχει επεκτείνει, στο οικείο πεδίο, την κανονιστική του ισχύ, λόγω της αρχής του κατελιμμένου πεδίου. Υπ' αυτήν την νομική πτυχή, η λεγόμενη Υπεροχή του Ενωσιακού Δικαίου παίρνει τη μορφή της **ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ**, η οποία με τη σειρά της συνοδεύει την αδρανοποίηση του κρατικού Συντάγματος. Συνεπώς το ίδιο το Σύνταγμα επιτρέπει την υπεροχή, υπό την έννοια της προτεραιότητας εφαρμογής, του ενωσιακού δικαίου έναντι του ίδιου, που αποσύρεται από εκείνο το χώρο όπου ασκείται ενωσιακή δημόσια εξουσία. Η προτεραιότητα εφαρμογής σημαίνει ότι το ζήτημα της σχέσης Ενωσιακού Δικαίου και Συντάγματος δεν τίθεται, όπως σημειώθηκε ήδη, με όρους ιεραρχικής κατάταξης σε μια ανελαστική κλίμακα των πηγών του δικαίου και εντός ενός ενιαίου και αδιάσπαστου μονιστικού συστήματος, αλλά ερείδεται στην αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης και στον διαχωρισμό των αρμοδιοτήτων. Με την νομική αυτή θεώρηση το αδιέξοδο που προκύπτει από την κλασική προσέγγιση της σχέσης μεταξύ συνταγματικού και ενωσιακού δικαίου, η οποία συνίσταται σε δυο κυρίως παραδοχές ότι στο άρθρο 28 παρ. 1 του Σ γίνεται λόγος μόνο για υπεροχή έναντι του νόμου, όχι και έναντι του Συντάγματος και δεύτερο ότι, το Σύνταγμα δεν θα μπορούσε να ρυθμίσει το ζήτημα της θέσης των ενωσιακών κανόνων σε σχέση με τους περιερχόμενους σ' αυτό το ίδιο ορισμούς, διότι ως υπέρτατη συντακτική εθνική ρύθμιση, αφενός θα ήταν αφύσικο να αναφέρεται στη δυνατότητα υπερκείμενου κανόνα και αφετέρου θα ήταν αδύνατο να τον θεμελιώσει¹³¹. Προκειμένου να διασφαλίζεται η ομοιομορφία και ασφάλεια του δικαίου εντός της ενωσιακής επικράτειας συνολικά προτείνεται και γίνεται ευρέως δεκτή¹³² η προσαρμογή του συνταγματικού κανόνα προς το ενωσιακό δίκαιο, βάσει μίας σύμφωνης με το

¹³¹ Σ. Ματθία, Έλεγχος συνταγματικότητας και παράγωγο κοινοτικό δίκαιο. Χρονικό ενός συνεδρίου, Το Σ 1998, σ. 445 επ. 446.

¹³² Βλ. αντί πολλών Βενιζέλου, Η σχέση εθνικού Συντάγματος και ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου..., οπ.π, σ. 20-23. Από τη νομολογία βλ. ενδεικτικά, 14/2008 ΕφΑθ, Τμήμα 5^ο, το οποίο φαίνεται να αρρύεται την υποχρέωση αυτή από τι κοινοτικό δίκαιο, και συγκεκριμένα το άρθρο 249 παρ. 3 ΣΕΚ και τη νομολογία του ΔΕΚ με παραπομπή και στην ΕφΑθ 2808/2005. Πρβλ. Και Χ. Παπαδημητρίου, Η επιρροή του κοινοτικού δικαίου στην δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, Μελέτες 13, Δίκαιο & Οικονομία, Αθήνα εκδ. Π.Ν Σάκκουλα 2002, σ. 58 επ.

ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του Συντάγματος, σε αντιστοιχία¹³³ με τη σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία νόμων. Η πρόταση για σύμφωνη με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνεία του Συντάγματος, υπονοεί και προϋποθέτει την **ΠΡΟΤΕΡΑΙΟΤΗΤΑ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ**, αν όχι με την ιεραρχική υπεροχή, του πρώτου έναντι του δεύτερου, κατά την ίδια έννοια που η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία του νόμου απορρέει από την τυπική υπεροχή του πρώτου έναντι του δεύτερου, σε αντίθεση με την πρακτική εναρμόνιση των δύο, με την ισοκυρία των δύο αυτών διακριτών πηγών δικαίου.

Νομολογία ελέγχου του εθνικού δικαίου με κριτήριο το ενωσιακό δίκαιο αποτελούν οι αποφάσεις ΣτΕ 3502/1994¹³⁴ και 249/1997¹³⁵ οι οποίες υπογραμμίζουν την υποχρέωση του Έλληνα Δικαστή να αφήνει ανεφάρμοστη κάθε διάταξη του ελληνικού δικαίου που παρεμποδίζει την εφαρμογή του κοινοτικού, νυν ενωσιακού δικαίου¹³⁶. Απόφαση παραδειγματικής λειτουργίας¹³⁷ είναι η ΣτΕ 3670/2006¹³⁸ της

¹³³ Βηλαρά, Η τεχνική της αποτελεσματικής προστασίας των κοινοτικών δικαιωμάτων από τον εθνικό δικαστή, σ. 30.

¹³⁴ Αρμ 1995, σ. 90 και Ι. Πετρόγλου, Υπερσυνταγματική ισχύς του κοινοτικού δικαίου και της ΕΣΔΑ. Αντισυνταγματικότητα απαγόρευσης εξόδου από την χώρα.

¹³⁵ Διδικ 1997, σ. 361. Η απόφαση αφορούσε διατάξεις των Ν. 395/1976, 1882/1990 και 1902/1990 περί απαγόρευσης εξόδου από τη Χώρα οφειλετών του Δημοσίου. Το Τμήμα του ΣτΕ έκρινε ότι οι διατάξεις αυτές ήταν αντίθετες τόσο προς το Σύνταγμα όσο και προς τη Συνθήκη ίδρυσης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας μετά το Μάαστριχτ, και ιδιαίτερα του άρθρου 48 (νέο άρθρο 39 της ΣΕΚ) νυν άρθρου 45 ΣΛΕΕ περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων και του άρθρου 52 (νέο άρθρο 43 ΣΕΚ) νυν άρθρου 49 ΣΛΕΕ περί της ελευθερίας μετακίνησης και της απαγόρευσης περιορισμών ελεύθερης εγκατάστασης. Είναι πάντως χαρακτηριστικό ότι ακολούθησε αντίθετη απόφαση άλλης σύνθεσης του ίδιου τμήματος (ΣτΕ 1863/1997), η δε Ολομέλεια (ΣτΕ 4674/1998) κρίνοντας επί του ίδιου ζητήματος κατέληξε ότι η εφαρμοσθείσα εθνική ρύθμιση του άρθρου 27 του ν. 1882/1990, βάσει της οποίας απαγορεύθηκε η έξοδος του αιτούντος από την Ελλάδα, αφορά μία κατάσταση, η οποία δεν εμπίπτει στο πεδίο του κοινοτικού δικαίου. Πάντως, ύστερα από λίγο, η επίμαχη νομοθεσία καταργήθηκε, γεγονός που μπορεί να μην είναι άσχετο με την κρίση του Τμήματος περί αντισυνταγματικότητας και αντισυμβατικότητας και το φόβο μια τέτοια κρίση να επαναληφθεί.

¹³⁶ Βλ. Ε. Περγάκη, Κοινοτικό εταιρικό δίκαιο : 25 χρόνια ελληνικής νομοθεσίας και νομολογίας, σε Κοινοτικό Δίκαιο, 25 χρόνια εφαρμογής στην Ελλάδα, σ. 153 επ. (160 επ.).

¹³⁷ Βενιζέλου, Η παραδειγματική λειτουργία της ΣτΕ (Ολ) 3670/2006 για το άρθρο 14 παρ. 9 του Σ, οπ.π, σ. 85.

¹³⁸ Βλ. Βενιζέλου, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, 2008 σ. 218 – 219. Η απόφαση της ολομέλειας του ΣτΕ όλα αυτά τα μεγάλα θεωρητικά ζητήματα της ερμηνείας του Συντάγματος και της σχέσης εθνικού Συντάγματος και Ευρωπαϊκού Κοινοτικού Δικαίου και μάλιστα του παράγωγου τίθενται με καθαρό και παραδειγματικό τρόπο. Το ανώτατο

διοικητικό δικαστήριο της χώρας σε ολομέλεια στην οποία μετείχαν 31 δικαστές με ψήφο και 2 πάρεδρα μέλη με συμβουλευτική ψήφο, ασχολήθηκε αρχικά με την ερμηνεία και άρα με τον προσδιορισμό του κανονιστικού περιεχομένου του άρθρου 14 παρ. 9 του Σ, και στη συνέχεια με την αντίθεση του ίδιου του εθνικού Συντάγματος (γιατί η κρίσιμη διάταξη του σχετικού εκτελεστικού νόμου είχε ήδη παραμεριστεί ως αντισυνταγματική) με τη σχετική κοινοτική οδηγία, δηλαδή το παράγωγο ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο. Η απόφαση είναι ιδιαίτερα κρίσιμη και ενδιαφέρουσα γιατί τοποθετείται μέσα από τη συνεχή αντίθεση πλειοψηφίας και μειοψηφίας και μέσα από τη συνεχή αναδιαμόρφωση της πλειοψηφίας και της μειοψηφίας απέναντι σε μεγάλα ζητήματα όπως ο ερμηνευτικός σχετικισμός στο πεδίο του Συντάγματος, η σημασία της ιστορικής ερμηνείας και των προπαρασκευαστικών εργασιών της αναθεώρησης, τα όρια της τελεολογικής και συστηματικής ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων , η τυπική ισοδυναμία των συνταγματικών διατάξεων και η σχέση γενικότερων και ειδικότερων διατάξεων, το νόημα της επιφύλαξης υπέρ του νόμου και της άμεσης εφαρμογής του Συντάγματος, το εύρος της ευχέρειας του κοινού νομοθέτη, η αναγνώριση ή μη της σύμφωνης με το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνείας του Συντάγματος κ.ο.κ. Η πλειοψηφία του δικαστηρίου, έτσι όπως διαμορφώνεται κάθε φορά, καταλήγει στην πιο αυστηρή και άκαμπτη ερμηνεία της παραγράφου 9 του άρθρου 14. Δεν αποδέχεται τη συστηματική ερμηνεία της διάταξης αυτής με τα άρθρα 2 και 5 παρ. 2 και 3. Δεν αποδέχεται ρητές δηλώσεις που περιέχονται στα πρακτικά της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής ως προς το νόημα του άρθρου 14 παρ.9 του Σ. Δεν αποδέχεται την αρχή της σύμφωνης με το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο ερμηνείας που συνδέεται και με την αναθεωρημένη μορφή του άρθρου 28 παρ. 2 και 3 του Σ, και με σχετικές δηλώσεις που έχουν περιληφθεί στα πρακτικά της Ζ' Αναθεωρητικής Βουλής. Δεν αναγνωρίζει παρά μόνο πολύ μικρό εύρος διακριτικής ευχέρειας στον κοινό νομοθέτη μέσω εκτελεστικού νόμου και αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην αρχή της άμεσης εφαρμογής του Συντάγματος. Κατά τον τρόπο αυτό καταλήγει σε παραμερισμό της κρίσιμης διάταξης του αρχικού εκτελεστικού νόμου, που είχε στο μεταξύ τροποποιηθεί ήδη δύο φορές, ως αντισυνταγματική. Αμέσως όμως μετά θεωρεί σχεδόν αυτονόητο ότι πρέπει να ελέγξει τυχόν αντίθεση της ίδιας της συνταγματικής διάταξης και μάλιστα στο μεγαλύτερο δυνατό εύρος της (συνολικά την παράγραφο 9 του άρθρου 14 και όχι μόνο το κρίσιμο εδάφιο) προς τις διατάξεις της σχετικής οδηγίας, που δέχεται ότι έχει ρυθμιστικό πεδίο ταυτόσημο με αυτό της παραγράφου 9 του άρθρου 14 του Σ. Παραμένει έτσι μειοψηφία η άποψη που υποστηρίζει ότι δεν νοείται αντίθεση μεταξύ του εθνικού Συντάγματος και του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου, πρωτογενούς και πολύ περισσότερο παραγώγου, γιατί κάτι τέτοιο προσκρούει στο άρθρο 28 παρ. 1 αλλά και στα άρθρα 93 παρ. 4 (έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων) και 87 παρ. 2 (υποχρέωση του δικαστή να μην συμμορφώνεται προς τις διατάξεις που τίθενται κατά την κατάλυση του Συντάγματος). Η μειοψηφία επιμένει ιδιαίτερα στο άρθρο 28 παρ. 1, που προσδίδει, όπως έχουμε δει, υπερνομοθετική ισχύ στο διεθνές δίκαιο, συμβατικό και γενικό, αλλά προφανώς όχι και υπερσυνταγματική. Το ΣτΕ αναγνωρίζει, στη συνέχεια, τη δικαιοδοσία του ΔΕΚ να προβεί στην ερμηνεία της κρίσιμης οδηγίας και έτσι διατυπώνει το πρώτο προδικαστικό ερώτημα ως προς το αν οι λόγοι αποκλεισμού από τις δημόσιες συμβάσεις που προβλέπονται στην οδηγία είναι περιοριστικοί ή μπορούν να συμπληρωθούν από το εθνικό δίκαιο. Στη συνέχεια θέτει το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα υπό την εκδοχή ότι οι λόγοι αποκλεισμού της οδηγίας δεν είναι περιοριστικοί : στην περίπτωση αυτή το ΔΕΚ καλείται να αποφανθεί αν οι πρόσθετοι περιορισμοί του εθνικού Συντάγματος για λόγους πολυφωνίας των ΜΜΕ και διαφάνειας στις οικονομικές λειτουργίες του κράτους, είναι σύμφωνοι με τις γενικές αρχές του ευρωπαϊκού κοινοτικού δικαίου και ιδίως με την αρχή της αναλογικότητας και την αρχή της επικουρικότητας. Τέλος, υπό την εκδοχή ότι

Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας, σχετικά με την υπόθεση του Βασικού Μετόχου, η οποία και παρέπεμψε προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΚ, και η οποία δέχτηκε κατά πλειοψηφία ότι δικαιούται να κρίνει τη συμβατότητα της ίδιας της συνταγματικής διάταξης με το κοινοτικό, και μάλιστα παράγωγο, δίκαιο, ενώ σύμφωνα με τη μειοψηφούσα άποψη ενός μέλους του Δικαστηρίου ετίθετο θέμα σύγκρουσης με το κοινοτικό δίκαιο του εθνικού εκτελεστικού νόμου. Η νομολογία πάντως τόσο του ΣτΕ όσο και των υπόλοιπων ελληνικών δικαστηρίων παρουσιάζει διακυμάνσεις η αντιφατικότητα και η πολυδιάσπαση οφείλεται όχι μόνον στην απουσία Συνταγματικού Δικαστηρίου και δικονομικής δυνατότητας άμεσης προσφυγής κατά του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου αλλά και στην πολιτική συναίνεση, η οποία απέτρεψε την νομικοποίηση της σχετικής διαφωνίας.

Στην αναγνώριση της Υπεροχής του Κοινοτικού, νυν Ενωσιακού Δικαίου, έναντι του Συντάγματος, κατέτεινε με την υπ' αριθμό 3502/1994 απόφασή του, το Δ' τμήμα του ΣτΕ, το οποίο όχι μόνον έκρινε τη συμβατότητα νόμου με κριτήριο το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, αλλά και διακήρυξε, την υπερσυνταγματική ισχύ του Ενωσιακού δικαίου χωρίς να απαιτείται, δεδομένου ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν ετίθετο θέμα σύγκρουσης των εφαρμοστέων ενωσιακών διατάξεων με το Ελληνικό Σύνταγμα. Η απόφαση του Δ' τμήματος του ΣτΕ 249/1997, κρίνοντας και πάλι τη συμβατότητα των απαγορεύσεων εξόδου από τη χώρα με το ενωσιακό δίκαιο, επανέλαβε την 3502/1994 και διακήρυξε ρητά και πάλι χωρίς πρόδηλο λόγο, εφόσον δεν ετίθετο θέμα σύγκρουσης με το Σύνταγμα, την υπερσυνταγματική ισχύ του ενωσιακού

οι λόγοι αποκλεισμού που προβλέπει η οδηγία είναι περιοριστικοί και προκειμένου να διασωθεί η εφαρμογή του εθνικού Συντάγματος θέτει το τρίτο προδικαστικό ερώτημα για την τυχόν αντίθεση της οδηγίας με το πρωτογενές ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο και ιδίως με τις γενικές αρχές της αναλογικότητας, της προστασίας του ανταγωνισμού και της αρχής της επικουρικότητας. Θα ήταν όμως αναμφίβολα υπερβολικό να ισχυριστεί το ΣτΕ έστω με τη μορφή προδικαστικού ερωτήματος ότι η προστασία της πολυφωνίας και της διαφάνειας είναι μέριμνα μόνο του ελληνικού Συντάγματος και όχι των Συνταγμάτων ή των νομοθεσιών των άλλων κρατών – μελών και της Ένωσης ως τέτοιας. Γι' αυτό, παρότι τείνει να θέσει το ζήτημα αυτό, δεν το θέτει τελικά ευθέως. Όλα άλλωστε αυτά τα ερωτήματα απευθύνονται στο ΔΕΚ και αυτό μόνο του δείχνει την πλήρη αποδοχή της θέσης ότι υπερέχει το ευρωπαϊκό κοινοτικό δίκαιο και μάλιστα το παράγωγο, εκτός αν θεωρητικά το ΣτΕ επανέλθει στους προβληματισμούς της μειοψηφίας του μετά την απάντηση του ΔΕΚ στα προδικαστικά ερωτήματα. Τα πολιτικά πάντως συμφραζόμενα της παραπεμπτικής απόφασης του Δ' τμήματος ήταν τελείως διαφορετικά από αυτά της απόφασης της ολομέλειας, που διατύπωσε για πρώτη φορά προδικαστικά ερωτήματα στο ΔΕΚ και τοποθετήθηκε απέναντι σε μία τόσο σημαντική δέσμη θεμάτων με ευθύ, αναγκαστικά, τρόπο (Ευ. Βενιζέλος 2005 ΝοΒ και 2008).

δικαίου αλλά και της ΕΣΔΑ, αποδεχόμενο και την υποχρέωση του εθνικού δικαστή να λαμβάνει ακόμη και αυτεπαγγέλτως υπόψη του τη συμβατότητα της προσβαλλόμενης πράξης με το ενωσιακό δίκαιο. Στην αποδοχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου τάχθηκε και η μειοψηφία της παραπεμπτικής ΣτΕ 3242/2004, με αναφορά στην πάγια νομολογία του ΔΕΚ, σύμφωνα με την οποία σε περίπτωση σύγκρουσης και ανεξαρτήτως της τυπικής ισχύος του κανόνα του εθνικού δικαίου, ο οποίος τυχαίνει να συγκρούεται με ενωσιακό κανόνα, ο τελευταίος υπερέχει του πρώτου¹³⁹. Η μειοψηφία υιοθετεί ρητά τη δικαιολογητική βάση, στην οποία στηρίζει την Υπεροχή το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, καθώς δηλώνει ότι: **για να έχει το κοινοτικό δίκαιο την απαιτούμενη δεσμευτικότητα και για να τυγγάνει ενιαίας και αποτελεσματικής σε όλα τα κράτη μέλη εφαρμογής, για να μπορεί δηλαδή να διατηρεί τις εν λόγω ιδιότητες, που είναι σύμφυτες με αυτό, και χωρίς τις οποίες δεν μπορεί να υπάρξει, δεν θα πρέπει να του είναι αντιτάξιμες οι οποιεσδήποτε εσωτερικές ρυθμίσεις των κρατών μελών.** Για το λόγο αυτό η αρχή της υπεροχής δεν μπορεί να περιορίζεται μόνον έναντι των υποσυνταγματικών κανόνων, καθώς σε αυτή την περίπτωση θα αλλοιώνονταν, μετατρέπόμενη σε υπεροχή υπό επιφύλαξη, αλλά πρέπει να καλύπτει και τους συνταγματικούς κανόνες. Σε αντίθετη περίπτωση κάθε κράτος μέλος θα μπορούσε να αποφεύγει τις συμβατικές ενωσιακές του υποχρεώσεις μέσω συνταγματικής αναθεώρησης. Κατά συνέπεια, η προτεραιότητα εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου αναγνωρίζεται από τον Έλληνα δικαστή υπό μία μόνο αυτονόητη προϋπόθεση, ότι η εφαρμοστέα κάθε φορά ενωσιακή πράξη σέβεται τις αρχές της προστασίας των θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η άποψη της πλειοψηφίας, στην απόφαση 3670/2006 περί βασικού μετόχου ότι μπορεί να ελεγχθεί για τη συμβατότητά της με το ενωσιακό δίκαιο η συνταγματική διάταξη του άρθρου 14 παρ. 9 του Σ αλλά και αυτή η υποβολή των προδικαστικών ερωτημάτων, υπονοούν ότι στο ερώτημα των σχέσεων Συντάγματος και Ενωσιακού Δικαίου δίνεται απάντηση υπέρ της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου, εφόσον το ίδιο το Σύνταγμα μπορεί να καταστεί αντικείμενο ελέγχου με μέτρο κρίσης το ενωσιακό δίκαιο, πρέπει και να υποχωρήσει σε περίπτωση ασυμβατότητας μεταξύ τους. Η σχέση μεταξύ του Ελληνικού Συντάγματος και του Ενωσιακού Δικαίου

¹³⁹ ΣτΕ 3242/2004, παρ. 19.

αποτυπώθηκαν με παραδειγματικό τρόπο στη νομολογία που συνοδεύει τα δυο ζητήματα, του Βασικού Μετόχου¹⁴⁰ (ΣτΕ 3670/2006) που θεσπίστηκε συνταγματικά

¹⁴⁰ Ιστορικό της υπόθεσης : Βασικός Μέτοχος σημαίνει το ασυμβίβαστο, η απαγόρευση δηλαδή σώρευση στο αυτό πρόσωπο ή συγγενικά μεταξύ τους πρόσωπα των ιδιοτήτων του προμηθευτή ή αντισυμβαλλόμενου του δημοσίου αφενός και του επιχειρηματία ή διευθυντή ΜΜΕ αφετέρου. Το ασυμβίβαστο αποτυπώθηκε στο Σύνταγμα με την αναθεώρηση του 2001, η οποία απέβλεπε, κατά κύριο λόγο, στην οριοθέτηση των σχέσεων μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού χώρου, στην αντιμετώπιση του ελλείμματος προστασίας λόγω της διακινδύνευσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων από ιδιωτικές εξουσίες και στη διαφάνεια των θεσμών. Στο πλαίσιο της τελευταίας επιδίωξης επιχειρήθηκε, μέσω της συνταγματικής απαγόρευσης του βασικού μετόχου, που αποτυπώθηκε στο άρθρο 14 παρ. 9 εδ. ε' και στ' του Σ και εξειδικεύτηκε με τους νόμους 3021/2002, 3310/2005 και 3414/2005, να ελεγχθεί και να περιοριστεί η εξουσία των ΜΜΕ και να αποτραπεί η διαπλοκή μεταξύ της πολιτικής και της εξουσίας των ΜΜΕ. Η απαγόρευση αυτή αποσκοπούσε ειδικότερα στην αποφυγή σώρευσης της εξουσίας που αποδίδει ο έλεγχος ραδιοτηλεοπτικών μέσων και των προνομίων που αποφέρει η σύναψη συμβάσεων με το δημόσιο και στην ακύρωση της δυνατότητας άσκησης πίεσης ή επιρροή δια των μέσων ενημέρωσης προς την πολιτική εξουσία, με σκοπό την παραχώρηση δημοσίων έργων ή προμηθειών και τη διασφάλιση του πλουραλισμού στην πληροφόρηση. Η συμμετοχή σε διαγωνισμούς για τη σύναψη δημοσίων συμβάσεων διέπεται παράλληλα και από το ενωσιακό δίκαιο. Κατά την περίοδο που προέκυψαν οι υποθέσεις οι οποίες οδηγήθηκαν στο ΣτΕ ίσχυε συγκεκριμένα η κοινοτική οδηγία 93/37/ΕΚ, το άρθρο 24 της οποίας προέβλεπε τις επαγγελματικές αναξιότητες, οι οποίες συνιστούσαν κώλυμα συμμετοχής ενός επιχειρηματία σε τέτοιου είδους διαγωνισμό για δημόσιες συμβάσεις. Μεταξύ των κωλυμάτων δεν συμπεριλαμβανόταν το ασυμβίβαστο του άρθρου 14 παρ.9 εδ. ε' και στ' όπως αυτό εξειδικευόταν στο άρθρο 2 παρ. 2 εδ. α' και άρθρο 3 παρ. 2 του τότε ισχύοντα νόμου 3021/2002. Το ζήτημα που γεννιόταν ήταν, συνεπώς, αν και κατά πόσο η συνταγματική και νομοθετική αυτή πρόβλεψη ερχόταν σε αντίθεση με το παράγωγο κοινοτικό δίκαιο και συγκεκριμένα με το άρθρο 24 της οδηγίας 93/37/ΕΚ. Ενόψει της πιθανής σύγκρουσης μεταξύ των δύο έννομων τάξεων, της εθνικής και της κοινοτικής, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι η εφαρμογή του συνταγματικού ασυμβίβαστου και των εκτελεστικών νόμων προκάλεσε την αντίδραση της ΕΕ. Τα πραγματικά περιστατικά που οδήγησαν στην έκδοση δικαστικών αποφάσεων από το ΣτΕ και το ΔΕΚ έχουν ως εξής: σε διαγωνισμό που προκηρύχθηκε από τη δημόσια επιχείρηση Έργα στις 13 Δεκεμβρίου 2001 για την κατασκευή χωματοργικών και τεχνικών έργων υποδομής της νέας διπλής σιδηροδρομικής γραμμής υψηλών ταχυτήτων μεταξύ Κορίνθου και Κιάτου, προϋπολογιζόμενης δαπάνης 51.700.000 ευρώ, έλαβαν μέρος, μεταξύ άλλων, η εταιρεία Μηχανική και η εταιρεία Σαραντόπουλος. Στις 22 Μαΐου 2002, ο αναθέτων φορέας ανέθεσε το έργο στην εταιρεία Σαραντόπουλος, η οποία στη συνέχεια απορροφήθηκε από την εταιρεία Παντεχνική. Για την τελευταία εκδόθηκε από το ΕΣΡ το απαιτούμενο βάσει του τότε ισχύοντος νόμου 3021/2002 πιστοποιητικό περί μη συνδρομής των ασυμβίβαστων ιδιοτήτων. Η έκδοση του πιστοποιητικού βασίστηκε στην κρίση του ΕΣΡ ότι ο Κ. Σαραντόπουλος, βασικός μέτοχος και αντιπρόεδρος του διοικητικού συμβουλίου της εταιρείας Παντεχνική, δεν ενέπιπτε στο ασυμβίβαστο του βασικού μετόχου, παρά το γεγονός ότι είναι πατέρας του Γ. Σαραντόπουλου, μέλος διοικητικών συμβουλίων ελληνικών εταιρειών μέσω ενημέρωσης, δεδομένου ότι είναι οικονομικά αυτοτελής έναντι του τελευταίου. Η επιχείρηση Μηχανική, της οποίας η προσφορά δεν προκρίθηκε, ζήτησε από το ΣτΕ την ακύρωση του πιστοποιητικού περί ασυμβίβαστου, υποστηρίζοντας ότι οι διατάξεις του

με το άρθρο 14 παρ.9 του Σ, και νομοθετικά με Ν. 3021/2002, 3310/2005 και 3414/2005. Το ασυμβίβαστο αυτό προκάλεσε την αντίδραση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και οδήγησε στην αντικατάσταση του Ν. 3310/2005, και στην de facto ατονία του άρθρου 14 παρ. 9 του Σ καθώς και στην θέσπιση του συμβιβαστικού νόμου 3414/2005 και την απάντηση του ΔΕΚ¹⁴¹, απόφαση Μηχανική ΑΕ κ ΕΣΡ¹⁴²,

νόμου 3021/2002, βάσει των οποίων είχε χορηγηθεί το εν λόγω πιστοποιητικό, αντέβαιναν στο άρθρο 14 παρ. 9 του Σ, καθώς επέτρεπε στον εργολήπτη δημοσίων έργων να παρακάμψει το ασυμβίβαστο που προβλέπεται στη διάταξη αυτή, εφόσον αποδείξει την οικονομική αυτοτέλειά του έναντι του συγγενή του που έχει την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, εταίρου, μετόχου ή διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσω ενημέρωσης. Το ΣτΕ έκρινε σε σχηματισμό του Δ' τμήματος, υπό επταμελή σύνθεση, λόγω σπουδαιότητας, και εξέδωσε την με αριθμό 3242/2004 απόφασή του, παραπέμποντας την υπόθεση στη ολομέλεια κατ' εφαρμογή του άρθρου 14 παρ. 2 του π.δ. 18/1989. Η ολομέλεια με την με αριθμό 3670/2006 απόφασή της έκρινε ως αντισυνταγματική την προβλεπόμενη στο άρθρο 2 του νόμου 3021/2002 δυνατότητα άρσης του ασυμβίβαστου για τα συγγενικά πρόσωπα, εφόσον τα τελευταία αποδείξουν την οικονομική αυτοτέλειά τους, επικυρώνοντας έτσι την απόφαση του τμήματος και δικαιώνοντας τον προσφεύγοντα. Ωστόσο, για λόγους οικονομίας της δίκης, προκειμένου δηλαδή να αποφευχθούν μελλοντικές δικαστικές διαμάχες, υπέβαλε δέσμη προδικαστικών ερωτημάτων στο ΔΕΚ, το οποίο και αποφάνθηκε σχετικά στις 16 Δεκεμβρίου 2008, υπόθεση C – 213/07, Μηχανική κ Εθνικού Ραδιοτηλεόρασης, 16.12.2008.

¹⁴¹ Η ακριβής διατύπωση του ερωτήματος που τελικά, βάσει της 3670/2006 απεστάλη στο ΔΕΚ είχε ως εξής : Η απαρίθμηση των λόγων αποκλεισμού εργοληπτών δημοσίων έργων, οι οποίοι περιέχονται στην διάταξη του άρθρου 24 της οδηγίας 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 14^{ης} Ιουνίου 1993 περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων (ΕΕL 199) είναι περιοριστική ή όχι : Η απάντηση του ΔΕΚ, ο Γενικός Εισαγγελέας κατέληξε ότι ο κατάλογος των λόγων αποκλεισμού των εργοληπτών που περιέχει το άρθρο 24 της οδηγίας 93/37 δεν είναι εξαντλητικός (σκέψη 24) και πρότεινε να κριθεί ως καταρχήν επιτρεπόμενο το ασυμβίβαστο μεταξύ του τομέα των δημοσίων έργων και του τομέα των ΜΜΕ, δεδομένου ότι αποσκοπεί ακριβώς (σκέψη 27) στη διαφύλαξη της αρχής της ίσης μεταχείρισης των υποψηφίων αναδόχων, αφού υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες να ανατεθεί μια δημόσια σύμβαση σε εργολήπτες που διαθέτουν και μέσα ενημέρωσης απ' ότι σε ανταγωνιστές τους. Εξάλλου, κατά την άποψη του, πρέπει στα κράτη – μέλη να αναγνωριστεί ένα περιθώριο διακριτικής ευχέρειας, το οποίο βέβαια ελέγχεται από το ίδιο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, ως προς τον καθορισμό των ενδεδειγμένων περιπτώσεων αποκλεισμού με σκοπό τη διασφάλιση των αρχών της διαφάνειας και της ίσης μεταχείρισης στις διαδικασίες ανάθεσης των δημοσίων συμβάσεων (σκέψεις 28 – 30). Λαμβάνοντας θέση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το ΔΕΚ (σκέψη 43) συνήγαγε ότι το άρθρο 24, εδ. α' της οδηγίας 93/37 απαριθμεί κατά τρόπο εξαντλητικό τους λόγους που επιτρέπουν αποκλεισμό ενός εργολήπτη από τη συμμετοχή σε διαγωνισμό, βάσει αντικειμενικών δεδομένων που άπτονται των επαγγελματικών του ιδιοτήτων και συνήγαγε ότι το άρθρο αυτό εμποδίζει τα κράτη – μέλη να συμπληρώσουν τον κατάλογο με άλλους λόγους αποκλεισμού, οι οποίοι σχετίζονται με την επαγγελματική ιδιότητα. Παρόλα αυτά, συμφωνώντας κατ' αποτέλεσμα με το Γενικό Εισαγγελέα (σκέψεις 19 – 24), το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποδέχθηκε ότι δεν αποκλείεται η ευχέρεια των κρατών – μελών να διατηρούν σε ισχύ ή να θεσπίζουν ουσιαστικούς κανόνες που μπορεί να περιορίζουν τη σύναψη δημοσίων

ως ελέγχου του πεδίου εφαρμογής και ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου και έμπρακτης αναγνώρισης της ερμηνευτικής αρμοδιότητας του.

Η Ολομέλεια του ΣτΕ 3470/2011 μέσω της κοινής αρχής της αναλογικότητας, μεταξύ του ενωσιακού και εθνικού δικαίου, προέβει στην εναρμόνιση της εθνικής με την ενωσιακή έννομη τάξη, εγκαταλείποντας τη μονιστική θεώρηση της παραπεμπτικής ΣτΕ 3242/2004 και κρίνοντας αντισυνταγματικό τον Ν. 3021/2002, έχοντας αξιοποιήσει την απάντηση που έδωσε το ΔΕΚ στην απόφαση Μηχανική κ ΕΣΡ. Η απόφαση ΣτΕ 3470/2011 είναι όμοια με τα όσα έγιναν δεκτά, τόσο στην παραπεμπτική απόφαση του Δ' τμήματος ΣτΕ 3242/2004, όσο και στην κατά πλειοψηφίας άποψη της Ολ. ΣτΕ 3670/2006. Οι δύο πρώτες αποφάσεις στήριξαν τη

συμβάσεων, για λόγους άλλους από τους προβλεπόμενους στο άρθρο 24 της επίμαχης οδηγίας, και συγκεκριμένα με σκοπό τη διασφάλιση της τήρησης των αρχών της ίσης μεταχείρισης και της διαφάνειας (σκέψη 44), τους οποίους εξάλλου και η οδηγία υπηρετεί. Το Δικαστήριο τόνισε πάντως ότι τα επιπλέον μέτρα που ένα κράτος – μέλος μπορεί να λάβει υπόκεινται στη γενική αρχή της αναλογικότητας, που διέπει το κοινοτικό δίκαιο. Κατόπιν της αμέσως προηγούμενης παραδοχής, πρέπει να εξεταστεί η ίδια η εθνική νομική ρύθμιση και κυρίως το κατά πόσο σέβεται την εν λόγω αρχή. Η ανάδυση της αρχής της αναλογικότητας, ως κριτηρίου ερμηνείας του ασυμβίβαστου του Βασικού Μετόχου ερείδεται, ωστόσο όχι μόνον στο κοινοτικό δίκαιο αλλά και στο Ελληνικό Σύνταγμα, όπως εξάλλου καταγράφηκε και στην απόφαση της ολομέλειας του ΣτΕ. Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (τμήμα μείζονος συνθέσεως) αποφαίνεται :

1) Το άρθρο 24, πρώτο εδάφιο, της οδηγίας 93/37/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14^{ης} Ιουνίου 1993, περί συντονισμού των διαδικασιών για τη σύναψη συμβάσεων δημοσίων έργων, όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 97/52/ ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13^{ης} Οκτωβρίου 1997, έχει την έννοια ότι απαριθμεί κατά τρόπο εξαντλητικό τους στηριζόμενους σε αντικειμενικές σκέψεις απτόμενες της επαγγελματικής ιδιότητας λόγους που μπορούν να δικαιολογήσουν τον αποκλεισμό εργολήπτη από τη συμμετοχή σε διαγωνισμό για την ανάθεση σύμβασης δημοσίων έργων. Ωστόσο, η οδηγία αυτή δεν κωλύει ένα κράτος μέλος να προβλέψει άλλα μέτρα αποκλεισμού αποσκοπούν τα στη διασφάλιση της τήρησης των αρχών της ίσης μεταχείρισης των υποβαλλόντων προσφορά και της διαφάνειας, υπό τον όρον ότι τα μέτρα αυτά δεν βαίνουν πέραν του αναγκαίου για την επίτευξη του στόχου αυτού μέτρου. 2) Το κοινοτικό δίκαιο πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι δεν επιτρέπει εθνικές διατάξεις οι οποίες, καίτοι επιδιώκουν τους θεμιτούς σκοπούς της ίσης μεταχείρισης των υποβαλλόντων προσφορά και της διαφάνειας στο πλαίσιο των διαδικασιών σύναψης δημοσίων συμβάσεων, καθιερώνουν αμάχητο τεκμήριο ασυμβίβαστου μεταξύ, αφενός, της ιδιότητας του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή διευθυντικού στελέχους επιχείρησης, που ασκεί δραστηριότητα στον τομέα των μέσων ενημέρωσης και, αφετέρου, της ιδιότητας του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών.

¹⁴² ΔΕΚ C – 213/07, Μηχανική ΑΕ κ ΕΣΡ, 08.10.2008.

σχετική επιχειρηματολογία τους στη θέση, ότι το ασυμβίβαστο του άρθρου 14 παρ. 9 του Σ, έχει **προληπτικό χαρακτήρα**, (προληπτικού ασυμβίβαστου) ενώ αντίθετα η απόφαση Ολ. ΣτΕ 3470/2011 υιοθετήθηκε ομόφωνα την άποψη ότι η παραπάνω συνταγματική διάταξη καθιερώνει ένα **ασυμβίβαστο των πράξεων** (αρχή της αναλογικότητας) και το δικαστήριο περιορίστηκε μόνο σε έλεγχο αντισυνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3021/2002, χωρίς να θέσει και το ζήτημα της συμβατότητάς τους με το πρωτογενές και παράγωγο ενωσιακό δίκαιο. Η υποχρέωση εναρμόνισης του άρθρου 14 παρ. 9 του Σ με το ενωσιακό δίκαιο πραγματώνεται μέσω αυτής της αρχής, με αναφορά στο διττό θεμέλιό της, ήτοι εκείνο της συνταγματικής πρόβλεψής της στο άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' του Σ και της νομολογίας του ΔΕΚ, ως μηχανισμού εναρμόνισης της εθνικής με την ενωσιακή έννομη τάξη. Το ΣτΕ δεν κατέφυγε στην αρχή της υπεροχής για να άρει τη σχετική σύγκρουση, αλλά κατέφυγε στην αρχή της αναλογικότητας με αποτέλεσμα να αφήνει ανοιχτό το ζήτημα της υπεροχής δίνοντας προβάδισμα στην πολιτική διευθέτηση, δημιουργώντας κατά κάποιον τρόπο ανασφάλεια δικαίου. Από την άλλη μέσω του μηχανισμού της προδικαστικής παραπομπής, διασφαλίζεται τόσο η αποκατάσταση της ενωσιακής νομιμότητας, όσο και η διαφύλαξη του κύρους του Ελληνικού Συντάγματος.

Επίσης η συνταγματική απαγόρευση ιδιωτικών πανεπιστημίων και η αναγνώριση επαγγελματικών δικαιωμάτων, κατά το ενωσιακό δίκαιο (Αναγνώρισης Τίτλων Σπουδών που χορηγούνται από παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων εγκατεστημένων στην Ελλάδα), ΣτΕ 778/2007 και απόφασης ΔΕΚ Επιτροπής κ Ελλάδας¹⁴³ αποτελούν θέμα πιθανής σύγκρουσης μεταξύ εθνικού Συντάγματος και Ενωσιακού δικαίου. Το πεδίο της σύγκρουσης αποτυπώνεται στο άρθρο 16 παρ. 5 και 8 του Σ, συγκεκριμένα, το άρθρο 16 παρ. 5 εδ. α' Σ προβλέπει ότι : **Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται αποκλειστικά από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση**, ενώ η παράγραφος 8 εδ. β' του ίδιου άρθρου τυποποιεί ρητά την επίμαχη απαγόρευση με τη διατύπωση : **Η σύσταση ανωτάτων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται**¹⁴⁴. Εγείρεται, ωστόσο το ερώτημα αν η άρνηση αυτή έρχεται σε αντίθεση με το ενωσιακό δίκαιο και συγκεκριμένα τόσο με

¹⁴³ ΔΕΚ C – 274/05, Επιτροπή κ Ελλάδας, 23.10.2008.

¹⁴⁴ Βλ. Χρυσόγονου, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, σ. 340 επ.

τις διατάξεις του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, που κατοχυρώνουν τις θεμελιώδεις ελευθερίες, της ελεύθερης κυκλοφορίας και εγκατάστασης προσώπων, όσο και το δευτερογενές ενωσιακό δίκαιο που αφορά στην αναγνώριση των διπλωμάτων τριτοβάθμιας επαγγελματικής εκπαίδευσης¹⁴⁵. Καταρχήν η Ένωση δεν διαθέτει αρμοδιότητα αποκλειστική ή συντρέχουσα στο πεδίο της οργάνωσης της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση επαφίεται στην αρμοδιότητα των εθνικών κρατών, ενώ η Ένωση αναλαμβάνει υποστηρικτικές, συμπληρωματικές, συντονιστικές και ενισχυτικές δράσεις¹⁴⁶. Το ΔΕΚ συνέδεσε τους τίτλους σπουδών με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων. Στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων όμως ανατίθεται στο Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο η αρμοδιότητα να εκδίδουν οδηγίες σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των διπλωμάτων, πιστοποιητικών και άλλων τίτλων¹⁴⁷. Το ΔΕΚ στην υπόθεση *Valentina Neri*¹⁴⁸ συνέδεσε την αναγνώριση των τίτλων σπουδών με την ελευθερία εγκατάστασης μιας επιχείρησης, και υποχρεώνει το κράτος υποδοχής να επιτρέπει τη λειτουργία ενός εκπαιδευτικού ιδρύματος, εφόσον το τελευταίο λειτουργεί νομίμως ως τέτοιο σε άλλο κράτος – μέλος. Παρόλα αυτά τα αιτήματα του ενωσιακού δικαίου έρχονται σε αντίθεση με τη σταθερή νομολογία του ΣτΕ¹⁴⁹ και κατ' επέκταση με την άρνηση του ΔΙΚΑΤΣΑ, νυν ΔΟΑΤΑΠ, να μην αναγνωρίσει την ισοτιμία των πτυχίων που είχαν αποκτηθεί μετά από φοίτηση σε παραρτήματα ξένων πανεπιστημίων που λειτουργούσαν στην Ελλάδα. Η σταθερή νομολογία του ΣτΕ βασίζεται στην διάκριση μεταξύ ακαδημαϊκής αναγνώρισης αφενός και επαγγελματικών δικαιωμάτων που απορρέουν από έναν τίτλο σπουδών αφετέρου όπου το ΔΙΚΑΤΣΑ μπορεί να κρίνει μόνο την ακαδημαϊκή όχι όμως την επαγγελματική ισοτιμία.

¹⁴⁵ Βλ. Χρυσόγονου, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, για την παροχή επαγγελματικής εκπαίδευσης ως κοινωνικού δικαιώματος*, σ. 351 επ.

¹⁴⁶ Άρθρα 6, 165 και 166 της ΣΛΕΕ.

¹⁴⁷ Άρθρο 53 ΣΛΕΕ.

¹⁴⁸ ΔΕΚ, C – 153/02, *Valentina Neri κ European School of Economics*, 13.11.2003.

¹⁴⁹ Αποφάσεις ΣτΕ 1680/1990, ΣτΕ Ολομ. 2274/1990, 3457/1998, η οποία εκδόθηκε κατόπιν της παραπεμπτικής 2809/1997, 1440/2000, 2667/2003, 2392/2004, 2716/2005, 1841/2006 και ΣτΕ ΠΕ 194/2000.

Η στροφή της νομολογίας¹⁵⁰ με την ΣτΕ 778/2007¹⁵¹ του Δ' τμήματος του Δικαστηρίου, όπου κρίθηκε ότι είναι υποχρεωτική η αναγνώριση πτυχίου που χορηγήθηκε από αλλοδαπό πανεπιστήμιο σε Έλληνα πολίτη, παρά το γεγονός ότι μέρος των σπουδών είχε πραγματοποιηθεί σε παράρτημα, εγκατεστημένο στην Ελλάδα, αλλά μη αναγνωρισμένο από αυτή ως εκπαιδευτικό ίδρυμα. Η υποχρέωση

¹⁵⁰ ΣτΕ 778/2007 Το Δικαστήριο αρχικά διευκρίνισε ότι τα σχετικά με την επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση ζητήματα δεν ρυθμίζονται από την παράγραφο 8, η οποία απαγορεύει τη σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες αλλά από την παράγραφο 7 του άρθρου 16 του Σ. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία (3) χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές. Η πλειοψηφία του Δικαστηρίου κατέληξε (παρ. 5) ότι, η ρύθμιση του ζητήματος της ίδρυσης εκπαιδευτηρίων της κατηγορίας αυτής από ιδιώτες έχει ανατεθεί, από το Σύνταγμα, στον κοινό νομοθέτη, ο οποίος μπορεί να επιτρέψει ή να απαγόρευση την ίδρυση και λειτουργία τέτοιων σχολών, ύστερα από εκτίμηση της επάρκειας των αντίστοιχων δημοσίων σχολών προς κάλυψη των εκπαιδευτικών αναγκών, εν όψει και των κατευθύνσεων και αναγκών της εθνικής οικονομίας, των γενικότερων επιπτώσεων από τη λειτουργία τέτοιων εκπαιδευτηρίων και όλων, εν γενεί, των συναφών παραμέτρων, με περαιτέρω παραπομπή σε ΣτΕ 576/1981 Ολομέλειας, 2287/2001 Ολομέλειας. Περαιτέρω το Δικαστήριο στην παρ. 12 κατέληξε στο συμπέρασμα ότι : **εθνική διάταξη, η οποία θα απέκλειε απολύτως την πρόσβαση σε νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα, σε κάτοχο τίτλου, ο οποίος έχει χορηγηθεί από αρχή του κράτους μέλους προελεύσεως και επιτρέπει, στο κράτος αυτό, την πρόσβαση στο αντίστοιχο επάγγελμα, και τούτο εκ μόνου του λόγου ότι ο τίτλος αυτός χορηγήθηκε στο κράτος μέλος προελεύσεως κατά συνυπολογισμό χρόνου σπουδών, διανυθέντος σε φορέα, ο οποίος λειτουργεί μεν ελευθέρως στο κράτος μέλος υποδοχής, δεν αναγνωρίζεται όμως από τη νομοθεσία του κράτους τούτου ως εκπαιδευτικό ίδρυμα, δυνάμει σχετικής γενικής διατάξεως της νομοθεσίας αυτής, θα παραβίαζε ευθέως τις διατάξεις της Συνθήκης περί ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων.**

¹⁵¹ Το ΣτΕ κλήθηκε να κρίνει σε επταμελή λόγω σπουδαιότητας της υπόθεσης δικαστικό σχηματισμό του Δ' τμήματος επί αίτησης ακύρωσης κατά της αρνητικής σύμφωνης γνώμης του Συμβουλίου Επαγγελματικής Αναγνώρισης Τίτλων Εκπαίδευσης και Κατάρτισης (ΣΕΑΤΕΚ), η οποία αφορούσε αίτηση αναγνώρισης επαγγελματικών δικαιωμάτων οπτικού από πτυχιούχο ιταλικού εκπαιδευτηρίου οπτικών σπουδών (Istituto Regionale di Studi Ottici e Optometrici – IRSOO), ο οποίος ωστόσο είχε φοίτηση στην Ελλάδα, σε Εργαστήριο Ελεύθερων Σπουδών και στη συνέχεια μετέβη στην έδρα του IRSOO, στην Ιταλία, όπου παρακολούθησε κύκλο σπουδών εμβάθυνσης, διάρκειας τριακοσίων ωρών και έλαβε μέρος στις εξετάσεις για την κτήση της προαναφερθείσας άδειας άσκησης του επαγγέλματος του οπτικού, δεν άσκησε όμως το επάγγελμα αυτό στην Ιταλία. Ο ΣΕΑΤΕΚ εξάρτησε την αναγνώριση από μέτρο αναπλήρωσης επειδή τα επαγγελματικά προσόντα του υπολείπονται αυτών που απαιτούνται για το επάγγελμα του Οπτικού στην Ελλάδα, λόγω διαφορετικής βαθμίδας εκπαίδευσης, μεταξύ του κράτους καταγωγής (Ιταλία) που οδηγεί σε άδεια άσκησης του βοηθητικού ιατρικού επαγγέλματος του Οπτικού και της Ελλάδας (χώρα υποδοχής), όπου το νομοθετικά κατοχυρωμένο επάγγελμα του Οπτικού απαιτεί πτυχίο ΤΕΙ και άδειας άσκησης επαγγέλματος (ΣτΕ 778/2007, παρ. 11).

αυτή απορρέει από το ενωσιακό δίκαιο, τόσο το πρωτογενές, αναφορά στην ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων, όσο και το δευτερογενές και δη της Οδηγίας 92/51 η οποία μεταφέρθηκε στην εσωτερική έννομη τάξη με το ΠΔ 231/1998 (Α΄ 178), της οποίας οι διατάξεις παρατίθενται εκτενώς στην απόφαση με τη σχετική ερμηνεία τους¹⁵². Η στροφή της νομολογίας αυτής μπορεί να αποδοθεί και στην επίδραση της απόφασης Valentina Neri¹⁵³, αλλά της προσφυγής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά της Ελλάδας για το ίδιο ζήτημα. Η μειοψηφούσα άποψη, η οποία εμμένοντας στην προηγούμενη και πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, υπενθυμίζει ότι η μη αναγνώριση απορρέει από το ίδιο το Σύνταγμα και κατά συνέπεια τυχόν αντίθετη απόφαση θα ερχόταν σε σύγκρουση με αυτό. Συνεπώς το ζήτημα της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου έναντι του Εθνικού Συντάγματος τίθεται και σε αυτή την περίπτωση. Η αξιολόγηση της απόφασης ΣτΕ 778/2007 στις δυο αντικρουόμενες απόψεις πλειοψηφίας και μειοψηφίας αποτυπώνουν τις δυο διαφορετικές πτυχές διαχείρισης των θεσμικών εντάσεων μεταξύ της εθνικής και της ενωσιακής έννομης τάξης. Ο σεβασμός της ενωσιακής νομιμότητας, μέσω μιας σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου και της σύμφωνης με το εθνικό δίκαιο, εγκαθιδρύεται με τις ιδιαιτερότητες της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου.

Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) παρακρατά τη δικαστική αρμοδιότητα της αρμοδιότητας, άρα και την τελευταία λέξη σε μια δικαστική διαφορά που αφορά το ενωσιακό δίκαιο όπως και στην παρούσα υπόθεση με την προσφυγή Επιτροπής κ Ελλάδας¹⁵⁴ λόγω παράβασης των υποχρεώσεων που υπέχει βάσει Οδηγίας 89/48/ΕΟΚ. Το Δικαστήριο δεν παρέλειψε να δηλώσει την αρχή των δοτών αρμοδιοτήτων, τονίζοντας ότι η Οδηγία 89/48/ ΕΟΚ δεν αφορά την αναγνώριση ακαδημαϊκών τίτλων σπουδών, αλλά μόνον τα επαγγελματικά προσόντα τα οποία παρέχουν πρόσβαση σε νομοθετικά κατοχυρωμένα επαγγέλματα και ότι το παραπάνω συμπέρασμα ουδόλως επηρεάζει την αρμοδιότητα της Ελλάδας να ορίζει η

¹⁵² Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι η προσέγγιση των κρίσιμων διατάξεων της Οδηγίας 92/51/ΕΚ είναι σχεδόν ταυτόσημη με αυτή την οποία υιοθετεί ο Γενικός Εισαγγελέας Υ. Βοτ στην υπόθεση C – 274/05, Επιτροπής κ Ελλάδας, στις προτάσεις του της 19.04.2007, αναφορικά με την παρόμοιου περιεχομένου προγενέστερη Οδηγία 89/48/ ΕΚ.

¹⁵³ ΔΕΚ C – 153/02, Valentina Neri, με την οποία το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι η πραγματοποίηση χρόνου σπουδών σε μη αναγνωρισμένο στην Ιταλία παράρτημα Βρετανικού πανεπιστημίου δεν συνιστά αυτή καθαυτή λόγο απόρριψης του αιτήματος αναγνώρισης του τίτλου σπουδών που οδηγεί στην απόκτηση επαγγελματικών δικαιωμάτων.

¹⁵⁴ ΔΕΚ C – 274/05.

ίδια την οργάνωση του εκπαιδευτικού της συστήματος. Επίσης δίδεται η δυνατότητα επιβολής αντισταθμιστικών μέτρων και η αρμοδιότητα ελέγχου του ιδρύματος χορήγησης του τίτλου, ειδικότερα μπορεί να απαιτήσει από τον κάτοχο του εκπαιδευτικού τίτλου είτε να αποδείξει ότι διαθέτει επαγγελματική πείρα ορισμένης χρονικής διάρκειας, είτε να πραγματοποιήσει πρακτική άσκηση προσαρμογής επί τρία (3) έτη κατ' ανώτατο όριο, είτε να υποβληθεί σε δοκιμασία επάρκειας¹⁵⁵. Τα μόνα που απομένουν στη διακριτική ευχέρεια του κράτους – μέλους υποδοχής του τίτλου είναι αφενός οι δυνατότητες που προβλέπει η νεότερη Οδηγία 2005/36/ ΕΚ, καθώς και η επιβολή αντισταθμιστικών μέτρων, τα οποία συνίστανται σε πρόσθετες δοκιμασίες επάρκειας γνώσεων ή επαγγελματικής πείρας. Μέσα από τις αποφάσεις ΣτΕ 778/2007 και η ΔΕΚ C – 274/05 και των αρχών της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών – μελών και της ελεύθερης κυκλοφορίας των ευρωπαϊών πολιτών, φαίνεται να συμπιέζεται η εθνική αρμοδιότητα ακαδημαϊκής αναγνώρισης, τόσο ώστε να είναι πλέον δυσδιάκριτη η διαφοροποίηση μεταξύ επαγγελματικής και ακαδημαϊκής αναγνώρισης.

¹⁵⁵ Συμβούλιο Αναγνώρισης Επαγγελματικής Ισοτιμίας Τίτλων Τριτοβάθμιας Εκπαίδευσης (ΣΑΕΙΠΤΕ). Η αρμοδιότητα να εξετάζει σχετικά αιτήματα με το π.δ. 165/2000.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ίδιον υποκείμενο δημόσιας εξουσίας, καθοδηγείται ωστόσο, από τους σκοπούς, στιγματίζεται από τις δομές και βασίζεται στις κοινές θεμελιώδεις αρχές των Συνταγμάτων των Κρατών – Μελών της, γεγονός που αποτυπώνεται και στο άρθρο 6 ΣΕΕ. Αποτελεί μία ένωση δικαίου και αλληλεγγύης, εντός της οποίας η δημόσια εξουσία πρέπει να ασκείται σε συμφωνία με τις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές των εθνικών Συνταγμάτων. Είτε μέσω της υποβολής του μηχανισμού προδικαστικού ερωτήματος, είτε μέσω προσφυγής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, επιβεβαιώνεται ότι όλες οι κρατικές πράξεις τίθενται σταδιακά υπό τον έλεγχο υπέρ – κρατικών δικαιοδοτικών οργάνων όπως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ). Η υπαγωγή της δικανικής κρίσης σε υπερεθνικά δικαστικά όργανα συνεπάγεται την υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων, ακόμη και των ανώτατων να υιοθετήσουν κριτήρια που να ανταποκρίνονται όχι μόνον στο ελληνικό δίκαιο αλλά και στις αρχές που διέπουν την υπερεθνική έννομη τάξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και εκείνης της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ). Το Δικαστήριο αναγκάζεται από την πλευρά του να στηρίζει τις δικανικές του κρίσεις σε θεμελιώδεις αρχές που διέπουν το πολυεπίπεδο οικοδόμημα το οποίο προκύπτει από τη συνταγματική συνάθροιση των Κρατών – Μελών όπως η Αρχή της Αναλογικότητας στο Βασικό Μέτοχο και οι Αρχές της Αμοιβαίας Εμπιστοσύνης μεταξύ των Κρατών – Μελών και της ελεύθερης κυκλοφορίας των ευρωπαϊών πολιτών στην υπόθεση των κολεγίων. Το άρθρο 28 του Σ, λειτουργεί ως βαλβίδα εξόδου προς την υπερεθνική πολιτειακή οντότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το εθνικό Σύνταγμα, διά του άρθρου 28, αυτοκαταστρέφεται προκειμένου να εποικοδομηθεί, ως ιδανικός τρόπος άσκησης της εξουσίας σε υπερεθνικό επίπεδο. Το άρθρο 28 και συγκεκριμένα η παρ. 3 όχι απλώς επιτρέπει, αλλά επιβάλλει τη συνταγματοποίηση της Ένωσης εγκαθιδρύοντας και την Αρχή της Υπεροχής του Ενωσιακού Δικαίου έναντι του Εθνικού. Το ενωσιακό δίκαιο είναι ο εμπλουτισμός των εθνικών θεμελιωδών συνταγματικών αρχών σε ενωσιακό επίπεδο, δηλαδή πεδίο διαρκούς αναδιάπλασης στο πλαίσιο μιας αμφίδρομης ροής θεμελιωδών αρχών και αξιών άρα είναι σαφές σε περίπτωση σύγκρουσης, των εθνικών μας ρυθμίσεων, περιλαμβανομένων, στην πλειονότητα των περιπτώσεων και

των εθνικών συνταγματικών κανόνων το Ενωσιακό Δίκαιο κατисχύει έναντι του Εθνικού.

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

1. ΔΕΚ 26/62, 05.02.1963, Van Gend en Loos

Η εταιρία Van Gend en Loos υποχρεώθηκε να καταβάλει δασμούς για την εισαγωγή προϊόντων από την Γερμανία στην Ολλανδία και στη συνέχεια αιτήθηκε την επιστροφή των ποσών αυτών ενώπιον των Ολλανδικών Δικαστηρίων, επικαλούμενη την απαγόρευση επιβολής δασμών βάσει της Συνθήκης ΕΟΚ. Η Βελγική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση των Κάτω Χωρών αμφισβητούν την αρμοδιότητα του Δικαστηρίου υποστηρίζοντας ότι στην υπό κρίση περίπτωση πρόκειται όχι για αίτηση ερμηνείας, αλλά εφαρμογής της Συνθήκης στο πλαίσιο του Συνταγματικού Δικαίου των Κάτω Χωρών. Ειδικότερα, ισχυρίζονται ότι το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο να κρίνει αν πρέπει να αναγνωριστεί, ενδεχομένως, υπεροχή στις διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ, είτε επί της ολλανδικής νομοθεσίας είτε άλλων συμφωνιών που έχουν συνάψει οι Κάτω Χώρες και οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στο εθνικό τους δίκαιο. Η λύση ενός τέτοιου προβλήματος υπάγεται στην αποκλειστική αρμοδιότητα των εθνικών δικαστηρίων. Εντούτοις, στην υπό κρίση περίπτωση το Δικαστήριο δεν καλείται να κρίνει την εφαρμογή της Συνθήκης σύμφωνα με τα κριτήρια του εσωτερικού ολλανδικού δικαίου, επί του οποίου παραμένουν αρμόδια τα εθνικά δικαστήρια, αλλά του ζητείται μόνο, σύμφωνα με το άρθρο 177, πρώτη παράγραφος, περίπτωση α, της Συνθήκης, νυν άρθρο 267 ΣΛΕΕ, να ερμηνεύσει το περιεχόμενο του άρθρου 12 της εν λόγω Συνθήκης, νυν άρθρο 28 ΣΛΕΕ, στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου και από την άποψη των επιπτώσεων του στους ιδιώτες. Επομένως ο ισχυρισμός αυτός δεν έχει νομικό έρεισμα. Όπως το κοινοτικό δίκαιο, που είναι ανεξάρτητο από τη νομοθεσία των κρατών μελών, δημιουργεί υποχρεώσεις στους ιδιώτες, πρέπει επίσης να γεννά και δικαιώματα υπέρ αυτών.

2. ΔΕΚ 6/64, 15.07.1964, Costa / ENEL

Ο Fl. Costa, δικηγόρος, αρνήθηκε να πληρώσει το λογαριασμό ρεύματος στην Εταιρεία ENEL, δημόσια επιχείρηση ηλεκτρισμού η οποία ιδρύθηκε στην Ιταλία κατόπιν κρατικοποίησης ιδιωτικής εταιρίας και διέθετε μονοπώλιο. Ισχυρίστηκε ότι ο νόμος περί κρατικοποίησης ήταν αντίθετος στη Συνθήκη ΕΟΚ κυρίως το άρθρο 222 περί ιδιοκτησίας, νυν άρθρο 345 ΣΛΕΕ και συνεπώς, στο Ιταλικό Σύνταγμα που αναγνωρίζει τον περιορισμό κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας υπέρ της ΕΟΚ. Εφόσον το δίκαιο που γεννήθηκε από τη Συνθήκη απορρέει από αυτόνομη πηγή

δικαίου, δεν είναι δυνατόν, λόγω του ιδιόμορφου και πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας. Η εκ μέρους των κρατών μελών μεταβίβαση δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από τις διατάξεις της Συνθήκης από την εσωτερική τους έννομη τάξη στην κοινοτική συνεπάγεται οριστικό περιορισμό των κυριαρχικών δικαιωμάτων τους, κατά του οποίου δεν είναι δυνατόν να προβληθεί μεταγενέστερη μονομερής πράξη μη συμβιβαζόμενη προς την έννοια της Κοινότητας. Κατά συνέπεια, περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 177 νυν άρθρο 267 ΣΛΕΕ, ανεξάρτητα από οποιοδήποτε εθνικό νόμο, συντρέχει οσάκις τίθεται ζήτημα ερμηνείας της Συνθήκης.

3. ΔΕΚ 11/70, 17.12.1970 Internationale Handelsgesellschaft

Σε προδικαστικό ερώτημα που απέστειλε προς το Δικαστήριο, γερμανικό δικαστήριο διερωτήθηκε για την εγκυρότητα του συστήματος συστάσεως ασφαλείας ενόψει της έκδοσης πιστοποιητικών εξαγωγής, που προέβλεπε κοινοτικός κανονισμός σχετικά με την κοινή οργάνωση των αγορών στον τομέα των σιτηρών. Ο εθνικός δικαστής θεωρούσε ότι η υποχρέωση εξαγωγής των σιτηρών, που απέρρευε από το σύστημα αυτό, ήταν αντίθετη σε ορισμένες αρχές του γερμανικού συνταγματικού δικαίου, καθώς αποτελούσε υπερβολική παρέμβαση στην ελευθερία διαθέσεως του εμπορίου. Η προσφυγή σε κανόνες ή νομικές έννοιες εθνικού δικαίου, για την εκτίμηση του κύρους πράξεων που εκδόθηκαν από τα όργανα της Κοινότητας, θα είχε ως αποτέλεσμα να θίξει την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου. Το κύρος τέτοιων πράξεων δεν θα μπορούσε να κριθεί παρά με βάση το κοινοτικό δίκαιο. Πράγματι, δεν θα ήταν δυνατό, λόγω της φύσεως του, να αντιταχθούν δικαστικώς στο δίκαιο που γεννάται από τη Συνθήκη, αφού απορρέει από αυτόνομη πηγή, κανόνες εθνικού δικαίου, όποιοι κι αν είναι, χωρίς το δίκαιο αυτό να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να τεθεί υπό αμφισβήτηση η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας. Επομένως, η επίκληση προσβολής είτε των θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως έχουν διατυπωθεί από το Σύνταγμα ενός κράτους μέλους, είτε των αρχών μιας εθνικής συνταγματικής δομής δεν θα μπορούσε να θίξει το κύρος μιας πράξης της Κοινότητας ή την ισχύ της στο έδαφος του κράτους αυτού. Εντούτοις πρέπει να εξετασθεί μήπως αγνοήθηκε κάποια ανάλογη εγγύηση του

κοινοτικού δικαίου. Πράγματι, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα των γενικών αρχών του δικαίου, των οποίων το σεβασμό εξασφαλίζει το Δικαστήριο. Η προάσπιση των δικαιωμάτων αυτών, αν και εμπνέεται από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πρέπει να εξασφαλίζεται μέσα στο πλαίσιο της δομής και των στόχων της Κοινότητας. Είναι φανερό ότι η απαίτηση πιστοποιητικών εισαγωγής και εξαγωγής που να περιέχουν, για τους κατόχους τους, την υποχρέωση εκτέλεσης των σχεδιαζόμενων πράξεων, διασφαλιζόμενη με σύσταση ασφαλείας, αποτελεί μέτρο αναγκαίο και συγχρόνως κατάλληλο για να επιτραπεί στις αρμόδιες αρχές να καθορίσουν με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο τις παρεμβάσεις τους στην αγορά σιτηρών. Τα έξοδα της συστάσεως ασφαλείας δεν αποτελούν ποσό δυσανάλογο προς τη συνολική αξία των εν λόγω εμπορευμάτων και των άλλων εμπορικών εξόδων. Είναι επομένως φανερό ότι οι επιβαρύνσεις που προκύπτουν από το σύστημα συστάσεως ασφαλείας δεν είναι υπερβολικές και αποτελούν φυσική συνέπεια ενός συστήματος οργάνωσης των αγορών που έχει συλληφθεί σύμφωνα με τις απαιτήσεις του γενικού συμφέροντος, καθοριζόμενου από το άρθρο 39 ΣΛΕΕ, το οποίο στοχεύει να εξασφαλίσει δίκαιο βιοτικό επίπεδο στο γεωργικό πληθυσμό, διασφαλίζοντας συγχρόνως λογικές τιμές κατά την προσφορά αγαθών στους καταναλωτές.

4. ΔΕΚ 106/77, 09.03.1978, Simmenthal

Σε προηγούμενη απόφαση του το Δικαστήριο είχε κρίνει ότι η Συνθήκη και οι οικείοι κανονισμοί απαγόρευαν την επιβολή υγειονομικών τελών στις εισαγωγές βόειου κρέατος. Με προδικαστική παραπομπή του, ο εθνικός δικαστής ρώτησε το Δικαστήριο ποιες ήταν οι συνέπειες της αντίθεσης του εθνικού δικαίου προς το ενωσιακό, με δεδομένο ότι το τελευταίο χαίρει υπεροχής. Δυνάμει της αρχής της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου, οι διατάξεις της Συνθήκης και οι άμεσα ισχύουσες πράξεις των κοινοτικών οργάνων έχουν ως αποτέλεσμα, στη σχέση τους προς το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών όχι μόνο να καθιστούν, με μόνη τη θέση τους σε ισχύ, αυτοδικαίως ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της υφισταμένης εθνικής νομοθεσίας, αλλά και δεδομένου ότι οι διατάξεις και πράξεις αυτές αποτελούν αναπόσπαστο και υπερέχον τμήμα της έννομης τάξης που ισχύει στο έδαφος καθενός από τα κράτη μέλη να κωλύουν την έγκυρη έκδοση νέων εθνικών νομοθετικών πράξεων, κατά το μέτρο που οι πράξεις αυτές δεν συμβιβάζονται με τους κανόνες του

κοινοτικού δικαίου. Πράγματι, η τυχόν αναγνώριση οποιωνδήποτε έννομων αποτελεσμάτων σε εθνικές νομοθετικές πράξεις που υπεισέρχονται στο χώρο, εντός του οποίου ασκείται η νομοθετική εξουσία της Κοινότητας, ή που κατά οποιοδήποτε άλλο τρόπο δεν συμβιβάζονται με διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, θα αναιρούσε το δεσμευτικό χαρακτήρα υποχρεώσεων που έχουν αναληφθεί ανεπιφύλακτα και αμετάκλητα από τα κράτη μέλη δυνάμει της Συνθήκης και θα έθετε έτσι εν αμφιβόλω τις ίδιες τις βάσεις στις οποίες στηρίζεται η Κοινότητα. Η ίδια αντίληψη συνάγεται και από την οικονομία του άρθρου 177 της Συνθήκης νυν άρθρο 267 ΣΛΕΕ, κατά το οποίο κάθε εθνικό δικαστήριο έχει την ευχέρεια να αποταθεί στο Δικαστήριο, οπότε κρίνει ότι, για να μπορέσει να εκδώσει τη δική του απόφαση, είναι αναγκαία η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως επί ζητήματος ερμηνείας ή κύρους αφορώντος το κοινοτικό δίκαιο. Η πρακτική αποτελεσματικότητα της διατάξεως αυτής θα μειωνόταν αν ο δικαστής δεν μπορούσε να προβεί αμέσως στην εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου σύμφωνα με απόφαση του Δικαστηρίου ή με τη νομολογία του. Από το σύνολο των προηγούμενων σκέψεων προκύπτει ότι κάθε εθνικός δικαστής που επιλαμβάνεται αρμοδίως μιας διαφοράς έχει την υποχρέωση να εφαρμόζει στο ακέραιο το κοινοτικό δίκαιο και να προστατεύει τα δικαιώματα τα οποία αυτό απονέμει στους ιδιώτες, αφήνοντας ανεφάρμοστη κάθε ενδεχομένως αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου, είτε προγενέστερη είτε μεταγενέστερη του κανόνα του κοινοτικού δικαίου. Δεν συμβιβάζεται, συνεπώς, με τις επιταγές που είναι συμφυείς με την ίδια τη φύση του κοινοτικού δικαίου κάθε διάταξη εθνικής έννομης τάξης ή κάθε πρακτική, νομοθετική, διοικητική ή δικαστική, που θα είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της αποτελεσματικότητας του κοινοτικού δικαίου, αφαιρώντας από τον αρμόδιο για την εφαρμογή αυτού του δικαίου δικαστή την εξουσία να πράξει, και μάλιστα κατά τη στιγμή της εφαρμογής του, ότι είναι αναγκαίο για να εξοβελίσει τις εθνικές νομοθετικές διατάξεις που εμποδίζουν ενδεχομένως την πλήρη ανάπτυξη των αποτελεσμάτων των κανόνων του κοινοτικού δικαίου. Αυτό θα συνέβαινε ιδίως αν, σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ διατάξεως του κοινοτικού δικαίου και μεταγενέστερου εθνικού νόμου, η επίλυση της συγκρούσεως αυτής επαφίετο σε αρχή άλλη από το δικαστή στον οποίο έχει ανατεθεί το καθήκον της εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου και ο οποίος διαθέτει ίδια εξουσία εκτιμήσεως, έστω και αν ένα τέτοιο κώλυμα για την πλήρη αποτελεσματικότητα του κοινοτικού δικαίου ήταν απλώς προσωρινό. Επομένως, ο εθνικός δικαστής, στον οποίο έχει ανατεθεί, στο πλαίσιο της αρμοδιότητάς του, να εφαρμόζει τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου,

έχει την υποχρέωση να εξασφαλίζει την πλήρη αποτελεσματικότητα των κανόνων αυτών, αφήνοντας εν ανάγκη κυριαρχικά ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας, έστω και μεταγενέστερης, χωρίς να υποχρεώνεται να ζητήσει ή να αναμείνει την προηγούμενη εξαφάνισή της είτε διά της νομοθετικής οδού είτε με οποιοδήποτε άλλη συνταγματική διαδικασία.

ΔΕΚ 90 – 91/63, 13.11.1964 Επιτροπής κατά Λουξεμβούργου και Βελγίου

ΔΕΚ 232/78, 25.09.1979 Επιτροπής κατά Γαλλίας

ΔΕΚ C – 5/94, 23.05.1966 Hedley Lomas

ΔΕΚ 41/74, 04.12.1974 Van Duyn

ΠΕΚ T – 115/94, 22.01.1997 Opel Austria

ΔΕΚ C – 162/96, 16.06.1998 Racke

ΔΕΚ 4/73, 14.05.1974 Nold

ΔΕΚ C – 201/02, 07.01.2004 Delena Wells

ΔΕΚ 75/63, 19.03.1964 Unger

ΔΕΚ 53/81, 23.03.1982 Levin

ΔΕΚ C – 24/92, 30.03.1993 Corbiau

ΔΕΚ C – 54/96. 17.09.1997 Dorsch Consult

ΔΕΚ 149/79, 17.12.1980 Επιτροπής κατά Βελγίου

ΔΕΚ C- 47/02, 30.09.2003 Anker

ΔΕΚ 152/73, 12.12. 1974 Sotgiu

ΔΕΚ C – 402/05 P και C- 415/05 P, 03.09.2008 Kadi και Al Barakaat

ΔΕΚ 2/74, 21.06.1974 Reyners

ΔΕΚ 43/75, 08.04.1976 Defrenne / SABENA

ΔΕΚ C- 413/99, 17.09.2002 Baumbast

ΔΕΚ 126/86, 29.09.1987 Gimenez Zaera

ΔΕΚ 93/71, 17.05.1972 Leonasio

ΔΕΚ C – 403/98, 11.01.2001 Monte Arcosu

ΔΕΚ 9/70, 06.10.1970 Grad

ΔΕΚ 148/78, 05.04.1979 Ratti

ΔΕΚ C – 129/96, 18.12.1997 Inter – Environment Wallonic

ΔΕΚ 8/81, 19.01.1982 Becker

ΔΕΚ 80/86, 08.10.1987 Kolpinghuis NiJmegen
ΔΕΚ 103/88, 22.06.1989 Frateli Costanzo
ΔΕΚ C – 188/89, 12.07.1990 FASTER
ΔΕΚ C – 157/02, 05.02.2004 Rieser
ΔΕΚ 152/84, 26.02.1986 Marshall
ΔΕΚ C – 91/92, 14.07.1994 Faccini Dori
ΔΕΚ C – 194/94, 30.04.1996 CIA security
ΔΕΚ C – 443/98, 26.09.2000 Unilever
ΔΕΚ 14/83, 10.04.1984 Van Colson και Kamann
ΔΕΚ C – 397/01 έως C- 403/01, 05.10.2004
ΔΕΚ C – 212/04, 04.07.2006 Αδενέλερ
ΔΕΚ C – 200/91, 28.09.1994 Coloroll Pension Trustees
ΔΕΚ C – 60/02, 07.01.2004 X (Rolex)
ΔΕΚ C – 105/03, 16.06.2005 Pupino
ΔΕΚ C – 98/09, 24.06.2010 Sorge
ΔΕΚ C – 46/93 και C – 48/93, 05.03.1996 Brasserie du Peuheur και Factortame
ΔΕΚ C – 6/90 και C – 9/90, 19.11.1991 Francovich
ΔΕΚ C – 224/01, 30.09.2004 Kobrer
ΔΕΚ C- 173/03, 13.06.2006 Traghetti
ΔΕΚ 48/71, 13.07.1972, Επιτροπή κατά Ιταλίας
ΔΕΚ 55/77, 06.12.1977, Maris
ΣτΕ 3242/2004
ΔΕΚ C- 213/89, 19.06.1990 Factortame
ΔΕΚ C – 10/97 έως C – 22/97, 22.10.1998, InCoGE
ΔΕΚ C- 118/00, 28.06.2001, Larsy
ΔΕΚ C – 87,88,89/90, Veholen
ΔΕΚ C – 224/97 Giola,
ΔΕΚ C – 453/00 Kuhne, Heitz
ΔΕΚ C – 2/06 Kempfer
ΔΕΚ C – 119/05 Lucchini
ΔΕΚ 44/79, Hauer
ΔΕΚ 14/68, Walt Wilhelm et al κ Bundeskartellamt, 13.02.1969
ΔΕΚ 83/78, Pigs Marketing Board v. Redmond
ΔΕΚ 29/69, Stauder

ΔΕΚ 36/75, Rutili, 28.10.1975
ΔΕΚ C – 473/93, 2.7.1996, Επιτροπή κατά Λουξεμβούργου
ΔΕΚ C – 36/02, 14.10.2004, Omega Spielhalle
ΔΕΚ C – 53/04 Marossu και C – 180/04 Sardino, 7.9.2006.
ΔΕΚ C – 213/07, 16.12.2008, Μηχανική.
ΔΕΚ C – 274/05, Επιτροπής κ Ελλάδας
ΔΕΚ C – 153/02, Valentina Neri
Οδηγία 89/48
Οδηγία 92/51
ΣτΕ 3502/1994
ΣτΕ 249/1997
ΣτΕ 3679/2006
ΣτΕ 3242/2004
ΣτΕ 3470/2011
ΣτΕ 778/2007
N. 3021/2002
N. 3310/2005
N. 3414/2005

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Ε. Σαχπεκίδου, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Β΄ΕΚΔΟΣΗ Σάκκουλα 2013.
2. Ε. Σαχπεκίδου, Δίκαιο των ευρωπαϊκών κοινοτήτων και της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι, εκδόσεις Σάκκουλα 2000.
3. Β. Χριστιανός, Μ. Κουσκουνάς, Ρ.- Ε. Παπαδοπούλου, Μ. Περάκης, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης μέσα από τη νομολογία, εκδόσεις Σάκκουλα 2011.
4. Λ. Παπαδοπούλου, Εθνικό Σύνταγμα και Κοινοτικό Δίκαιο Το Ζήτημα της Υπεροχής, εκδόσεις Σάκκουλα 2009.
5. Γ.- Ε. Φ. Καλαβρός – Θ. Γ. Γεωργόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Θεσμικό Δίκαιο, 2^η έκδοση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2013.
6. Κ. Στεφάνου, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015.
7. Α. Πλιάκος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Θεσμικό και Ουσιαστικό Δίκαιο, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2012.
8. Π. Κανελλόπουλος, Το Δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης Συνθήκη της Λισσαβόνας, 5^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα 2010.
9. Β. Τζέμος, Ο Βασιικός Μέτοχος, εκδόσεις Σάκκουλα 2006.
10. Κ. Κρεμαλής, Χ. Χρυσανθάκης, Ο. Αγγελοπούλου, Π. Τσαντίλας, Χ. Τσιλιώτης, Η διακίνηση των δημοσίων υπαλλήλων στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Σάκκουλα 2004.
11. Δ. Παπαγιάννης, Εισαγωγή στο Ευρωπαϊκό Δίκαιο, εκδόσεις Σάκκουλα 1997.
12. Δ. Παπαγιάννης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, 4^η έκδοση, εκδόσεις Σάκκουλα 2011.
13. Ν. Σκανδάμη, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Θεσμοί και έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης Ι, εκδόσεις Σάκκουλα 1997.
14. Γ. Δρόσου Ελληνική συνταγματική τάξη και Ευρωπαϊκές κοινότητες στις διεθνείς σχέσεις, εκδόσεις Σάκκουλα 1987.
15. Π. Δατόγλου, Ευρωπαϊκό Κοινοτικό Δίκαιο Ι, εκδόσεις Σάκκουλα 1985.
16. Β. Σκούρης, Το κοινοτικό δίκαιο στην ελληνική νομοθεσία και νομολογία ΕΕΕυρΔ 1985, σ. 3 επ.
17. Κ. Κακούρη, Η σχέση της κοινοτικής νομικής τάξης με τις νομικές τάξεις των κρατών μελών, ΕΕΕυρΔ 1986, σ. 525 επ.

18. Κ.Δ. Κεραμέως, Σύνταγμα, εθνικός δικαστής και κοινοτικό δίκαιο. Ένα μικρό σχόλιο σ' ένα μεγάλο θέμα, σε : ΚΔΕΟΔ, Π. Στάγκου / Γ. Μουτσίου (επιμ.) Προσχώρηση και συμμετοχή της Ελλάδας στις ευρωπαϊκές Κοινότητες, σ. 67 επ.
19. Κ. Στεφάνου, Το Νομικό Σύστημα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015.
20. Ε. Βενιζέλος, Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου, αναθεωρημένη έκδοση Σάκκουλα 2008.
21. Ε Βενιζέλος, Το Αναθεωρητικό Κεκτημένο. Το συνταγματικό φαινόμενο στον 21^ο αιώνα και η εισφορά της αναθεώρησης του 2001, έκδοση Σάκκουλα 2002.
22. Σ. Περράκης, Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδόσεις Ι. Σιδέρης 2013.
23. Μ. Περράκης, Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2015.
24. Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης C 326.
25. Θ. Αντωνίου, Γ. Γεραπετρίτης, Κ. Γώγος, Α. Ηλιάδου, Ε. Θεοχαροπούλου, Η. Μαυρομούστακου, Μ. Μουστάκας, Ε. Πρεβεδούρου, Ι. Σαρμάς, Δ. Τσικρικάς, Χ. Τσιλιώτης, Α. Τσιρώνας, Γενικές Αρχές Δημοσίου Δικαίου, εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη 2014.
26. Σύνταγμα της Ελλάδας του 1975 Αναθεωρημένο.